

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ	КОМПЕ- ТЕНТНІСТЬ
КУЛЬТУРА	ПОРЯД- НІСТЬ
СПРА- ВЕДЛИ- ВІСТЬ	ІННОВАЦІЙ- НІСТЬ
ЧЕСНІСТЬ	МОРАЛЬНІСТЬ
ВІДПОВІ- ДАЛЬНІСТЬ	МУЖНІСТЬ
ГРОМА- ДЯНСЬКІСТЬ	ТОЛЕРАНТ- НІСТЬ
ПАТРІО- ТИЗМ	ШЛЯХЕТ- НІСТЬ
ДУХОВНІСТЬ	

Національна академія
державного управління
при Президентові України

ФОРМУВАННЯ Й ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО- УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Збірник
наукових праць*

За загальною редакцією
М.І.Пірен

Київ □ Видавництво НАДУ □ 2005

УДК 35.088.6
ББК 67.9(4УКР)п
Ф 79

Схвалено Вченою радою Національної
академії державного управління
при Президентові України.
Протокол № 103/1 від 27 січня 2005 р.

~~РЕЦЕНЗИ~~

М.Ф. Головатий,
доктор політичних наук, професор;
А.М. Пойченко,
доктор політичних наук, професор;
І.Ф. Надольний,
доктор філософських наук, професор.

Ф 79 **Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні: Зб. наук. пр. / За заг. ред. М.І.Пірен. - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - 204 с.**

ISBN 966-619-157-1

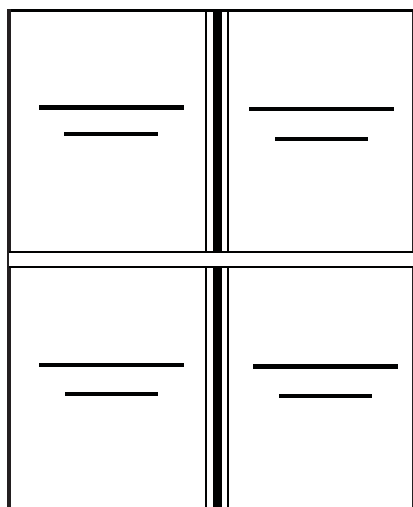
У виданні розглядаються основні підходи до трактування еліти, виділено соціально-психологічні механізми формування її національної ідентичності, політичної культури, культури праці політико-управлінської еліти, сформульовані демократичні засади усвідомлення українською елітою політико-владних відносин.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, слухачів, а також усіх, хто цікавиться проблемами політичної та управлінської еліти.

УДК 35.088.6
ББК 67.9 (4УКР) п

© О.І.Крюков, Р.В.Войтович,
В.А.Шахов, М.І.Пірен,
М.М.Логунова, В.В.Токовенко,
Е.А.Афонін, С.А.Сибиряков,
Н.М.Дармограй, Л.О.Воронько,
Н.О.Федчун, Є.В.Козловський,
2005

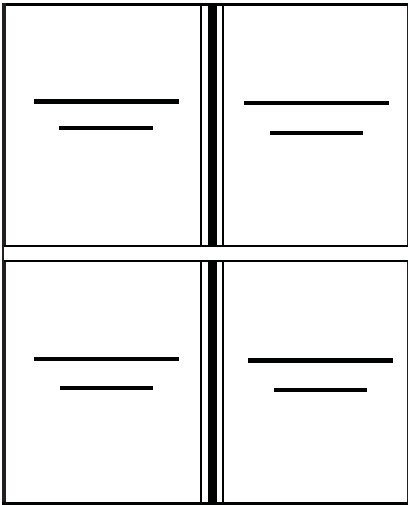
ISBN 966-619-157-1

ЗМІСТ

<u>ПІРЕН М.</u> Вступне слово	5
<u>КРЮКОВ О.</u> Основні підходи до трактування політичної еліти в історії політичної думки	9
<u>ВОЙТОВИЧ Р.</u> Концептуальні засади формування національної управлінської еліти в умовах глобалізації (на прикладі досвіду пострадянських держав)	33
<u>ШАХОВ В.</u> Усвідомлення управлінською елітою політико-владних відносин	48
<u>ПІРЕН М.</u> Формування національної ідентичності у сучасної управлінської еліти України	58
<u>ЛОГУНОВА М.</u> Соціально-психологічні механізми формування сучасної управлінської еліти	71
<u>ТОКОВЕНКО В.</u> Політична еліта і бюрократія: модернізація механізмів взаємодії на регіональному рівні	89

<u>АФОНІН Е., СИБИРЯКОВ С.</u> Політична культура української еліти як суб'єктивний чинник розвитку суспільства (системно-синергетичний підхід)	101
<u>ДАРМОГРАЙ Н.</u> Культура політичної еліти трансформаційного періоду країн пострадянського простору: (порівняльний аналіз розвитку практик української та російської еліт)	123
<u>ВОРОНЬКО Л.</u> Культура праці державних службовців - фактор оновлення управлінської еліти	138
<u>ФЕДЧУН Н.</u> Роль регіональної еліти у становленні місцевого самоврядування	159
<u>КОЗЛОВСЬКИЙ Є.</u> Шляхи формування еліти в туристичній галузі (вітчизняний та іноземний досвід)	169
<u>ПІРЕН М.</u> Чи є “вибрана верства” України символом української політичної нації?	189
<u>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</u>	200

ВСТУПНЕ СЛОВО

Еліта завжди, у всі часи, була в суспільствах вибраною верствою, меншістю суспільства, що прагне до влади та інновацій. Вона була й буде квінтесенцією народного досвіду, тому формування, становлення еліти в державі є надзвичайно важливою проблемою як для дослідження, так і для соціальної практики.

У процесі формування сучасної управлінської еліти, її психологічної готовності до управлінської діяльності постає питання про критерії вимог до керівника нового типу, орієнтованого на реалізацію складних завдань суспільно-політичних перетворень українського суспільства на шляху зміцнення державної незалежності й ефективного соціально-економічного розвитку.

Сучасній політико-управлінській еліті повинні бути притаманні:

- висока професійна компетентність, готовність і грамотність в оцінках ефективності розробки і прийняття управлінських рішень, прогнозування наслідків їх виконання;

- уміння формувати працездатні групи виконавців для розв'язання проблем державного управління; уміння об'єднувати людей на основі суспільних цінностей і принципів;

- навички роботи з інформаційними ресурсами й уміння обробляти велику кількість джерел інформації, оцінюючи їх корисність і достовірність;

- комунікативні навички, володіння технологіями ефективного спілкування та здійснення управлінського впливу, використання різноманітних засобів комунікації;

- здатність підтримувати атмосферу взаємодії й співробітництва всередині управлінських структур та поза їх межами в інтересах вирішення управлінських завдань та проблем державотворення.

Серед безлічі проблем, що потребують вивчення в системі виховання сучасної політико-управлінської еліти та формування в неї державницької психології, є низка проблем психологічних чинників, зокрема, зростання значущості національної ідентичності еліти в процесі державотворення.

Національна ідентичність задовольняє потребу стабільності, їй притаманна традиція спадковості поколінь. Ідентичність надихає еліту на підпорядкування спільній долі. Саме ідею ідентичності, громадянськості мусимо враховувати, коли йдеться про функціональну роль політико-управлінської еліти в державотворчих процесах сучасної України.

Виховуючи еліту в Україні, важливо звернути увагу на володіння нею державною мовою, а також реалізацію політико-управлінською елітою демократичних засад політики в суспільстві.

Вагомим чинником у процесі підготовки політико-управлінської еліти є потреби формування в неї інтересу до історичної пам'яті народу. Інтерес елітарної особистості до історії народу країни, де ти живеш, працюєш - честь і совість, оскільки еліта мусить взяти з історії досвід успіхів та невдач і так набувати базову основу для практики державотворення на цей час.

Треба зауважити, що елітарна особистість повинна формувати ідентичність поза етно-центризмом, етнорегіоналізмом, етноізоляціонізмом, націоналістичним фанатизмом. Ці риси шкідливі для політико-управлінської діяльності. Еліта повинна ілюструвати високий рівень культури між-національного спілкування.

Важливим чинником, що засвідчує про відповідність політико-управлінської еліти потребам державотворчих процесів є формування в неї культури праці як ціннісно-нормативного комплексу принципів, знань, умінь та навичок, що виражає ступінь самоорганізації особистості і рівень організації її діяльності, забезпечує робочу комфортність та формує творчо-аналітичний підхід до справи.

Еліта визначає певний внутрішній та зовнішній курс влади, рекрутує зі своїх лав компетентних представників в усі владні керівні структури, здійснює контроль за їх діяльністю.

Чинником розв'язання проблеми усвідомлення управлінською елітою свого місця в системі політико-владних відносин і якості виконання нею владних функцій є підвищення рівня її громадянської компетенції, а це значить - усвідомлення суспільних і особистих інтересів та віднайдення балансу цих феноменів в інтересах української політичної нації.

У процесі підготовки політико-управлінської еліти важливо звернути увагу на регіональну еліту, адже сучасне регіональне управління повинно бути спроможним до змін, чітко реагувати на провідні досягнення політико-управлінської науки.

Одним із акцентів у системі регіонального управління має бути командна робота, заміна пріоритетів і формування нових підходів до структур управління від пірамідальних (під-

порядкованих) до горизонтальних. Ці завдання повинна вирішувати політико-управлінська еліта.

У процесі формування світоглядних засад важливо звернути серйозну увагу на політичну культуру як еліти, так і громадян, оскільки введення поняття “політична культура” озброїло людей засобом здійснення таких важливих функцій, як ідентифікація, орієнтація, адаптація, інтеграція, комунікація, соціалізація, політизація.

Таким чином, звернення до політико-управлінської еліти як системи, засвідчує, що аналіз її стану цілком можливо проводити з позицій системно-синергетичного підходу та інших методів, які використовували у своїх науково-практичних пошуках автори дослідження.

МАРІЯ ПІРЕН,

доктор соціологічних наук,

професор,

заслужений діяч

науки і техніки України

Олексій

Крюков

**ОСНОВНІ
ПІДХОДИ
ДО ТРАКТУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ
ЕЛІТИ
В ІСТОРІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ
ДУМКИ**

Теорії еліт пройшли тривалий шлях свого розвитку. Слово “еліта” походить від латинського *eligere* і французького *élite* - кращий, добірний, обраний. Це слово використовували в генетиці та насінництві для позначення кращих сортів рослинництва. Починаючи з XVII ст. його застосовували для позначення товарів найвищої якості, а потім і щодо “обраних людей”, насамперед - вищої знаті. У Великобританії, як свідчить Оксфордський словник, цим

терміном окреслювали вищі соціальні групи суспільної ієрархії, проте до XIX ст. він не мав широкого застосування в суспільних науках. Як наукова концепція теорія еліти виникла в другій половині XIX ст., коли настав, у зв'язку з особливостями розвитку політичного життя, період критичної переоцінки форм правління.

Концепції еліт та погляди, які стосуються цього поняття, сягають початків суспільно-політичного мислення. На всіх історичних етапах розвитку людства виділялися привілейовані меншини або групи, які були панівними в суспільстві. Характерною ознакою такої верстви населення була безпосередня участь у прийнятті й реалізації важливих рішень. Скажімо, у країнах Стародавнього Сходу та в часи Середньовіччя належність до еліти визначалася соціальним статусом: сам факт народження дитини у знатній сім'ї надавав їй привілеї. Ця еліта була замкнутою групою, стійкою до зовнішніх впливів.

За вченням Конфуція, держава є великою патріархальною родиною, в якій влада правителя спирається виключно на його авторитет, подібний до батьківського, а також на чиновників, відданих ідеї служіння спільній користі. Конфуцій проголошував одні норми поведінки для "благородних" людей, для тих, хто повинен керувати, а інші - для "низьких", зобов'язаних коритися.

Учені Античності Аристотель, Геракліт та ін. підкреслювали необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що "одні повинні правити, а інші їм коритися".

Елітарні ідеї Античності найповніше відображено у праці Платона "Держава". Славний мислитель вважав, що державні функції можуть виконувати тільки вибрані - ті, хто отримав особливе виховання і достатній досвід управління державними справами. Людей, які не володіють належними здібностями, необхідно усувати від здійснення управлінських функцій. Платон пояснював необхідність і природність еліти своїм ученням про душу, яка складається з трьох частин: розумової, вольової і чуттєвої. Перші дві частини притаманні вибраним, а третя - простим людям. Платон вирізняв три соціальні групи: правителів-філософів, воїнів-охоронців і простих людей, які складають керовану більшість. Мислитель вважав за можливе перехід обдарованої людини з нижчої групи до вищої та навпаки. "Від правителів Бог вимагає... щоб вони ... нічого так посилено не оберігали, як своїх нащадків, спостерігаючи за тим, щоб душа їхніх дітей не мала якихось домішок. А коли дитина народилася з домішками міді або заліза, вони нізащо не повинні мати до неї жалю,

але чинити так, як на це заслуговують її природні задатки, тобто включати її до числа ремісників і землеробів; якщо ж народиться з домішками золота чи срібла, її необхідно цінувати і з почестями переводити у воїни”. Спираючись на ці положення Платона, американські дослідники теорії еліт К.Прюїт і А.Стоун вважали його попередником теорії циркуляції еліт [1, с. 37].

Родоначальником цілеспрямованого наукового розгляду проблем лідерства і правлячої еліти вважають італійського філософа Н.Макіавеллі, який заклав основи наукового обґрунтування теорії еліт. У центрі його уваги були проблеми влади та механізми її застосування. Він доводив, що люди є матеріалом для реалізації інтересів меншин, які здатні використовувати природні нахили, почуття та прагнення людей. Вони завжди будуть панувати над незгуртованими масами людей, які не здатні досягнути реальних важелів суспільного життя.

Н.Макіавеллі мав на меті створення науки управління людськими масами, яка б не будувалася на виявленні основних мотивів людських дій. Саме він уперше звернув серйозну увагу на еліту як правлячу групу, що здійснює керівництво суспільством. З погляду Н.Макіавеллі, всі суспільства багато в чому різняться між собою внаслідок різноманітностей, породжених природою самої еліти. Це водночас пов'язано з тим, що цінності світу розподілено нерівномірно, а разом із ними настільки ж нерівномірно розподілено престиж, влада та почесті, пов'язані з політичним процесом. Отож, меншість керує більшістю, використовуючи два різновиди прийомів і засобів, а саме: силу і хитрість.

Згодом свій внесок у формування сучасних теорій еліт зробив Ф.Ніцше. Першоосновою світового процесу Ніцше оголосив волю до влади, а рушійною силою історії він вважав “ненаситне прагнення до прояву влади та застосування влади, користування владою як творчим інстинктом”. Політичний ідеал мислителя - це сильна влада аристократії над народом. “Сутність справжньої та здорової аристократії, - пише Ф.Ніцше, - повинна полягати в тому, щоб вона відчувала себе ... не функцією королівської влади або суспільства, але їх “сенсом”, вищим виправданням і щоб тому вона зі спокійною совістю приймала жертви від незчисленної сили людей, які були придушені і принижені заради неї та зробилися людьми неповноцінними, рабами, знаряддями”. Ф.Ніцше формулює кредо елітаризму як сильну владу аристократії, яка “повинна твердо вірити, що існує не для суспільства, але що воно - не більше ніж фундамент та підмости, на яких високо стоять якісь обрані істоти, які прагнуть... до вищого буття” [2].

На зламі XIX-XX ст. не було спільних підходів як до визначення поняття “еліта”, так і до її структурних елементів, особливо-стей зміни (циркуляції). Попередні визначення елітаристського ідеалу у XX ст. поступово модернізуються, йому надають інші словесні та змістовні конструкції, але суть при цьому фактично не змінювалася.

На початку XX ст. розрізнені ідеї елітарності систематизували й узагальнили відомі соціологи Г.Моска та В.Парето, яких вважають засновниками науки елітології. Основоположниками також вважають Р.Міхельса, Ж.Сореля, М.Вебера. Вони сформували абетку доктрин, а їхні наступники розвивали, переосмислювали деякі положення, проте фундаментальні основи залишились незмінними. Власне, ці теоретики зробили еліту предметом наукового дослідження, дали дефініцію, розкрили структуру, закони її функціонування, визначили теоретичну роль еліти в соціальній та політичній системі, закономірності зміни еліт.

Кінець XIX - початок XX ст. характеризується розвитком і значним зростанням ролі та впливу на суспільний процес політичних еліт, як своєрідного середовища, що відбирає, виховує і пропонує суспільству своїх представників для політичного керівництва та управління. Відповідно, зростає інтерес науковців - філософів, соціологів, політологів - до дослідження політичної еліти. Виникають різноманітні напрями, школи; виходить друком низка статей та монографічних досліджень, присвячених різним аспектам аналізу еліт.

Однією із найвпливовіших є школа “макіавеллістів” (Г.Моска, В.Парето, Р.Міхельса та ін.), вплив якої вагомий і тепер.

Концепцію “правлячого класу” як суб’єкта політичного процесу сформулював Г.Моска у книзі “Основи політичної науки”, яка побачила світ у 1896 р. В одній з перших праць “Теорія управління та парламентське правління” (1884 р.) він використав поняття “політичний клас”, стосовно частини правлячого класу, що має безпосереднє відношення до влади. На думку Г.Моски, “правлячий клас... виконує всі політичні функції, монополізує владу та насолоджується тими перевагами, які надає влада”. Вихідним пунктом концепції Г.Моски є поділ суспільства на дві нерівні за соціальним станом та роллю групи: правлячу меншість і політично залежну більшість (масу), при цьому перша консолідуватиметься, маючи тенденцію до перетворення в закритий клас. “Усі правлячі класи мріють стати спадковими, якщо не законно, то фактично”. Необхідним критерієм для формування політичного класу автор

вважає здатність керувати, тобто - досвід управління. Заперечуючи прямий зв'язок між здатністю керувати і належністю до класу формальної аристократії, він водночас зазначає, що остання володіє цими якостями значно більше, оскільки отримує їх не тільки генетично, але й традиційно, унаслідок виховання.

Розмірковуючи над процесами життєдіяльності правлячого класу, Г.Моска визначив три способи, завдяки яким цей клас досягає свого закріплення й оновлення: успадкування, вибір і кооптація. Він акцентував свою увагу на двох тенденціях: з одного боку, усі політичні класи прагнуть стати спадковими, а з другого, завжди є нові сили, що прагнуть змінити старі. Залежно від того, яка тенденція переважає, відбувається або “закриття і кристалізація” політичного класу, або його більш-менш швидке оновлення. Першу тенденцію Г.Моска називав аристократичною, другу - демократичною.

Якщо правляча еліта не оновлюється адекватно із розвитком суспільства, в якому з'явилися нові могутні політичні сили, неминуче відбувається процес її витіснення новою правлячою меншістю (контрелітою). Г.Моска зазначав, що, “якщо такий рух почався, одразу спинити його неможливо. Приклад індивідів, які почали “з нічого” і досягли помітного становища, викликає честолюбні задуми, жадібність, нові зусилля, і це молекулярне оновлення правлячого класу триває доти, поки не замінить його тривалий період соціальної стабільності”.

Залучення в еліту нових людей Г.Моска вважав запорукою здоров'я суспільства. Він наголошував на необхідності належної стабільності правлячого класу, який не підлягатиме суттєвим, кардинальним змінам у кожному наступному поколінні. Водночас, важливим і незмінним є постійне проникнення в нього елементів нижчого класу за умови дотримання відносної рівноваги в цьому поновленні [3].

Дещо по-іншому підходить до аналізу еліти В.Парето, розглядаючи поняття у широкому та вузькому значенні. Виокремлення еліти - вихідний пункт соціального аналізу, який пояснює необхідність поділу суспільства на еліту і масу. Останнє він виводив із нерівності індивідуальних можливостей людяності, які виявляються в усіх сферах соціального життя. У широкому розумінні, індивіди, які мають значний вплив, багатство, утворюють “вищу касту суспільства, еліту”. Такою В.Парето вважав насамперед комерційну, політичну, військову, релігійну верхівку. У вузькому

значенні, “ті, хто прямо чи побічно відіграє помітну роль в уряді, складають правлячу еліту. Решта утворює неправлячу еліту”. З урахуванням поглядів Н.Макіавеллі, В.Парето поділив політичні еліти залежно від форми здійснення влади на “левів” - прихильників неприхованого насильства і “лисів”, які надають перевагу дипломатичним методам у політичній боротьбі.

Правління еліти “сімейства левів” - це правління радикальних меншин в умовах сильно бюрократизованої діяльності. Елітою цього типу, на думку В.Парето, є уряд грецьких полісів в епоху тиранії, Спарти, Риму, часів Августа і Тиберія, багатьох європейських держав періоду абсолютизму. Сучасні західноєвропейські суспільства керуються, згідно з В.Парето, плутократичними елітами (“сімейства лисів”). Еліти цього типу динамічніші, адже, по-перше, це - енергійні та прагматично мислячі діячі, а по-друге, для зміцнення своєї влади використовують, головним чином, хитрість, обман, мистецтво переконання мас і політичні комбінації. В.Парето, відштовхуючись знову ж таки від поглядів Н.Макіавеллі та беручи до уваги динамічність еліти, виділяв “спекулянтів” (еліту, пристосовану до динамічної ситуації) і “рантьє” (еліту, пристосовану до статистичної ситуації).

Пояснюючи динаміку зміни еліт, він формулює свою теорію “циркуляції еліт”. Стабільна політична система характеризується перевагою еліти “левів” над елітою “лисів”. І навпаки, нестійка політична система вимагає від еліти прагматично мислячих енергійних політиків, новаторів, комбінаторів. Призупинення циркуляції призводить до виродження правлячої еліти, до революційних змін у політичній системі та до становлення нової еліти з переважанням у ній “лисів”, які з часом перероджуються у “левів”, прихильних до жорсткого правління. Постійна циркуляція - це результат здатності еліти переважати в конкретних історичних періодах, однак із часом такі переваги перестають відповідати суспільним потребам. Для збереження динамічної рівноваги суспільства необхідна постійна циркуляція еліт або заміна однієї іншою. Революційні зміни вимагають заміни правлячої еліти, а еволюційно-реформістські зміни вимагають переміщення у рамках однієї еліти по горизонталі, у рамках однієї політичної системи по колу.

Значну увагу дослідженню процесів елітарних змін приділяв Р.Міхельс, який у праці “Соціологія політичних партій в умовах демократії” зазначав, що “суспільство не може існувати без панівного чи політичного класу, хоча його елементи оновлюються”

[19, с. 56], наявність його - це “постійно діючий фактор соціальної еволюції”. У структурі панівного класу (еліти) вчений вказує на три самостійні елементи: політичний, економічний та інтелектуальний. Їх взаємодія зумовлює потребу здійснювати панування. Залежно від конкретної політичної ситуації, на думку Р.Міхельса, реальну владу може здійснювати певний клас (“політико-економічний”, “політико-інтелектуальний”, “вольово-політичний”). Він вважав найефективнішою владу тих груп, котрі забезпечуватимуть підтримку своєї діяльності з боку широких мас. Керування суспільством завжди є справою організованої меншості, яка нав’язує суспільству певний порядок. Панування тих, кого обирають, над тими, хто обирає, спричиняє численні суперечності демократичного устрою. Р.Міхельс зазначав, що будь-які правлячі угруповання приділятимуть значну увагу збереженню і посиленню своїх владних позицій, при цьому “концентрація влади в руках відносної меншості ... призводить до зловживання нею”. Так відбувається процес трансформації цієї меншості у касту й цей процес має незворотний характер, унаслідок чого будь-яка найдемократичніша влада замикається сама на собі й перетворюється на олігархічну. Це положення сформулювало “залізний закон олігархічних тенденцій”: дієвість демократії обмежена необхідністю існування організацій, які опираються на “активну меншість” - “еліту”.

Підсумовуючи, зазначимо, на думку В.Танчера й О.Кучеренка, Моска і Міхельс вважали себе соціальними дослідниками, котрі займаються радше емпіричною реальністю, а не соціальними філософами, які створюють теоретико-методологічні моделі. Тобто вони йшли від розгляду дійсності, а не обстоювали елітизм як морально-філософську позицію, свого роду інтелектуальну упередженість.

Одним із співтворців концепції елітаризму був Х.Ортега-і-Гассет, який стверджував, що еліта - це особи, які інтелектуально чи морально стоять над людською масою та мають розвинене почуття відповідальності. У своїй праці “Повстання мас” він зазначає, що “людське суспільство за своєю суттю завжди аристократичне, хоче воно цього чи ні” і “воно лише тому суспільство, бо є аристократичним, і перестає бути суспільством, коли перестає бути аристократичним”. Звідси Х.Ортега-і-Гассет робить висновок, що суспільство - це “динамічна єдність двох факторів - меншості і маси. Меншість - особи особливої кваліфікації.

Маса - це збори середніх людей... Це люди без індивідуальності, що являють собою знеособлений “загальний тип”. Суспільство, кероване елітою, і маса, “яка знає своє місце”, - умова “нормального” функціонування суспільства [4].

Х.Ортега-і-Гассет обґрунтовував поняття “вибраності”, елітарності. Характеризуючи життя Європи кінця ХІХ - початку ХХ ст., іспанський філософ і соціолог дійшов висновку, що вона перебуває у глибокій кризі. Причину кризи він вбачав у тім, що вся влада в суспільстві перейшла до мас, які не можуть керувати навіть власною долею, не кажучи вже про суспільство. ХІХ ст. створило новий тип “простої людини”. Це, на думку Х.Ортеги-і-Гассета, стало можливим завдяки трьом факторам: ліберальній демократії, експериментальній науці та індустріалізації. Маса людей такими прискореними темпами вливалися в історичну круговерть, що не мали часу приєднатися достатньою мірою до традицій культури. Кризу європейської цивілізації Х.Ортега-і-Гассет називає “повстанням мас”.

Важливим є внесок у розвиток елітизму німецького вченого М.Вебера, який започаткував концепцію “демократичного елітизму”. Він був упевнений, що будь-яка влада здійснюється угрупованням вождів, і тому народ має справжню можливість управляти тільки в системі безпосередньої демократії. У великих - народ сам по собі, як неорганізована аморфна маса, правити не може, це роблять від його імені окремі керівники.

М.Вебер вважав, що найбільші шанси на лідерство має той, хто висуває загальнонаціональні завдання, які можуть зацікавити всі класи та верстви суспільства. Адже “не політично пасивна маса народжує з себе вождя, а політичний вождь вербує собі “свиту” і завойовує масу “демагогією” [5, с. 43-44].

Дослідник виходив з положення, що політична система суспільства значною мірою залежить від функціонування професійної бюрократії. Разом із тим, функціонер, на думку М.Вебера, не спроможний забезпечити розвиток держави і професійно виконувати істинні політичні функції. Державний службовець існує, щоб спостерігати за виконанням встановлених правил. Він вихований на дисципліні, а не на ініціативі та боротьбі. Оскільки бюрократія розглядалась як інструмент влади, основна проблема концепції демократії М.Вебера зводилася до визначення механізмів контролювання бюрократичного апарату. Важливе місце серед цих механізмів має посісти харизматичне політичне лідерство, в якому вчений вбачає протипагу тотальній бюрократизації. Вихід зі стано-

вища М.Вебер вбачав у залученні до політичного керівництва талановитих особистостей, які прагнуть до влади і мають для цього всі необхідні якості [5].

З виникненням політичної науки у другій половині XIX ст. започатковується і набуває поширення окрема галузь політології - елітологія (дослідження еліт).

Початки формування цього нового напрямку політичної науки маємо у працях Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса. Як подавалося вище, Г.Моска відзначив неминучість поділу суспільства на два класи: правлячу меншість і керовану більшість. В.Парето визначав еліту як клас, що складається з осіб, найпродуктивніших чи найздібніших у різних сферах діяльності. Р.Міхельс звернув увагу на формування партійних еліт і сформулював гіпотетичний закон, який керує будь-якими соціальними організаціями, відомий як “залізний закон олігархічних тенденцій”.

У першій половині XX ст. проблеми еліт розглядалися в контексті розвитку ідеологічних течій, які часто зумовлювалися історичними подіями (лібералізму, консерватизму, соціалізму, більшовизму, фашизму, націонал-соціалізму і т.ін.). Зокрема, досліджувався взаємовплив політичної еліти й типу політичного режиму. Згодом вчені почали приділяти особливу увагу еліті в країнах демократичного типу. Основоположником цього напрямку був М.Вебер.

Отже, теорія сучасних еліт, яка як факт, почала складатися наприкінці XIX - на початку XX ст. у період до Другої світової війни в Європі, після війни дедалі більшого розвитку набувала у США, а згодом переросла у спільне американсько-європейське бачення багатьох шкіл.

Ці школи можна класифікувати в такі *теорії*:

- *школа макіавеллістів* (визнання елітарності будь-якого суспільства, особливі психологічні якості еліти, групова згуртованість еліти, легітимність еліти, структурна постійність еліти, керівна роль еліти в суспільстві);

- *ціннісні теорії еліти* (в них меншою мірою простежується соціальний аристократизм, висловлюється терпляче ставлення до мас і раціонально виважена позиція стосовно демократії);

- *структурно-функціональні теорії еліт* (ґрунтуються на запереченні еліти як єдиної згуртованої, консолідованої групи; існує багато еліт, і жодна з них не може домінувати у всіх сферах життя);

- *ліберальні концепції* (закритість правлячої еліти, глибока відмінність між елітою і масами);

- *концепція демократичного елітизму* (демократія не усуває елітарності й характеризується не відсутністю еліти, а лише новим способом рекрутування й самосвідомості еліти).

Усе це стало підвалиною для становлення та розвитку теорії, різних аспектів дослідження політичних еліт у другій половині ХХ ст.

У контексті сучасних політологічних досліджень вивчення еліти слід вважати важливим і актуальним, як і дослідження процесів її утворення, становлення та розвитку.

У сучасній політичній науці термін “еліта” став загальноприйнятою категорією, ним послуговуються, досліджуючи правлячий клас і привілейовані верстви суспільства. Визначаючи зміст поняття, доречно використати етимологію цього слова. Напевно, саме тому свого часу В.Парето зробив свій вибір на терміні “еліта”. З цим словом у французьку та італійську - дві рідні мови для В.Парето - впровадилася латинська конотація *eligere* (“добір, вибір з розбірливістю”), а разом із нею, хоча й опосередковано, споконвічний зміст грецького *aristoi* - “особа, краща за якостями, а не за походженням”. Таким чином, термін, упроваджений В.Парето, відображає передусім якісну характеристику поняття. Водночас Дж.Сарторі вважає, що цей термін має також альтиметричний зміст. Надаючи першочерговості саме цьому критерію, автор пояснює це так: “контролююча група перебуває нагорі тому, що розташовується - з погляду вертикального розрізу суспільства - “нагорі”. Згідно з альтиметричним критерієм передбачається: “хто нагорі, той і “панує”, - припущення, що ґрунтується на тезі про те, що влада підносить наверх, а той, хто має владу, тому і володіє нею, що перебуває саме нагорі. Справді, коли заслуги і влада поєднані, спостерігаємо стан стійкої суспільної рівноваги, за інших умов, на думку Дж.Сарторі, настає дисбаланс, який породжує кругообіг, при якому справжні еліти, тобто еліти “за якостями”, витісняють еліти “де-факто”. З цього і випливає твердження в концепції В.Парето: в остаточному підсумку історії завжди переможцем виявляється еліта “за якостями” [6].

У науковій літературі виокремлено **три основні підходи до теоретичного розгляду політичної еліти:**

1) *позиційний*, який встановлює ступінь політичного впливу тієї чи іншої особи, з огляду на її позиції в системі влади (до еліти, згідно з цим підходом, відносять насамперед членів уряду, парламенту);

2) *репутаційний*, що базується на виявленні рейтингу політика за допомогою експертних оцінок;

3) *концептуальний*, в основі якого здебільшого особи, які приймають стратегічні рішення.

Перший підхід видається формальним, якщо стосується використання ролі осіб, які мають номінальну владу, оскільки ігнорує вплив “тіньових” фігур. Репутаційний підхід широко використовують експерти, складаючи рейтинги відомих політиків. Дослідниця політичної еліти О.Гаман-Голутвіна підтримує концептуальний підхід, згідно з яким політична еліта включає осіб, які приймають стратегічно важливі рішення.

Загалом під поняттям “еліта” розуміють меншість суспільства, яка є достатньо самостійною, відносно привілейованою групою, наділеною визначними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та виконанні рішень, пов’язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї. У філософській літературі подано дещо інше визначення еліти: будь-яке суспільство поділяється на “вибрану” меншість, що керує суспільством, і “неорганізовану” більшість, що є об’єктом керування [7].

При цьому термін “еліта” має дуже багато інших трактувань. Елітою називаються особи, що отримали найвищий індекс у сфері своєї діяльності (В.Парето); найактивніші в політичних відносинах люди, орієнтовані на владу, - організована меншість суспільства (Г.Моска); люди, які посідають високе становище в суспільстві й завдяки цьому впливають на соціальний процес (О.Дюпре); особи, що користаються в суспільстві найбільшим престижем, багатством, статусом (Г.Лассуелл); особи, що мають інтелектуальну і моральну перевагу над масою безвідносно до свого статусу (Ж.Боден); особи, що характеризуються найвищим почуттям відповідальності (Х.Ортега-і-Гассет); особи, що займають владні позиції (А.Етціоні); особи, наділені формальною владою в організаціях та інститутах, що визначають соціальне життя (Т.Дай); меншість, що здійснює найважливіші функції в суспільстві та має найбільшу значущість і вплив (С.Келлео); “богом натхненні” особистості, що відгукнулися на “вищий поклик” (Л.Фройнд); харизматичні особистості (М.Вебер); творча меншість, що протистоїть нетворчій більшості (А.Тойнбі); порівняно невеликі групи, що складаються з осіб, які займають провідні позиції в політичній, економічній, культурній сфері життя суспільства (В.Геттсмен); особи, які мають певні привілеї і наближені до недосяжної владної сили, від якої залежить більшість (В.Франклін) [1, с. 47]. Суттєвими видаються також твердження М.Н.Афанасьєва,

який вважає, що термін “еліта” не тільки вказує на колективну верхівку (керівництво), але й має на увазі визначені параметри функціонування влади: 1) нестановий характер правлячого класу, вільне рекрутування - право на кар’єру; 2) конкуренція “вертикальна”: легальність опозиції (контреліти), можливість зміни уряду; 3) конкуренція “горизонтальна”: боротьба за вплив між різними групами (суб’єктами), що складають правлячий прошарок; 4) суспільне визнання “правильності” домінування тих чи інших груп, засноване на дотриманні ними законів і встановлених процедур [8].

Як бачимо, розходження у трактуванні терміна “еліта” суттєві. Але всі визнають, що в будь-якому суспільстві можна виділити меншість і більшість, до того ж реальна значимість меншості, як правило, має істотну перевагу над практичною значимістю більшості. Диспропорція цих двох груп часом може бути значною, оскільки інколи діяльність кількох осіб за наслідками може дорівнювати наслідкам визначення багатомільйонного електорату.

Для групування підходів до визначення еліти існують *теорії обґрунтування еліти*, серед яких виділяють:

- “*харизматичне*” обґрунтування еліти: лідер - від Бога; лідер - харизматична постать, що не робить помилок (Т.Аквінський, М.Вебер);
- *біологічне* обґрунтування: еліта - це “колір раси”, а маси - це щось безлике (С.Дарлінгтон, Р.Вільямс, Г.Кін);
- *психологічне* обґрунтування: маса повинна наслідувати еліту (Л.Бернард);
- *технологічне* обґрунтування: деякі дослідники основну увагу приділяють здатності організувати процес. Так, Т.Веблен закликав встановити владу інженерів - “технократію”, сучасною мовою це, напевно, звучало б - “владу менеджерів”;
- *історичне* обґрунтування: поділ людей на нижчих і вищих, тобто на еліту і масу, яке часто використовувалося в історії людської цивілізації (А.Грін, Ж.Лакруа) [20, с. 53].

З іншого боку, у політичній науці розрізняють моністичний і плюралістичний теоретичні підходи до пояснення феномена еліт. Перший репрезентують Ч.Р.Міллз, Дж.У.Дамхофф, Ф.Хантер, Т.Мейно, П.Бирнабаум та ін., які вважають, що суспільством керує одна пануюча еліта. Вона об’єднує в своїх лавах тих лідерів, які обіймають стратегічні посади у таких сферах, як політична, економічна та військова. Характерною особливістю таких лідерів є величезна згуртованість, яка базується на єдності об’єктивних

інтересів, особистій солідарності, що, у свою чергу, має корені в однаковому соціальному походженні, високому рівні освіти, матеріальному забезпеченні, схожій ментальності, психологічній спорідненості. Завдяки цьому існує циркуляція людей, які обіймають вищі керівні посади в політичному, економічному, військовому “трикутнику влади” і складають монолітну, уніфіковану, дисципліновану еліту влади. За визначенням Ч.Р.Міллза, вона охоплює політичні, економічні, військові кола, котрі серед складного переплетення різних керівних угруповань мають пріоритетне право прийняття рішень державного (загальнонаціонального) характеру. Певна річ, еліта намагається утримати цю монополізовану владу.

Принципово протилежні акценти в трактуванні природи еліти пропонують представники іншого дослідницького напрямку: Р.Арон, Д.Перрі, Д.Рісмен, Д.Трумен, Р.Даль. Вони відстоюють ідею про існування в суспільстві не однієї, а багатьох еліт, тобто відхиляють провідну тезу Ч.Р.Міллза про відносну щільність еліти, яка володіє владою в стратегічних напрямках. Наявність чисельних центрів влади, а отже й різноманітних еліт, є, на думку вчених, достатньою підставою для контролю над владними структурами, над спрямованістю їх діяльності. Конкурентна природа політичної та іншої суспільних сфер дає можливість гальмувати зростання монополістичної влади, приймати раціональні суспільні рішення та сприяє формуванню багатьох еліт.

Переконаливо змальовує плюралістичну модель тлумачення еліт Р. Арон. Як зазначає дослідник, еліта об’єднує всіх тих, хто в різноманітних галузях діяльності досяг високих ступенів ієрархії, займає привілейоване становище, яке дає статус, престиж і добробут. Тобто практично в будь-якому сучасному суспільстві ***еліта об’єднує такі типи:***

- *політична* (лідери партій, уряду, інших впливових сил);
- *військова* (військові та поліцейські чини);
- *еліта бізнесу* (власники, які керують засобами виробництва),
- *“ватажки мас”* (керівники робітничих профспілок, політичних рухів);
- *адміністративна еліта* (урядовці вищої адміністративної ланки в державі);
- *духовна еліта* (“духовна влада”), яка впливає на світоглядні позиції людей (інтелектуали, письменники, священники, вчені, партійні ідеологи) [9, с. 35].

Крім цього, Р. Арон розрізняє ще два поняття: політичний клас і правлячий клас. Політичний клас - це група, яка об'єднує тих, хто безпосередньо здійснює політичні та урядові функції. Правлячий клас знаходиться між елітою та політичним класом. Це привілейовані елементи, які не виконують власне політичних функцій через власну фінансово-економічну могутність, моральний авторитет у суспільстві, але здійснюють вплив на тих, хто править, і тих, ким правлять. Між ними точиться боротьба, яка не дозволяє їм злитися в монолітну еліту. У цьому плані виявляється різниця між демократичним і тоталітарним режимами: обидва мають правлячий клас (меншість, яка при владі), але можливість його контролю з боку політичного класу (визначних впливових людей суспільства) є тільки в демократичному суспільстві [9, с. 37].

Спільним для цих двох концепцій є визнання еліти як правлячої меншості, яка має перевагу над більшістю завдяки своєму багатству, соціальному престижу, компетентності, політичній активності. Основною відмінністю є те, що прихильники моністичного підходу до оцінки еліти наголошують на її однорідності, замкненості, горизонтальній мобільності (переміщення можливе лише в межах елітних груп) та її невідконтрольності з боку більшості навіть при демократичних інститутах. Прихильники плюралістичної концепції вказують на те, що демократичні механізми влади забезпечують конкуренцію і водночас доступ до неї представників інших соціальних верств. Така конкуренція між елітами, на думку плюралістів, дає змогу різним соціальним групам вибирати ту еліту, яка краще враховує їхні інтереси.

За іншою класифікацією, існують два головних типи еліт - відкритий і закритий. Закрита еліта, яка формується з представників вузько привілейованого прошарку, відтворюється на своїй обмеженій базі, неминуче деградує, рано чи пізно поступиться місцем відкритішій еліті, що веде до зміни всієї соціально-політичної структури суспільства. При демократичному режимі суспільні елітні групи є відкритими - тому постійно відбувається циркуляція еліти. Як слушно зауважила болгарська дослідниця А. Крестева, "циркуляція еліт є демократичним механізмом, який перешкоджає монополізуванню влади, вливає свіжу кров (у переносному значенні у формі нових людей, нових ідей)" [10].

З циркуляцією еліт тісно пов'язана проблема співвідношення політичної еліти і демократії. У політології існують неоднозначні

підходи до цієї проблеми та кардинально відмінні теорії. Політична думка мала б пройти певну еволюцію, щоб сприйняти елітарні теорії демократичного спрямування. Елітарна демократія передбачає “плюралізм” та ротацію еліти, що не дозволяє їй набрати негативного консервативного забарвлення. Відбувається конкуренція еліт за владу. Маса, вибираючи серед конкуруючих еліт (по суті, політичних партій, блоків), мають змогу впливати на політику, виявляти свою волю і настанови. Вільні вибори - перевірка адекватності існуючої політичної еліти та здатності суспільства постійно контролювати її. Унаслідок цього відбувається циклічний процес: особи при владі змінюють одна одну або остаточно сходять з арени.

З цього приводу можна також розглянути підхід П.Шарана, який вважає, що, з погляду структури влади, різні групи впливу правлячої еліти відрізняються неоднаковим ступенем впливу на процес прийняття найважливіших політичних рішень. За цим критерієм П.Шаран поділяє еліту на три групи: вищу, середню й адміністративну [21, с. 262-263].

До першої групи - вищої еліти, - на думку автора, належать ті, хто безпосередньо бере участь у процесі прийняття рішень і впливає на нього, обіймаючи стратегічні посади в уряді, у великих політичних партіях, групах тиску, законодавчих органах влади і т.ін. У демократіях західного типу, на думку П.Шарана, на кожний мільйон жителів припадає приблизно 50 представників вищої еліти. У США з населенням понад 200 млн осіб коло вищої еліти нараховує 10 тис.

Середня еліта - це ті особи, що мають високі показники за трьома ознаками одночасно: прибуток, професійний статус та освіта. Осіб із високими показниками лише по одному або двох з цих критеріїв можна віднести до маргінальної еліти. До цієї середньої групи, за підрахунками П.Шарана, належить приблизно 5% дорослого населення США. Частиною цієї еліти, що складається зі службовців, менеджерів, учених, інженерів та інтелектуалів, він називає “субелітою”. Характерною є тенденція зростання ролі цієї частини еліти в підготовці, прийнятті й реалізації політичних рішень. До того ж, як правило, представники середньої еліти часто перевершують вищу еліту щодо поінформованості, організаційної здатності та консолідованості.

Адміністративну еліту утворює верхній прошарок державних службовців, що обіймають керівні посади в міністерствах, департаментах та інших органах керування. Це ті високоосвічені ке-

рівники, які зберігають нейтралітет і не виявляють своїх партійних орієнтацій.

Важливими видаються також наукові погляди Г.Ендровайта. Він упровадив у політичну думку поняття “дійсної” та “потенційної” еліти. “Потенційна” еліта є групою, здатною та готовою зайняти в суспільстві ключові позиції, замінити на цих позиціях “дійсну” групу, яка на той час ще продовжує виконувати свої функції. “Потенційна” еліта - це еліта, готова до реалізації свого соціального впливу, але ще не реалізує його в реальному житті. Окрема категорія “потенційної” еліти - це контреліта, тобто еліта, що перебуває в опозиції до “дійсної”. Остання може мати свій резерв, це так звана “резервна” еліта, здатна зайняти позиції “дійсної” еліти, не допускаючи до влади контреліту, яка за ці позиції боролася [21, с. 263].

Цього питання також стосуються висновки польського політолога В.Мілановського, який визначає тип елітарного прошарку залежно від виконання його внутрішніми угрупованнями своєрідних функцій у політичній сфері керування суспільством [21, с. 263]. Він вказує на декілька сегментів (частин) еліти. На думку В.Мілановського, особливе значення має “селекторат”, тобто особи, які потенційно готові до виконання професійних функцій у політичній сфері. Іншими словами, це ті, хто впливає на висування кандидатур у структури влади, і ті, хто сам готується до виконання цих ролей. Наступним сегментом елітарного шару В.Мілановський називає “потенційну еліту”, тобто розрізнені елітарні угруповання, які щойно прагнуть до влади. Ця “потенційна еліта” після виборів поділяється на “самодіяльну еліту” і “правлячу політичну еліту”, тобто на тих, хто програв вибори, але залишилися в полі публічної політики, та тих, хто переміг на виборах та безпосередньо здійснює процес керування суспільством [21, с. 263].

В.Мілановський також поділяв думку інших науковців про функціональні угруповання в правлячій еліті, а саме: “група вето”, “еліта в політиці”, “зв’язана група”. Хоча “групи вето” різні дослідники тлумачать по-різному: одні вважають, що такі групи впливають на процес прийняття рішень за рахунок свого контролю над капіталом, а інші пов’язують їх зі ступенем підтримки “ззовні”, зокрема, від профспілок. Але, у будь-якому випадку, “групи вето” впливають на процес прийняття рішень, з’являючись тоді, коли реальна влада стає доступною не для всіх.

“Еліта в політиці” - це різновид невибраної еліти, що складається з найавторитетніших представників інтелігенції, які своїм

авторитетом допомагають зміцнити позиції як правлячих, так і “самодіяльних” еліт.

“Зв’язана група” в елітарних угрупованнях - неформальне об’єднання політиків, що мають одночасно з “групами вето” домінуючий вплив на прийняття рішень. А.І.Соловйов [22, с. 136-137] вважає цю групу найтаємнішим елітарним утворенням, бо це анонімне співтовариство, що може включати і чиновників, і навіть тих, хто взагалі не має формального статусу в системі влади. Але ядро “зв’язаної групи” складають власники вищих владних повноважень у державі. Інакше кажучи, це угруповання діє в рамках напівтіньового і тіньового правління.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що політична еліта - це доволі значний прошарок у суспільстві, де сконцентровано великі економічні, військові, фінансові, наукові, інформаційні, політичні, ідеологічні, культурні та інші важелі, за допомогою яких ця частина суспільства впливає на владні структури, на важливі політичні рішення, загалом на політичну ситуацію в державі. Деякі дослідники називають цю групу “правлячим класом”. Така загальнодержавна еліта, як правило, складається з декількох еліт: фінансової олігархії, власників інформаційних засобів, військової верхівки, промислових магнатів, дипломатів, відомих учених, чиновничого істеблїшменту. Разом ці еліти утримують під контролем усі державні структури, рекрутують зі своїх рядів представників усіх органів влади. Частина політологів відносить до політичної еліти лише представників владних структур як загальнодержавного рівня, так і місцевих органів управління. Цей підхід більше характерний для новостворених держав, для перехідних політичних періодів. Таку політичну еліту називають “формальною”. Наприклад, політичну еліту становлять чиновники адміністрації президента, урядовці, парламентарі, чиновники органів регіонального управління.

Більшість визначень поняття “політична еліта” сформульовано для стабільних суспільств. Період 90-х рр. ХХ ст., що розпочався відразу після падіння комуністичного режиму в СРСР, у політичній науці призводить до численних суперечок. Навіть домовитися про єдину загальноновизнану назву цього періоду науковці не змогли: найуживаніші варіанти - “суспільство, що трансформується”, “посткомунізм”, “пострадянське [перехідне (транзитне) чи посттоталітарне] суспільство”. Дослідники наводять чимало аргументів на користь кожної назви. Аналіз цих підходів,

хоча й досить цікавий, але не є необхідним для нашого дослідження. Як приклад, відомий американський політолог З.Бжезінський розробив схему трифазної посткомуністичної трансформації (перехідного періоду). Різні країни проходять їх неоднаково - від 3-5 до 15 і більше років. Україну зі східними сусідами він зараховує до “групи непевних”, тобто таких, де, на його думку, протягом десяти й більше років залишаться невизначеними ознаки для перетворення їх у “демократичні держави з вільною ринковою економікою і плюралістичною політичною системою” [11].

Трансформація еліти, на нашу думку, включає в себе перетворення всередині правлячої еліти, а саме: вихід на позиції лідера нового угруповання всередині правлячої еліти або навіть прихід до влади вищого прошарку іншої соціальної групи.

Трансформація еліти може бути пов’язана з різкими змінами її ідеології й політичного курсу, із змінами методів рекрутування еліти. Іноді відбувається допуск в еліту представників контреліти. Для суспільств, які перебувають на етапі переходу від однієї політичної системи до іншої, дослідники відзначають **дві найвагоміші тенденції трансформації еліт** [12].

Першу тенденцію можна сформулювати так: стара еліта не сходить повністю зі сцени, а включається в нову за будь-яких, навіть радикальних політичних, змін - як її частина - та при революційних потрясіннях - як окремі фрагменти. Серед причин цього назвемо: брак у лавах нової еліти професіоналів, які оснащені інформацією і практичними знаннями, необхідними для керівництва країною; існування “перебіжчиків”, які обачно покинули стару еліту ще до її поступового або раптового розпаду; неможливість швидкої зміни старих кадрів на всіх ключових посадах.

Друга тенденція полягає в тому, що нова еліта запозичає або копіює цінності, норми, ідеї, звичаї, традиції старої еліти. Це може відбуватися відкрито, коли йдеться про повагу до загальнонаціональних цінностей, про розрив з “проклятим минулим”, але переважно запозичення проходить “контрабандним” шляхом, негласно, а інколи - усупереч публічним деклараціям.

На основі згаданих тенденцій у широкому спектрі концепцій, які пояснюють перехід від старої еліти до нової, виокремлюються **два наукові підходи**.

Перший, як основа систематизації концепцій трансформації еліт, використовував співвідношення у новостворених елітах між політичними (партійними) та управлінськими компонентами старої

еліти і новоутвореними компонентами, що формально не пов'язані з попередньою політичною системою.

Другий передбачає або “революційну” (повну, докорінну) зміну еліти, або самозбереження та лише зміну “декорації” навколо еліти. Останній процес дістав назву “заміна еліти”, що означає повне повалення попередньої еліти і прихід до влади контреліти, а це, як правило, є наслідком революційних перетворень.

Трансформація, або зміна еліти, відбувається по-іншому в періоди політичної нестабільності: люди, які мали ключові позиції в державному управлінні, залишають свої посади, виникає багато вакансій, які заповнюються з порушеннями попередніх норм, традиційних для розформованої еліти. Суспільство практично ніколи не відчуває браку бажаючих зайняти елітні позиції.

У процесі вивчення еліт перехідного періоду часто вживають термін “клан”. У контексті пострадянської дійсності кланом називають тіньове закрите угруповання, яке не має легітимного оформлення та утворюється на ґрунті спільних інтересів його учасників (кругова порука, власна “мораль”). Основою клану є економічний, матеріальний інтерес. Клани іноді називають “п’ятою владою”. Клани намагаються розширити сфери впливу, вдаючись до підкорення або знищення конкурентів. У сфері політики клан пристосовується до правил поведінки в політичній сфері, задіюючи в політику своїх висуванців, підкоряючи інших політиків. Клановість у політиці виявляється не тільки в закритості дій, незрозумілості, непрозорості для суспільства процесу прийняття рішень, а й у перенесенні багатьох методів та засобів досягнення мети з кримінальної сфери в політику. Як слушно зазначає М.Шульга, “сприятливим середовищем для розвитку кланів є така ситуація в суспільстві, коли ще не викристалізувались соціальні сили, які є соціальною базою влади, коли державна влада є слабкою, коли кризові явища в економіці, політиці, у соціальній сфері набувають велетенських розмірів. Саме у цій ситуації настає час кланів” [23, с. 344].

На думку Г.Щокіна, еліти в “перехідних суспільствах” (від тоталітаризму до демократії) притаманні рецидиви вождизму - специфічного типу владних відносин, які зустрічаються на стадії потестарної (додержавної) організації суспільства. У сучасному світі зовнішніми формами вияву вождизму є клієнталізм - функціонування політичної системи як ієрархії владних кланів, усередині яких панують відносини типу “клієнт - патрон”, непотизм - рекрутування в правлячу еліту за ознаками споріднення і трибалізм - політичне просування за земляцьким принципом [24, с. 95].

Слово “еліта” навряд чи може бути зараховане до розряду нейтрально - описових термінів суспільствознавства доби посткомунізму. За своїм значенням воно, безумовно, належить до оціночних понять. Крім того, слово “еліта” має характер соціального міфу і тому вимагає вкрай обережного поводження із собою, якщо, звичайно, ми не хочемо опинитися по той бік критичного ставлення до дійсності [13].

Намагаючись знайти відповідь на питання про те, що ж таке еліта, ми наштотуємося на ряд суджень, інколи спростовуючих одне іншому. Науковці погоджуються лише в одному - у постулюванні необхідності існування еліти для суспільства.

У сучасних умовах *серед зарубіжних дослідників* існує *декілька підходів щодо визначення поняття “еліта”*: ціннісний, структурно-функціональний та інституціональний.

Прихильниками *ціннісного підходу* пояснюють існування еліти деякою “вищістю” (перш за все інтелектуальною, моральною і т.д.) одних людей над іншими (В.Парето, Г.Лассуелл, Л.Боден, Х.Ортега-і-Гассет, М.Вебер, А.Тойнбі, Д.Дюпре).

Прихильники *структурно-функціонального підходу* пояснюють існування еліти виключною важливістю функцій управління, які детермінують виключність ролі людей, виконуючих ці функції (до того ж виконання даних функцій за необхідністю здійснюється меншістю (Г.Моска, Т.Дай.,С.Келлер, В.Геттсмен).

Тісно пов’язаний зі структурно-функціональним *інституціональний підхід* до визначення еліти, широко розповсюджений в сучасній західній соціології, який трактує еліту як групу осіб, які займають керівні позиції у впливовіших соціальних інститутах - урядових, економічних, військових, культурних. На наш погляд, такий підхід грішить абсолютизацією формального структурування влади.

Більшість науковців - прихильників теорії поліморфності еліт, або іншими словами плуралізму еліт - трактують еліту як комплекс найбільш впливових груп осіб у відносно відокремлених одна від одної сферах суспільної діяльності. Таким чином, пропонується ідентифікувати еліту як сукупність найбільш впливових “професіоналів”, що повною мірою контролюють здебільшого лише свій “професійний” простір. Вказаний підхід до розгляду еліт тим не менше, не виключає можливість переходу представників однієї елітної групи до іншої, та не заперечує існування “універсальних” діячів - управлінців, які можуть користуватися значним впливом у декількох або навіть у багатьох сегментах системи еліт [14].

Згідно з даним твердженням, політична еліта суспільства - це сукупність осіб, які за своїми характеристиками (психологічними, професійними тощо) є найбільш пристосованими для успішної діяльності в даний проміжок часу і з даного соціального порядку.

На думку українського вченого М.Пірен, “в українській політичній науці ще не існує достатньо науково обґрунтованого визначення основних категорій елітології, таких як “еліта”, “політична еліта”, “політичний елітаризм”, “механізм формування еліти”, “критерії елітарного відбору” [15].

З точки зору російського вченого О.Гаман-Голутвіної в *сучасній науковій літературі склалися три головні підходи щодо трактування поняття “політична еліта”*:

1) позиційний підхід встановлює ступінь політичного впливу тієї чи іншої особи виходячи з позиції в системі влади (до еліти відповідно до такого підходу належать, перш за все, члени уряду, парламенту та ін.);

2) репутаційний підхід заснований на виявленні рейтингу політика завдяки експертним оцінкам;

3) підхід, що базується переважно на виділенні осіб, які приймають стратегічні рішення [7].

Найбільше розповсюдження у науковій літературі отримав третій підхід, згідно з яким до політичної еліти належать особи, які приймають стратегічно важливі рішення в управлінні суспільством. Таким чином, політична еліта здійснює, перш за все, політичне управління суспільством. Тому політичне управління є найбільш суттєвою функцією політичної еліти. У своїй сукупності політична еліта забезпечує цілковитість влади в суспільстві. Саме ця особливість робить необхідним виділення політико-управлінської діяльності як самостійної функції політичної еліти [16].

У контексті окресленої вище проблематики нас цікавитиме визначення поняття “політико-управлінська еліта”, її особливі якості та ступінь сформованості. Для посттоталітарних суспільств дослідження явищ політико-управлінської еліти є вкрай важливими. В умовах державницького соціалізму партійна та державна бюрократія монополізувала доступ до ресурсів влади і розподілу власності, право на прийняття стратегічних рішень, участь у прийнятті й здійсненні рішень, пов’язаних з використанням державної влади чи впливом на неї.

На наш погляд, важливими характеристиками політичної еліти є наявність двох механізмів її рекрутування: шляхом призначення та шляхом виборів. Ці два механізми приводять до формування

неоднорідності політичної еліти і дозволяють виділяти в її структурі дві взаємозалежні групи: а) просунення до еліти відбувається шляхом виборів (президенти, депутати всіх рівнів, лідери політичних партій); таку групу можна назвати політичною елітою у вузькому сенсі; б) утворення елітної групи шляхом призначення (міністри, інші чиновники, які очолюють управлінські структури державної влади).

З існуючих понять цієї групи - “функціонери”, “бюрократична”, “управлінська”, “адміністративна” еліти найбільш логічно було б використовувати термін “політико-управлінська” еліта, тому що застосування терміна “управлінська еліта” є більш широким, оскільки включає в себе не тільки вищих чиновників системи державної служби, але й керівників підприємств, установ. Термін “бюрократична еліта” в українській і російській мовах має емоційно негативне забарвлення, що утруднює операціоналізацію цього поняття.

На наш погляд, найбільш змістовним визначенням терміна **“політико-управлінська еліта”** можна запропонувати наступне. Це чиновники вищої ланки, які володіють формальною владою в організаціях та інститутах, займаються політичним управлінням і встановлюють правила організації життя в суспільстві.

Структура політико-управлінської еліти також неоднорідна. Треба акцентувати увагу на тому, що необхідно розмежувати в її структурі - службовців середніх ланок державної влади і тих, хто має найвищі позиції в системі політичного управління державою. Особлива значущість найвищих позицій у структурах державної влади для функціонування всього суспільства передбачає й особливу увагу до якості людей, які займають ці позиції, їх особливу відповідальність та вміння відповідати соціальним очікуванням.

Як зазначає чеський соціолог М.Нарта: “Найбільш виправданим буде розуміти під політичною елітою специфічні, владно-політичні групи, які в умовах класово-антагоністичного суспільства репрезентують виконавчу, владно-політичну частину правлячого класу” [17].

Провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України О.Білий вважає, що є достатньо підстав для того, щоб розуміти під політичною елітою перш за все політичний авангард, верству керманічів. Адже семіологічне ядро поняття “еліта” - це влада як така. Не є винятком і будь-яке розширене, конкретизоване відповідно до різних галузей людської діяльності тлумачення цього поняття [18].

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасна політична наука висунула багато різних, часто протилежних за теоретичним наповненням інтерпретацій поняття політичної еліти. Визначені основні напрями обґрунтування феномена еліти: ірраціональний (підхід, застосований у філософських науках), харизматичний, біологічний, психологічний, технократичний та історичний. Однак практично всі вчені та науковці під елітою розуміють порівняно невеликі групи вибраних осіб, яким або притаманні сильна воля та особливі знання, або вони обіймають керівні посади в політичній, економічній, військовій чи духовній сферах, або об'єднують обидві риси. Це групи, які, як правило, мають вищий соціальний статус, певну єдність інтересів і цілей, а також чималі офіційні повноваження, можуть контролювати діяльність усіх ключових інститутів суспільства.

Державам пострадянського простору притаманні подібні процеси трансформації та заміни еліт, вияви непотизму, клієнталізму, трибалізму, вождизму і т.ін. Ми вважаємо, що правляча політична еліта в цих країнах підлягає процесам вертикалізації та горизонталізації, що загалом створює певну ієрархізовану структуру боротьби за здобуття, реалізацію та утримання влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ашин Г.* Современные теории элиты: критический очерк. - М.: Междунар. отношения, 1985. - 256 с.
2. *Ницше Ф.* Полное собрание сочинений. - Т. 9. - М., 1909. - 409 с.
3. *Моска Г.* Правящий клас // СОЦИС. - 1994. - № 10. - С. 187-198.
4. *Танчер В., Кучеренко О.* Ідеї елітизму в контексті демократичної трансформації суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 3. - С. 5-16.
5. *Патрушев А.* Расколдованный мир Макса Вебера. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. - 207 с.
6. *Сартори Дж.* Вертикальная демократия // Полис. - 1993. - № 2. - С. 80-89.
7. *Гаман-Голутвина О.* Определения основных понятий элитологии // Полис. - 2000. - № 3. - С. 97-103.

8. *Пазенок В.* Еліта соціальна // Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В. Андрущенко, М. Горлача. - К.; Х.: ВМГ "Рубікон", 1997. - С. 131.
9. *Голота В.* Регіональні еліти: сутність, особливості формування, тенденції розвитку // Схід. - 1996. - № 4. - С. 35-38.
10. *Крестева А.* Власть и элита в обществе без гражданского общества // СОЦИС. - 1996. - № 4. - С. 19-29.
11. *Бжезінський З.* Великі перетворення // Політ. думка. - 1994. - № 3. - С. 5-15.
12. *Мясніков О.* Смена правящих элит: " консолидация" или " вечная схватка"? // Полис. - 1993. - № 1. - С. 52-60.
13. *Федоров А.* Нарциссизм посткоммунистической украинской элиты // Полит. мысль. - 1994. - № 3. - С. 24-31.
14. *Коваль А.* Спроба типологізації політичної еліти України // Студія "Генеза". - 1997. - № 4. - С. 5-8.
15. *Пірен М.* Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 1. - С. 242-249.
16. *Восленский М.* Номенклатура. - М., 1991. - 623 с.
17. *Нарта М.* Теория элит и политика. - М., 1978. - 251 с.
18. *Белый О.* Дискурс власти и типы элит // Полит. мысль. - 1994. - № 2. - С. 111-112.
19. *Михельс Р.* Социология политических партий в условиях демократии // Диалог. - 1990. - № 3. - С. 55-60.
20. *Фролова М.* Политическая стратификация. - М.: Изд-во "Ин-та практ. психологии"; Воронеж: НПО "МОДЕК", 1995. - 108 с.
21. *Коновалов И.* Политическая элита // Политология для юристов: Курс лекций / Под. ред. Н. Мидзова, А. Милько. - М.: Юристь, 1999. - С. 253-266.
22. *Соловьев А.* Политология: Политическая теория, политические технологи. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 559 с.
23. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. - К., 1999. - 365 с.
24. *Щекин Г.* Политическая элита Украины: попытка анализа и оценки // Персонал. - 1997. - № 1. - С. 91-107.

Радмила

Войтович

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
УПРАВЛІНСЬКОЇ
ЕЛІТИ
В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

**(на прикладі
досвіду
пострадянських
держав)**

Сучасні глобалізаційні процеси, що призвели до утворення абсолютно нового соціального постмодерну, реально трансформують архітектуру світу, змінюючи принципово критерії та технології управління соціально-політичними процесами, які лишались пріоритетними протягом тривалого часу. За таких умов принципово змінюється парадигма державного управління України, послаблюється роль національних державно-управлінських структур, накладаються відповідні регламентації на національний суверенітет, об-

межуються втручання держави та громадських організацій в стабілізацію соціального життя. Саме такі умови визначають новітню стратегію розвитку держави та обумовлюють потребу формування нової управлінської еліти, яка б відповідала потребам часу, володіла сучасними глобальними технологіями, новим стилем мислення та баченням перспективи розвитку суспільства.

Відповідно до цього, розробляючи концептуальні засади формування управлінської еліти в умовах глобалізації, доцільно особливо враховувати ментальні та культурно-психологічні ознаки спільноти, які мають стати пріоритетними в процесі комплектування апарату державного управління і відповідно закласти підвалини проголошення нової ідеології соціального (глобалізаційного) розвитку держави. Дана сентенція висуває нові критерії вимог до формування та функціонування національної управлінської еліти, а саме підвищуються вимоги до її компетенції та професіоналізму, продуктивності та результативності, як могутнього ресурсу, який визначає та забезпечує формування нової конфігурації глобального соціально-економічного та політичного розвитку держави. З одного боку, формування саме національної управлінської еліти в умовах глобалізації фактично втрачає свою необхідність, оскільки відбувається розщеплення національного фактора, а тому фактично доцільність національної еліти як такої зникає. З іншого ж, глобалізація як процес, що вимагає широкої інтеграції сфер та форм управлінської діяльності з одночасним розповсюдженням певного цивілізаційного стандарту, передбачає певну гомогенність світу - жити за єдиними принципами, сповідувати єдині управлінські цінності, наслідувати єдині звичаї та норми системи державного управління. Це вказує на потребу формування принципово нового типу управлінської еліти в Україні, яка має запобігти зіткненню вітчизняних реалій із такими стандартами глобалізаційного розвитку, точніше вона має виробити ефективні механізми управління глобалізаційними процесами шляхом інтенсифікації контактів між національними елітами.

Управлінська еліта як важливий інструмент динамічного розвитку суспільства - особливо в умовах глобалізації - має забезпечувати ефективність соціальних, економічних, технологічних, соціально-психологічних процесів, які відбуваються в суспільстві, модернізувати систему державного управління, подолати інерцію, усталені стереотипи мислення, що сприятиме досягненню позитивного результату. Особливо підкреслимо, що формування управлінської еліти сьогодні має здійснюватись відповідно до зага-

льнонаціонального інтересу, а не базуватися на корпоративних чи ідеологічних засадах, як це подекуди простежується. Слід відзначити, що за таких умов традиційні інститути демократії усуваються так званою “владою анонімної ієрархії”, відбувається, за висловом З.Бжезинського, “поступове формування все більш контролюваного та керованого суспільства, в якому буде панувати еліта, яка позбавлена впливу традиційних ліберальних цінностей, і ця еліта не буде вагатися в процесі досягнення своїх політичних цілей, запроваджуючи новітні досягнення сучасних технологій з метою впливу на поведінку суспільства та утримання його під суровим наглядом та контролем” [1, с. 252].

Сучасна управлінська еліта в умовах глобалізації повинна раціонально використовувати свої можливості та здібності щодо модернізації системи управління, визначати стратегію діяльності, миттєво реагувати на зміну типу суспільного розвитку, а також швидко і точно діяти, на основі “алгоритмів мислення” і поведінки розробляти інноваційні проекти з метою забезпечення ефективності державного управління. Кожна держава має свою власну ментальну модель формування управлінської еліти, зорієнтованої на реалізацію загальнонаціональних інтересів. Тому сьогодні суспільство має піднятися до рівня розуміння її крайньої необхідності. Адже саме від національної еліти залежить вибір методу - кардинального розв’язання проблем, які виникають в умовах глобалізаційного розвитку. Тому еліта має запропонувати власний дієвий інструментарій діяльності з урахуванням ідеологічних, суспільно-політичних, ментальних чинників, а також традиції та релігії у виборі альтернатив управління самими глобалізаційними процесами.

Проте слід зазначити, що складність діяльності управлінської еліти сьогодні як раз і позначається на формуванні адекватної стратегії національної системи державного управління, яка полягає не лише в тому, щоб зберегти державність, але й діяти злагоди в суспільстві, розділеному переважно на людей зі стилем мислення індустріальної (які зачасти не розуміють виклику сучасної ситуації, обумовленої розвитком глобалізаційних процесів) та пост-індустріальної епохи (які вбачають у державі перш за все сервісну інституцію, спрямовану на надання управлінських послуг).

В умовах глобалізації також змінюється роль демократичних інститутів у державі, оскільки вона претендує на роль світового гаранта демократичних процесів і обумовлює формування конструкції нової демократії, забезпечити яку покликана національна

еліта. Вона має виступати гарантом збереження, у першу чергу, традиційних загальнонаціональних цінностей шляхом національного наслідування, що є результатом відсутності інтелектуальних “розривів” у суспільстві, оскільки в протилежному б випадку будь-яка культура зникла з обличчя землі, якщо б її носії не сповідували думку про підтримання основних її цінностей. При цьому загальні цінності еліти в умовах глобалізації є центрами кристалізації нових культур, тому саме вона має виступати носієм нової організаційної культури. Це також вказує на те, що в умовах глобалізації формальних демократичних інститутів ще не достатньо для констатації демократичного стану чи процесу, адже індикатором демократії можуть стати лише національні еліти, які забезпечать ліберальну демократизацію зміни влади.

У цьому плані слід відзначити, що в сучасному світі належним чином може розвиватися тільки та країна, яка здатна максимально розширювати коло учасників управлінського процесу, бути відкритою для світового простору, змінювати способи організації управлінської діяльності, і водночас володіє власними національними критеріями збереження своєї самобутності, які не дозволяють їй розчинитися в умовах загальносвітової стандартизації. Тому основна роль у таких процесах належить саме розробці спеціальних соціальних технологій управління, спрямованих на максимальний розвиток інтелектуального потенціалу управлінської еліти, головною якістю якої мають стати високий професіоналізм та громадянська позиція.

Наявність цього забезпечується вмінням раціонально розподіляти завдання між підлеглими, координувати їх діяльність, сприяти досягненню намічених цілей, використовуючи найновіші методики та технології прийняття управлінських рішень, запропоновані світовою спільнотою. Тому на сьогодні саме національна еліта визначає функціональний зміст управлінської структури в умовах глобалізації, надає значимості та загальнообов’язковості інституціональним відносинам, які складаються між суб’єктами державного управління, щоб таким чином “легітимізувати механізми державно-управлінської стратегії в конкретних суспільно-історичних умовах”[1]. Управлінець вищої ланки має здійснювати свою діяльність виходячи з тенденцій сучасного глобалізаційного розвитку, а саме: він розробляє проект стратегічного планування, програми проектів, планів, сценаріїв своєї діяльності з урахуванням бажаного майбутнього.

Новим принципом формування та функціонування управлінської еліти в умовах глобалізації є корпорації, які все частіше стають

уособленням транснаціональної еліти, сформованої за професійним принципом. З цього приводу ще Е.Дюркгейм зауважив, що корпорація - як чи не єдина форма об'єднання за професійною ознакою - має закласти основу устрою "прийдешнього суспільства" у ХХ-ХХІ ст. Це, у свою чергу, дає підстави розглядати корпоративну державу як результат утвердження нового суспільства. При цьому корпоративна держава як "соціальний інститут, який має бути штучно, свідомо реконструйований, відновлений, наділений самосвідомістю, технологією дій, окреслений законодавчо, вписаний в існуючі структури держави". Категорія корпорації, запропонована Дюркгеймом, сьогодні фактично підміняється поняттям техноструктури, введеним Дж.К.Гелбрейтом. На його думку, "техноструктура - це об'єднання найвищих осіб, які приймають управлінські рішення, нова управлінська еліта, яка бере верх над традиційною фінансовою олігархією. Воно контролює найвищі посади в адміністрації, а також керівні щаблі у величезних корпораціях і поступово стає правлячою стратою західного глобалізованого суспільства" [3].

Отже, згідно з концепцією Дж.Гелбрейта сучасна корпорація - це певна група людей, що професійно займається виробленням і прийняттям управлінського рішення, володіє відповідним рівнем самоусвідомлення та послідовно використовує сучасні технології прийняття рішень. Подібне коло осіб у межах певної організації являє собою управлінський апарат, який переважно комплектується із національної еліти. Такі погляди дослідника представляють бачення нової моделі суспільства, розвиток якого забезпечується національною елітою, яка чітко дотримується глобалізаційних тенденцій розвитку організацій.

Водночас слід підкреслити, що реальне проникнення нових інформаційних технологій в державно-управлінську діяльність формує співтовариства людей з новою суспільною свідомістю, яка обумовлена глобалізаційними процесами. Сучасний управлінець за таких умов занурюється у світ глобальних технологій, з рівнем зростання яких його світогляд гіпертрофується, що реально засвідчує розрив культур, до яких він належить. Фактично розвиток сучасних глобальних інформаційних технологій приводить до зміни національною управлінською елітою свого ставлення до апробованих прийомів корпоративного управління в постіндустріальну добу.

Слід відзначити, що з одного боку, саме національна управлінська еліта є могутнім фактором ініціювання еволюційних змін у

суспільстві в умовах модернізації або архаїзації системи управління, з іншого - вона являє собою абсолютно інертну структуру, яка не відповідає природі глибинних соціальних перетворень і таким чином саме вона і блокує природне вирішення суперечностей, що назрівають. Тому аналізуючи зміну функції управлінської еліти в Україні в умовах глобалізації, можна вказати, що вона певним чином “приватизувала собі” українське суспільство, а тому і будь-що утримує його в перехідному стані від традицій до сучасності, від бажання відповідати новим умовам розвитку. Хоча в цьому і є певний сенс, коли ми говоримо про розвиток національної держави в умовах глобалізації, коли майже всі держави світу мають різні стартові умови для сучасного розвитку, тому різні функції виконує й управлінська еліта, яка має виступати могутнім механізмом збереження національної специфіки розвитку та функціонування системи управління. При цьому слід наголосити, що в умовах глобалізації державність як така не зникає, але трансформується у світову імперію, яка виникає вже на основі існуючої держави, достатньо могутньої, щоб підпорядкувати собі всі країни ойкумени за принципом “сніжного кому”, як це було з пізньореспубліканським Римом. Мається на увазі те, що остаточна перемога над Карфагеном виявилася лавинним розширенням імперії: чим більше царств приєднується, тим сильніше гравітація - і так далі за принципом позитивного зворотного зв'язку.

Тривалість перехідного часу деяких країн спричинена як ідеологічною невизначеністю, що пов'язувалася з відсутністю чіткої системи цінностей, які є пріоритетними для цієї національної системи управління, так і труднощами її реалізації, оскільки основними суб'єктами, на яких покладалися такі функції, мала стати управлінська еліта. У таких країнах з'явився такий соціальний прошарок, як традиційна номенклатура. Це особливо небезпечно для сучасних глобалізаційних процесів на пострадянському просторі, де колишня партійна та управлінська еліти перемаскувалися в нову систему “і не бажають до кінця перерізати пуповину, яка пов'язує її з державним апаратом, оскільки має можливості без особливих зусиль збагачуватись за рахунок держави, фактично паразитуючи на ній. Таким чином, будучи частиною владних структур і підпорядкувавши собі державний апарат, нова еліта здобула джерела стабільних доходів та високий соціальний статус”[4].

Цікавим у цьому плані є досвід формування управлінської еліти в умовах глобалізації в Грузії. Відомі вчені та парламентарі Р.Гоциридзе та О.Канделаки пов'язують роздвоєність реформ у

Грузії на сучасному етапі її розвитку саме з відсутністю реальних можливостей адаптації управлінського персоналу до сучасних умов. Через це становище у державі можна назвати стабільністю “незавершеного шоку”, що поряд з багатьма об’єктивними внутрішніми та зовнішніми умовами (чинниками), обумовлено і суб’єктивними факторами.

Тому, на думку Р.Гоциридзе та О.Канделаки, “крокуючи зі своїм досвідом у нову епоху, управлінська еліта стала для Грузії суттєвим бар’єром у початковий період державного будівництва” [4]. В управлінській еліті Грузії, яка вийшла із певних національних осередків, що зайняли пріоритетні позиції в парламенті республіки навіть не було можливості активно вплинути на формування нового геополітичного простору з відповідним визначенням інтеграційних координат для держави в епоху глобалізації.

Проблема формування ефективної, а саме дієвої управлінської еліти в умовах глобалізації гостро стояла і для Росії, яка реально відчувала потребу в новій концепції державного управління в умовах глобалізації, яка б відповідала вимогам епохи глобалізації, пост-індустріального суспільства та сучасних гуманітарних технологій. Проте деякі експерти вказують, що російська політико-адміністративна еліта - це могутньо об’єднана сила, яка підпорядкувала собі державу, здатну спрямовувати її розвиток по латиноамериканському шляху.

Достатньо цікаві в цьому плані теоретичні підходи до розуміння даної проблеми запропонував російський вчений П. Щедровицький, який стверджує, що мотором глобальних перемін стає новий транснаціональний клас - професійна аристократія, творча та управлінська еліта нового покоління, яка, намагаючись посилити основи національних держав, реалізує традиційні підходи в управлінні країною, тоді як нинішня російська влада заганяє країну все далі в історичний тупик [5].

Тому головною роллю сучасної управлінської еліти нового покоління в межах певної національної держави в умовах глобалізації є вироблення ефективних засобів та пошук відповідних механізмів, які забезпечують перехід суспільства у новий стан. Така управлінська еліта має витіснити “традиційні соціокультурні ідентичності, пов’язані з етнічною приналежністю, релігією та професією” [6].

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що “національні держави виявилися не готовими до нової глобальної ситуації, в останній чверті ХХ століття вони все більше перетворюються на ансамблі протилежних національних інтересів, у несистемні колекції

господарчих та соціокультурних регіонів... постнаціональна державність може бути вирощена в інкубаторі імперій нового покоління - культурних і економічних” [6]. Слід підкреслити, що основна провина цього покладається на національну управлінську еліту, яка не здатна мобільно адаптуватися до сучасних умов розвитку держави, і яка фактично сьогодні втрачає своє історичне буття. На думку Нодарі Симонії, глобалізація стосується нерівномірності розвитку людського суспільства [8, с. 318], проте вона не є абсолютно чимось новим порівняно з попередніми епохами індустріалізму. Така монополярність не лише пропонує спрощену картину світу, але й орієнтується на зовнішню політику держав, на цілі, які досить часто не відповідають національним інтересам таких держав. Фактично за таких умов є всі підстави стверджувати, що формування національної еліти в умовах глобалізації може привести всі країни без виключення до “загального знаменника”, нав’язуючи цим єдині правила політичної гри під гаслом структурної адаптації. Саме через це багаті країни стають ще багатшими, а бідні - біднішими. Тому сьогодні постає реальна проблема становлення мегасуспільства, в якому громадяни володіли рівними правами та обов’язками, що дає підстави для створення нового, більш гуманнішого світоустрою, по відношенню до інших національних спільнот.

З цього приводу В.Іноземцев зазначає, що в основу такої соціальної поляризації покладений технологічний прогрес, який має забезпечити стабільність універсальної еволюції (в ролі якої виступає глобалізація) і одночасно виключає загальноприйнятну форму його самоорганізації [9].

В епоху вибухового розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває розуміння взаємозалежності знань та розвитку, тобто різні типи еліт по-різному адаптуються до іноземного продукту, мають різний рівень розвитку та можливості для власної модернізації системи управління. Саме тому основними формами діяльності управлінської еліти на сучасному етапі глобалізаційних процесів мають стати співробітництво та стратегічне партнерство. Тому сьогодні доцільно чітко визначити цілі та функції діяльності такої еліти, оскільки саме така еліта має визначати стратегію суспільного розвитку, рівень підготовленості якої має здійснюватись виходячи із потреб такого розвитку. Все частіше сьогодні постає проблема формування кооперативного глобального управління, яке висуває низку вимог, а саме: визначення певного кола сучасних та перспективних проблем, розв’язання яких неможливе в межах однієї держави.

Наступною фундаментальною вимогою є інституціоналізація та мобілізація управлінського потенціалу нації. Сьогодні виходячи з нових глобалізаційних умов управлінська еліта має виробити нові соціально-ідеологічні конструкції, які б забезпечили стратегію глобалізації, що передбачає збереження інтересів тих, хто отримує від глобалізації найбільшу користь та дотримання справедливості по відношенню до країн менш розвинених. Отже, саме на управлінську еліту сьогодні покладено завдання виробити нові світові стандарти управління, які забезпечать радикальну модернізацію національних держав.

Одним із типів, який визріває сьогодні в умовах глобалізації, є так звана еліта глобалізованих бюрократів, до яких належать службовці державних та наднаціональних структурних утворень. У межах цього аналізу формування національної управлінської еліти доцільно також згадати такий тип еліти, як конс'юмеристська, до якої належать ті, хто розробляє та впроваджує ефективні інформаційні технології. Роль такої еліти на сучасному етапі розвитку має не аби яке значення, оскільки інтеграція України у глобальний простір має відбуватися на основі максимального використання інформаційних та інтелектуальних ресурсів. Тому доцільно виробити нову концепцію випереджального розвитку, відповідно до якої змінити інерційний, індустріальний розвиток на розвиток інноваційний. Така концепція має включати механізми узгодження досвіду світового співтовариств з невикористаними можливостями України, тобто вивчення глобальних замовлень та глобального попиту.

Наступна проблема, яка надзвичайно гостро сьогодні постає перед управлінською елітою, - це проблема державного управління глобалізаційними процесами. Безперечно, що це проблема державної влади, здатної розробити національну стратегію шляхом оптимальної організації інтелектуальної управлінської еліти на досягнення технологічних проривів. Адже сьогодні відомо, що концепція традиційного наздоганяючого розвитку України безперспективна. Підриваючи національну ідею величі країни, вона роззброює та деморалізує націю.

Так інтелектуальний ресурс та високопрофесійний потенціал еліти сьогодні мають скоротити відстань між розвиненими державами і впливатиме на ступінь опозиційності між іншими державами. Тобто фактично йдеться про створення загального соціально сприятливого простору для інтеграції України зі світом, європейськими стандартами зокрема. Метою такого простору має бути нарощення й підвищення якості сукупного управлінського потенціалу, як ключового чинника

інноваційно-економічного розвитку кожної з країн, а також прискорення соціального розвитку всієї Європи. Такий простір має створити рівні для всіх умови доступу до новітньої інформації, відкривши тим самим нові можливості для спілкування між управлінцями, також забезпечити формування престижності професії управлінця, захистивши їх інтелектуальну власність, підвищити продуктивність наявного потенціалу шляхом збереження вітчизняних традицій державності.

У межах цього аналізу доцільно докладніше звернути увагу на ***критерії вимог до діяльності управлінської еліти в умовах глобалізації.***

Слід відзначити й те, що управлінська еліта не тільки безпосередньо впливає на формування ідеології державного управління, але й забезпечує її реалізацію. Завдяки активній участі еліти в управлінні державою утверджуються високодемократичні принципи функціонування держави, розробляється фундаментальна державна ідеологія, яка відображає реалії глобалізованого суспільства. Управлінська еліта, зосереджуючись на об'єктивному аналізі оцінок, конструктивному вивченні глобалізаційних проблем, повинна мати високорозвинену інтуїцію, володіти принципами раціонального планування, що забезпечує ефективність та оптимальність підготовки та прийняття державних рішень. Точніше сказати, структури управління в умовах глобалізації створюються для того, щоб віднайти ефективні механізми функціонування держави.

Зокрема такі критерії вимог до сучасної управлінської еліти сформулював Н.Назарбаєв. “XXI сторіччя, не дивлячись на всі глобальні проблеми - це сторіччя оновлення, сторіччя зближення та ствердження загальнолюдських цінностей та рівності людей. Це - період молодих, енергійних, талановитих, активних людей, які беруть на себе відповідальність за долі світу, за свою країну” [10, с. 14].

Сьогодні першочергового значення для нашої держави набуває вироблення геополітичної стратегії України, яка включає з'ясування місця України у світовому геополітичному просторі, реформування системи державних інститутів відповідно до нових глобалізаційних умов, функціонування партійної системи, взаємодія ЗМІ з державними структурами.

Необхідно звернути увагу на той аспект, що національну управлінську еліту формують громадяни країни, які, безумовно, обізнані і в специфіці процесів, що відбуваються, ризиках, які несуть процеси глобалізації. Проте не завжди є однозначним ставлення влади до управлінської еліти, до розуміння її призначення та фун-

кцій в суспільстві. Адже дуже часто спостерігається негативно-зневажаюче ставлення до управлінської еліти і в засобах масової інформації. Тому коли справжня, а не перемаскована управлінська еліта формулює своє ставлення до сучасних глобалізаційних процесів і прогнозує певні ризики, які пов'язані з ними, до еліти виробляється зневірливе ставлення. Водночас можна спостерігати значні резерви для підвищення соціальної активності взаємодії управлінської еліти та влади в цілому. Виникає потреба в значному посиленні інформованості еліти про діяльність владних структур, більш широкому залученні її до розробки та реалізації соціально-економічних планів і програм розвитку держави в умовах глобалізації.

Якщо проаналізувати соціально-демографічні характеристики адміністративно-управлінської еліти, зокрема в країнах пострадянського простору, які на сьогодні виступають реальними суб'єктами розгортання глобалізаційних процесів, то ми побачимо, що значна частина еліти належить до віку соціальної та професійної зрілості: від 40 до 50 років - 41,3%, старше 50 років - майже 20% опитаних [11]. Це також свідчить про те, що управлінська еліта переживає період омолодження порівняно з попередніми періодами, проте це не є оптимально-прогнозованим критерієм, адже високий потенціал інтелекту, мобільність, відкритість до сприйняття новацій, інтенсивність кадрового оновлення ще не свідчить про ефективність управління.

Сьогодні система державного управління різко втрачає свою стійкість та відповідну стабільність, що безпосередньо характеризує якісну особливість нинішнього етапу. Фактично на сьогодні наявною є конвергенція (або конвертація самої системи управління, яка відповідає глобалізаційним умовам) відносин між різними прошарками владної еліти.

Сьогодні потрібно говорити також про *певні сценарії розвитку системи управління України в умовах глобалізації* з чітким розумінням ролі та функцій сучасної управлінської еліти, наскільки вона здатна протистояти певним процесам, які неоднозначно позначаються на системі управління та, відповідно, розвитку української держави.

Так, *по-перше*, управлінська еліта як суспільний прошарок не здатна здійснити перебудову системи управління відповідно до нових умов, а також адаптувати та модернізувати попередню. Це створює передумови того, що поступово національна система управління переходить в хаос. *По-друге*, управлінська еліта являє собою інертну структуру, яка мало відповідає природі соціальних трансформацій та блокує природний розвиток визріваючих суперечностей.

По-третьє, економічна еліта, яка все частіше сьогодні (в умовах глобалізації) перетворюється на управлінську еліту, що уособлює в собі прийняття та реалізацію державно-управлінських рішень. Така еліта організовується в нову форму управлінської еліти, здійснює ефективне управління заради стабільності отримання прибутку, оскільки в умовах глобалізації значно спрощуються механізми укладання економічних угод між спільнотами.

По-четверте, так звана економічна управлінська еліта формує зовнішньоекономічне середовище для держави, у результаті чого певна національна держава починає існувати за критеріями розвинених західних країн, так би мовити за рахунок третього світу. Тобто тут управлінська еліта здійснює свою кваліфіковану діяльність в інтересах усього суспільства.

Таким чином, в умовах глобалізації в діяльності владної еліти з'являється система нових критеріїв, обумовлених безпосередньо новими тенденціями інтеграції еліт у різних сферах суспільного життя, а також діями певних механізмів рекрутування еліт. Слід відзначити, що за сучасних умов важлива роль належить неформальній структурі еліт, яка все частіше відстоює своє право на владу, адже кожне елітне угруповання очолюється лідером, який зазвичай контролює ту чи іншу державну структуру чи навіть регіон. Причому між членами такого угруповання формуються клієнтурні відносини, а отже створюються так звані клієнтурні угруповання, які приймають форму "номенклатурного патронату".

Національна еліта в умовах глобалізації бере безпосередню участь у процесі вироблення та впровадження відповідного адміністративно-політичного рішення. Саме завдяки можливості прийняття відповідного рішення цим соціальним класом, у ролі якого виступає національна еліта, відбуваються кардинальні соціальні зміни, а саме: ліквідація монополій певної соціальної сили чи, навпаки, розширення її можливостей.

Доцільно також звернути увагу на ставлення управлінської еліти до процесів глобалізації і те наскільки вона активно включена в розгортання таких процесів. Позитивно ставляться до глобалізації 39,9% опитаних управлінців, вважають її новим і необхідним типом суспільного розвитку, негативно налаштованим на неї є лише кожний десятий, який вважає, що еліта являє реальну загрозу для національних інтересів. Частково на такій оцінці відбивається специфіка еліти, яка вивчалась, оскільки значна кількість опитаних не вважає себе елітою: 44,9% відповіли, що в них не має відчуття приналежності до еліти і

19,5% перебуває в стані амбівалентному. Більшість респондентів зазначили, що їм важко відповісти на це запитання; 62,3% опитаних чиновників, які перебувають на вищому щаблі влади, вказали на те, що не встигають у ногу з часом, або взагалі з ним розійшлися [11].

Це реально відображає те, що може бути небезпечним в умовах глобалізації і про що згадував Г.Ортега-і-Гассетт, - типове світовідчуття себе людиною натовпу, а не еліти. Адже справжня еліта відрізняється саме тим, що бере на себе відповідальність за соціальні зміни, у тому числі несприятливі - у місті, країні, світі, тоді як людина натовпу валить усе на інших, насамперед, на невідконтрольне йому керівництво. Чи пов'язані відповіді з реальним зниженням соціального статусу (схоже, так воно і є), чи з непевністю в майбутньому і тривогою за долі країни (що також обґрунтовано і має місце), чи з якими-небудь іншими причинами - важко сказати. Це вимагає додаткового дослідження. Але можна з високим ступенем упевненості думати, що отримані відповіді не випадкові, які підтверджують непрямі дані, що містяться у відповідях респондентів на контрольні запитання.

Досить цікаво розв'язується проблема формування управлінської еліти в умовах глобалізації в Росії, зважаючи навіть на те, що сьогодні Росія як держава не виявляє глибокої активності щодо залучення її до глобалізаційних процесів, навіть те, що Росія в пострадянському просторі перебуває на останньому місці по прагненню до інтеграції у світову спільноту. Проте це не заважає їй сформулювати чітку стратегію формування управлінської еліти під назвою "Стратегія лідерства" [11]. Автором цієї стратегії виступає Науково-дослідний інформаційно-аналітичний центр "Стратегія майбутнього". Основна мета такої стратегії вивести Росію в лідери глобалізаційного процесу, причому йдеться не про бажання Росії інтегруватися до світової спільноти, а передусім про прагнення її стати мега-державою, до якої буде прагнути інтегруватись сама світова спільнота. І що достатньо цікаво: Росія тут не виступатиме у ролі реалізатора інтересів інших держав, а буде реалізовувати свої і тільки свої. Розглянемо детальніше деякі положення цієї концепції, які являють явний інтерес для наших вітчизняних реалій. Мета цієї стратегії забезпечити стабільний розвиток Росії у довгостроковій перспективі (100 і більше років), відповідно до чого доведено:

- для того, щоб забезпечити найбільший розвиток Росії необхідно змінити спрямованість глобальних процесів;

- жодна із регіональних цивілізацій, крім Росії, потенційно не здатна взяти на себе роль лідера в зміні спрямованості цих процесів;

- стійкий напрям розвитку Росії залежить від її здатності очолити зміни глобальних процесів.

- об'єктивно Росія здатна взяти на себе роль лідера в глобалізаційних процесах, якщо зробить усередині себе світоглядну революцію, оскільки всі необхідні передумови для цього в неї є;

- ключова проблема: підготувати управлінські кадри, які були б здатні вирішити дане завдання; відповідно до цього необхідно забезпечити підготовку управлінських кадрів, які б за історично короткий термін вивели Росію в лідери глобалізаційного процесу, змінити її спрямованість на довготривалу перспективу [11].

У стратегії також відзначається, що перехід Росії із нинішнього режиму управління - режиму деградації та розкладу - в режим стійкого розвитку є сильним маневром (перехід системи із одного стану в інший за достатньо короткий історичний період). Водночас наголошується, що ймовірність успішного здійснення маневру прямо пропорційна якості управління, яке здатне забезпечити управлінська структура, що здійснює цей маневр. Якщо необхідна якість управління не забезпечується, то відбувається втрата управління та вибраний варіант розвитку (варіант лідерства виявляється недосяжним). Здійснення передбачуваного управлінського маневру відбувається в умовах, коли Росія є під впливом з боку інших центрів концентрації глобального керування, насамперед західних, котрі реалізують свої стратегії, зокрема стратегію побудови "нового світового порядку". Дана обставина накладає вимогу забезпечення не просто *високої якості керування, а більш високого, чимось, що забезпечують інші центри концентрації глобального керування.*

Таким чином, найважливішою характеристикою сучасного суспільства є його перехід в якісно новий глобалізаційний стан, в якому швидкість зміни технологій (соціальних, технічних, інформаційних і т.д.) зростає настільки, що кожна особистість, соціальна організація змушена виробляти навички оперативного прилаштування й адаптації до постійно мінливої ситуації. Тому сьогодні основним пріоритетом діяльності *національної еліти є перетворити національну державу на лідера в сучасних глобалізаційних процесах.*

**СПИСОК
ВИКОРИСТАНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ**

- 1.** *Brzezinski Z.* Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era. N.Y., 2004. - P. 252.
- 2.** Интеллектуальный потенциал / *В.Егоров, А.Еременко, С.Тескина, Н.Дзугкоева* // Гос. служба. - 2001. - № 1 (11). - С. 31- 42.
- 3.** *Гелбрейт Дж.* Техноструктура в современном управлении. - М., 2004. - 345 с.
- 4.** *Гоциридзе Р., Канделаки О.* Грузия: половинчатость реформ как фактор экономического кризиса // <http://www.ca-c.org/journal/rus-06-2001/20.gocprimru.shtml>
- 5.** *Щедровицкий П.* Бунт капиталов. - Эксперте. - 2004. - 19 июня. - № 23.
- 6.** *Тоффлер О.* Метаморфозы власти. - М., 2003. - 456 с.
- 7.** *Ортега-и-Гассет Г.* Восстание масс. - М., 1999. - 579 с.
- 8.** *Simonia N.* Political Order in Changing Societies. - New Haven, 2000.
- 9.** *Иноземцев В., Кузнецова Е.* Объединенная Европа на пути к лидерству в мировой политике (статья третья) // МЭиМО. - 2002. - №4. - С. 3-14.
- 10.** Россия и Евразия: Проблемы государственности: Материалы круглого стола // Мы. - 1999. - № 3 (37). - 26 янв.
- 11.** Стратегия лидерства: Стратегия вывода России в лидеры глобализационного процесса. - М., 2004. - 117 с.

Валерій

Шахов

**УСВІДОМЛЕННЯ
УПРАВ-
ЛІНСЬКОЮ
ЕЛІТОЮ
ПОЛІТИКО-
ВЛАДНИХ
ВІДНОСИН**

Незаперечним є той факт, що стан і розвиток будь-якого суспільного організму і суспільства в цілому багато в чому - якщо не вирішальною мірою - пов'язаний із системою управління, яка склалася і функціонує. Проте зрозуміло, що сама по собі ця система працювати не може - вона стає живою, коли рух усіх її механізмів приводиться до дії людьми, що утворили її і насичили реальними завданнями. Тому головною силою, яка визначає сутність, зміст,

якість, спрямованість цієї системи, її несучою конструкцією є управлінський корпус та його авангард - управлінська еліта.

Життєдієвість соціальної системи надто великою мірою залежить від добору тих суб'єктів, які нею керують, тобто відповідної еліти. Саме ці суб'єкти повинні знаходити і виробляти найефективніші шляхи розв'язання актуальних проблем, що повстають перед суспільством. Причому, чим більш нестабільним та непередбачуваним у своєму розвитку є соціум, тим більшою мірою еліта відповідальна за пошук знань про минуле, сучасне і майбутнє, за розробку прогнозів і програм розвитку. Це тим більш важливо підкреслити тому, що саме еліта є тією впорядкованою меншістю, яка зорганізовує людську масу в націю, що як раз і є чи не найбільш актуальним завданням, яке стоїть сьогодні перед українським суспільством - завданням формування української політичної нації.

Еліту традиційно визначають як необхідну складову кожної соціальної структури, яка являє собою вищий, привілейований прошарок, що здійснює функції управління та забезпечує розвиток суспільства на відміну від інших груп населення, які виконують нетворчі, репродуктивні функції. Хоча при цьому не можна не вказати на те, що життєвість еліти, її вплив на колективну масу вирішальною мірою залежить від здатності цієї маси сприймати цей вплив, підкорятися йому, що чималою мірою пов'язано з рівнем її освіченості, її інтелектуальним потенціалом. В інтерв'ю газеті "Голос України" академік П.Толочко зауважував: "Інтелект народу - це сукупний розум, який в усі часи знаходив своє виявлення в діяльності його еліти. Чим вищий загальний рівень освіченості і культури народу, тим потужнішою є його інтелектуальна складова, тим більші можливості для виходу найталановитіших представників на рівень світових досягнень" [1].

Відомо, що еліта складається з різних груп і прошарків: економічна еліта, політична, духовна, освітня, за професіями тощо. Для всіх цих груп еліт, як і для інших соціальних груп, характерні загальні закономірності розвитку: вони прогресують і регресують, переживають стагнацію і циркуляцію, можуть перейматися інтересами народу, або відриватися від нього і реалізовувати суто свої егоїстичні інтереси [2, с. 8]. Усі ці види еліт наявні й в Україні, як наявна і специфічна управлінська еліта, роль якої в суспільстві важко переоцінити, оскільки рівень управління його розвитком залежить, насамперед, саме від неї. Адже саме управлінська еліта є провідним і найдієвішим фактором у здійсненні влади в державі, саме вона формує із свого середовища такий специфічний прошарок, як владна еліта, еліта правляча, саме вона консолідує суспільство в націю навколо певної ідеї, мети. "Еліту, - писав польський соціолог В.Веселовський, - в най-

більш загальному змісті цього слова складають ті, хто може в політичній структурі приймати державні рішення або має безпосередній вплив на ці рішення” [3, с. 27].

Отже, еліта складає собою такий шар (або страту) суспільства, що володіє певним панівним положенням в суспільстві в цілому або в окремих його сферах; володіє правом і можливостями приймати політичні та управлінські рішення й організовувати їх впровадження в життя. Цей шар визначає певний внутрішній і зовнішньополітичний курс влади, рекрутує із своїх лав компетентних представників в усі владні й керівні структури, здійснює контроль за їх діяльністю.

З іншого боку, еліта є шаром управлінського чиновництва, який знаходиться у всіх владних структурах від загальнодержавних до регіональних і місцевих. У країнах з усталеною політичною системою цей шар управлінців виражає інтереси певних соціально-політичних шарів суспільства і являє собою конгломерат компетентних, бездоганно професійно підготовлених найманців, котрі не притримуються політичних догм і кастових пристрастей [4, с. 83], усвідомлюючи водночас свою політичну відповідальність. Цю обставину важливо підкреслити тому, що, як вважає український дослідник О.Лавренко, “прийняття чи відсутність рішень з соціальних питань бюрократично організованими елітами... стає джерелом історичних змін і може призвести як до розвитку, так і до стагнації чи аномії суспільства. Якщо еліта спроможна вловити те, що Дж.С.Мілль назвав “*principia media*” суспільства, основні тенденції його розвитку, якщо вона розуміє структурну трансформацію сучасної епохи, то вона може мати “основу для прогнозу”, основу для розуміння шляхів виходу із кризових станів суспільства” [5, с. 31].

Власне кажучи, цим і визначається місце і роль управлінської еліти в системі влади і владних відносин. Адже при аналізі й визначенні влади увага дослідників фокусується, як правило, на інструментальних її якостях, серед яких чи не найголовнішим є те, що влада являє собою тип управління, регулювання і контролю, спосіб оволодіння і спрямованості енергії [6, с. 121]. Слід, однак, зазначити, що в рамках таких підходів до влади, як вважає російський дослідник А.Демідов, “її негативні якості пов’язуються насамперед з управлінською неефективністю, з організаційною деструктивністю: погана та влада, яка створює більше проблем, ніж їх розв’язує. Але зміст, сутність самих проблем і сенс засобів їх розв’язання при цьому практично не беруться до уваги. Між тим влада служить фактором реалізації низки найважливіших соціальних завдань, які без її втручання не можуть бути розв’язані. Вона діє як механізм уніфікації, структурування, зняття суперечностей, що неодмінно виникають унаслідок різноманітності інтересів членів суспільства. Сенс влади визначається,

таким чином, не лише управлінським значенням та інструментальною ефективністю, а ще й органічним зв'язком з фундаментальними особливостями соціального буття: його законами, принципами, психологічним кліматом, моральними нормами” [6, с. 121]. Отже йдеться, про ціннісні виміри влади та її носіїв, які повною мірою належать й до управлінської еліти.

Не менш важливою в аналізі ролі управлінської еліти в системі влади і владних відносин є й та обставина, що саме управління є провідною функцією однієї з основних гілок влади - виконавчої влади. Виконавча влада власне й реалізується у формі управління. Досліджуючи цю проблему професор Н.Р.Нижник звертає увагу на аналіз співвідношення виконавчої влади і державного управління в працях німецького вченого XIX ст. Лоренца Штейна і російського дослідника його творчості І.Т.Тарасова. За Штейном управління є діюча виконавча влада. Він надає їй субстанційні якості, називаючи виконавчу владу “великим самостійним організмом”. А І.Тарасов у фарватері роздумів німецького вченого підкреслює, що виконавча влада неможлива без державного управління: немає управління без виконавчої влади, як немає виконавчої влади без управління [7, с. 3].

Таким чином, управління являє собою безпосередню функцію виконавчої влади, а діяльність органів виконавчої влади є практичною реалізацією владних повноважень цієї гілки влади у формі державного управління. Відповідно до цього саме через систему органів виконавчої влади управлінська еліта, яка на етапі впровадження політики здійснює процес перетворення політичних рішень в управлінські й виконує завдання їх практичної реалізації, фактично змикається з політичною елітою, яка уособлюється посадовими особами в органах виконавчої влади.

Не менш важливим у цьому зв'язку є усвідомлення суб'єктами управлінської еліти тієї політичної ролі, яку вони відіграють у житті суспільства. У цьому відношенні треба зазначити, що управлінська еліта в Україні поки не повною мірою усвідомлює свою політичну роль і політичну відповідальність. Це пов'язано з тим, що в Україні справжня управлінська еліта фактично ще перебуває в стадії свого формування й тому на порядку денному як вельми актуальне і злободенне стоїть питання суттєвого оновлення управлінської еліти з метою завершення процесу формування дійсно демократичної, такої, що відповідає всім сучасним цивілізаційним вимогам еліти. Сучасна ж українська еліта, як вважає М.Михальченко, “перебуває на переломному етапі: закінчується епоха функціонування (і воло-

дарювання) старої партійно-радянської еліти і на історичну арену виходить еліта, яка сформувалася як зріла, самостійна група вже в умовах України” [8, с. 8].

Щоправда слід констатувати, що значна частина української еліти виявилася незатребуваною ні владою, ні народом і зайняла вичікувальну позицію. Тому відбувається процес її дистанціювання від поточного політичного і духовного життя країни, вихід у непрофесійну економічну діяльність. Серйозною проблемою є й те, що існуюча система рекрутування управлінсько-правлячої еліти в Україні ще не є досить демократичною, а швидше зберігає багато рис неонеоменклатурної та набуває нових рис - патроно-клієнтарних (є патрон і його клієнти, так звані команди, які переходять на нові посади услід за патроном). Звідси суперечливість мислення та дій української правлячої еліти [8, с. 7, 9], що дає можливість декому з українських дослідників стверджувати, що сучасна еліта в Україні - це переважно управлінці вищого рівня, тобто “еліта за посадою”, її можна назвати неелітарною в силу того, що вона лише народжується і не має низки специфічних рис, таких як, наприклад, загострене почуття відповідальності за справу, за своє добре ім’я, за вищі державні інтереси [8, с. 35].

Досить різко характеризує подібного роду тенденцію російський дослідник А.Соловйов, який зауважує, що “елітарний патерналізм доволі швидко ”збагатився” нормами олігархічного правління, яке знайшло засоби внутрішнього виправдання правлячими верствами нових (корупційно-мафіозних) принципів організації влади. У свою чергу “збагатилися” й норми масової політичної культури: норми стійкої байдужості до влади вдало доповнилися схильністю до відвертої продажності. Переважання подібного роду настанов призвело до того, що під “ковдрою” нової риторики проступають колишні конструкції “демокрадури”, тобто відкрите використання владних повноважень в егоїстичних інтересах тих чи інших політиків або груп тощо.

Дещо схематизуючи сутнісні риси цього політичного улаштування влади, в ньому можна виділити два відносно самостійних - і вже достатньо структурованих та інституалізованих - сегментів політичного життя. По-перше, це прихований від громадськості корпоративний механізм формування і відправлення влади. По-друге, виникнення у вищій державно-управлінській сфері влади стійких елементів суто адміністративного, неполітичного регулювання соціальними об’єктами” [9, с. 83].

Слід зазначити, що, на думку провідних західних дослідників теорії еліт, основними їх характеристиками є єдність та дифе-

ренціація. Особливо це стосується саме управлінської еліти, яка не може вважатися дійсно демократичною, якщо існує і діє як еліта замкнена, відірвана від маси і неконтрольована нею і якщо поруч з нею не розвивається відповідна контреліта, яка пропонує альтернативи і контролює дії еліти правлячої.

Перша з цих характеристик - єдність - включає взаємодію основних груп, що утримують владу і здійснюють керівництво суспільними справами, а також відповідні норми, які регулюють цю взаємодію. Друга ж характеристика стосується поділу праці, інституційної розмежованості управлінської еліти та організації автономії окремих її груп. Об'єднані еліти постійно взаємодіють через канали, що забезпечують їм доступ до центрів прийняття політичних та управлінських рішень. Такій взаємодії еліт майже не притаманні винятки, оскільки не існує достатньо великої частини еліт, яка була б маргіналізованою або відмежованою від політичного процесу.

Звідси випливає, що дуже важливою проблемою, яка стоїть сьогодні перед українською елітою, є проблема досягнення її єдності, консолідація еліти. Консолідація демократії, зауважує з цього приводу М. Михальченко, вимагає консолідації еліти країни, оскільки “перманентно розколота еліта провокує суспільну нестабільність і гальмує реформи”. Водночас не можна вимагати примусової консолідації еліти під прапором “єдиної правильної ідеології” або релігії, оскільки консолідована або мобілізована таким чином еліта породжує авторитаризм або тоталітаризм. Стабільний демократичний розвиток можливий тільки за наявності добровільного консенсусу між різними частинами еліти, при досягненні “суспільного договору” між ними [2, с. 8, 9].

Оскільки, згідно з Лассуелом, влада є видом або частковим випадком здійснення впливу, за яким можуть бути використані публічні санкції (наприклад, адміністративно-державного апарату), а сам феномен політичного виникає внаслідок взаємодії відносин впливу і владних відносин, стає зрозумілим, що управлінська еліта, яка поєднує в собі обидва ці типи відносин, у виконанні своїх функцій повинна чітко усвідомлювати не лише сутність політичної влади і своє місце в ній, але й володіти відповідними навичками здійснення свого управлінського впливу, виходячи з того, що будь-яка раціональна влада і відповідно будь-яке управління - адже влада і є управління - потребують певного внутрішнього стрижня, регулятора. Саме він, будучи обмежником, здатний приборкати використання владних відносин і управлінських повноважень заради наживи, егоїстичних цілей. Знаходження та-

кого стрижня є запорукою *усвідомлення управлінською елітою сутності політико-владних відносин* та свого місця в цих відносинах.

Таким стрижнем є насамперед *почуття обов'язку*. Апеляція до обов'язку виступає як найважливіший аргумент у відносинах влади. Без цього почуття управлінський вплив, управлінський примус перетворюється на звичайне насильство. Почуття обов'язку як міри і раціонального стимулу влади полягає у вказівки на її можливі межі, на те, що дозволено кожному з учасників владних відносин.

Велике значення для долі владних відносин має також їх *відповідність вимірам честі й гідності*. Її сенс полягає у дотриманні певних канонів, у здатності підкорятися власним моральним правилам і принципам. Наявність подібного ціннісного критерія владних відносин означає, що суб'єкти цих відносин беруть на себе зобов'язання не змінювати свої наміри і спрямованість дій у момент владної взаємодії. Це дозволяє надати якості стабільності, передбачуваності, поетапності владному процесові. Цей критерій дозволяє також вносити значний елемент визначеності у важко передбачувану взаємодію різноспрямованих вольових прагнень і дій. Тут повстає надзвичайно важлива проблема дотримання власних зобов'язань.

Не можна не вказати й на такий дуже важливий аспект діяльності управлінської еліти, як її участь у розподілі матеріальних та інших цінностей, що також визначає її роль у системі політико-владних відносин. Тому, зрозуміло, що управлінська еліта у своїй діяльності має дотримуватись критерія *справедливості*, керуватися рівною, або справедливою мірою для всіх.

Досвід свідчить, що свідома, декларативна відмова від розумно зрозумілої справедливості у відносинах влади пробуджує тваринні інстинкти, руйнує всю систему її організації. Справедливість виступає як міра неодмінного порушення абсолютної рівності в рамках владного відношення. Якщо ця міра дотримана, межі її порушені, але не відкинуті, то влада може бути оцінена з точки зору *совісті*. Її наявність - передумова добровільності підкорення, прийняття людьми влади і управлінських рішень. "Безсовісну" ж владу, яка повністю відкидає інтереси всіх інших, люди оспороюють, не підкоряються їй, не знаходячи в ній нічого для сумісної дії.

Ще одним дуже важливим критерієм, що визначає міру усвідомлення управлінською елітою політико-владних відносин і своє місце в них, є *відповідальність*. У цьому випадку йдеться як про відповідальність самих представників управлінської еліти, яка порівнює свої дії з певним критерієм дозволеності та можливого для себе, так і про відповідальність тих, хто є об'єктом управлінської дії.

Відповідальність, як відомо, розглядається як морально-психологічна якість вільної і зрілої особи, яка визначає своє життя, його зміст та напрям. Це усвідомлення людиною своєї покликаності присвятити життя здійсненню мети, яка надає їй самопосилення і водночас здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди на шляху до неї, примушує постійно звіряти те, що зроблено з тим, що потрібно зробити, а також судити свої справи і вчинки за мірами совісті й честі. М.Вебер не випадково вважав вирішальними для політичного діяча три якості: пристрасть (повна самовідданість справі), почуття відповідальності (головна дороговказна зірка) та окомір (здатність адекватно відбивати реальність). Вважаємо, що ці три якості рівною мірою мають бути притаманні і всім представникам управлінської еліти, відповідальність яких можна визначити як відповідність їх ділових і культурних якостей і діяльності умовам і завданням, які повстали перед країною і суспільством. Тобто йдеться про глибоке усвідомлення управлінською елітою життєво важливих інтересів країни і суспільства і свого покликання самовіддано боротися за їх реалізацію, приймати для цього найкращі рішення, здійснювати їх з максимальною користю заради загального блага. Значимість відповідальності полягає ще й в тому, що вона спонукає представників управлінської еліти розвивати і всі інші якості, що мають бути їм притаманні, у відповідності з найвищими цілями. Почуття відповідальності є джерелом таких якостей і сил, які найбільшою мірою служать звеличенню нації і держави, основою найвищої активності, цілеспрямованості, творчості.

Історія переконливо свідчить, що головним джерелом і стимулятором відповідальності виступають суспільнозначимі ідеали й цілі, глибоке усвідомлення інтересів і потреб народу, країни, їх головних внутрішніх і зовнішніх завдань. Проте не менш важливо підкреслити, що люди, які уповноважені приймати політичні й управлінські рішення, завжди мають мати уявлення і передбачувати ті багаточисельні небезпеки, які можуть зустрітися на їх шляху й особливо ті з них, які виходять від будь-якої форми безконтрольної влади. Звідси випливає важливість постійного контролю за їх діяльністю. Наявність контролю “знизу” і обмежень “зверху” означає наявність елементів свободи не лише у діях правителів і управлінців, але й у діях підвладного, створюючи можливість ініціативи і самодіяльності останнього, збереження, а не розриву з власною сутністю.

Політична відповідальність управлінської еліти, таким чином, полягає у відповідальності за належне ведення державних справ, державне управління в цілому. Суб’єктами політичної відповідальності при цьому постають ті носії влади, які реально визначають зміст

державно-управлінських рішень і відповідної діяльності. Наявність дієвого механізму забезпечення політичної відповідальності - необхідна передумова стабільного державного управління.

Важливо пам'ятати, що управління, як і влада, генерується і функціонує у *моральному середовищі*, стан і клімат якого значним чином впливає на всі управлінські вияви і владні відносини. Тому “дуже важливою умовою функціонування управлінської еліти є дотримання нею принципів і норм політичної етики. Адже саме мораль формує норму у відносинах влади. Коли виникає ситуація виходу за її (норми) рамки, моральні виміри або відкидаються, і тоді “все дозволено”; або відбувається свідоме чи несвідоме акцентування і тоді владні відносини набувають характеру морального подвигу або оцінюється як суто нігілістичний, антигуманний акт” [6, с. 125, 126]. Саме в цьому виявляється сутність моральної демагогії в політиці, сам факт якої створює ситуацію, коли насильство стає більш ніж припустимим злом - воно стає прямим обов'язком. Тому зрозуміло, що справжню управлінську еліту має визначити не тільки високий рівень культури, глибока ерудиція, логічна обумовленість високої посади, а ще й високість морально-духовних якостей особистості. Саме так: бути особистістю - неодмінна умова елітарності [8, с. 35].

Дуже важливим аспектом розв'язання проблеми усвідомлення управлінською елітою свого місця в системі політико-владних відносин і підвищення якості виконання нею владних функцій є *підвищення рівня її громадянської компетенції*. Особливу важливість набуває ця проблема в новоутворених державах, де люди тільки-но починають оволодівати мистецтвом самоврядування.

Проблему громадянської компетентності не можна зводити лише до проблеми знань, як не можна допустити, щоб особистий інтерес був єдиним спонукальним мотивом для дій управлінської еліти. На думку американського вченого Р.Даля, “знання того, що найбільшою мірою відповідає інтересам “всіх” - це одне, а дії у відповідності з цими знаннями - зовсім інше. Якщо дехто з громадян вважає, що їх власні інтереси знаходяться в протиріччі з інтересами суспільства в цілому, то їх прагнення сприяти цим інтересам буде сильно підірване” [10, с. 167].

Головна проблема громадянської компетенції полягає в усвідомленні суспільних і особистих інтересів і в знаходженні відповідного балансу цих інтересів. Демократія насамперед характеризується тим, що в її основі історично вироблений засіб реалізації інтересів і цілей різних груп людей на основі не протиставлення цих інтересів, а їх узгодження

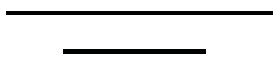
між собою, акцентування уваги на тому, що об'єднує людей, а не на тому, що їх роз'єднує. Зробити це важко, оскільки це залежить від багатьох факторів, головним з яких є рівень політичної і громадянської свідомості населення і сутність громадянської компетенції управлінської еліти як раз і полягає в тому, щоб не тільки знайти рівнодіючу між власними особистими і суспільними інтересами, але й сприяти своїми рішеннями і діями досягнення узгодженості між приватними, індивідуальними інтересами окремих суб'єктів та інтересами суспільства в цілому, забезпечуючи при цьому реалізацію і тих, і інших. У цьому, зрештою, й полягає історична роль управлінської еліти, яка є суттєвою складовою системи як державного управління, так і державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

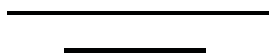
1. Голос України. - 2003. - 11 лют.
2. *Михальченко М.* Еліти в Україні: їсте, куме, що зварили // Віче. - 2003. - № 1.
3. *Томенко М.* Реальні та удавані конфлікти в українській владі // Політ. думка. - 1997. - № 1.
4. *Пахарев А.* Лідерство в політике. - К., 1998.
5. *Лавренко О.* Трансформація суспільства і концепція "кругообігу еліт" // Українська еліта та її роль в державотворенні: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 трав. 2000 р.). - К., 2000.
6. *Демидов А.* Ценностные измерения власти // ПОЛИС. - 1996. - № 3.
7. *Нижник Н.* Верховна Рада і Кабінет Міністрів: правила симетрії / Віче. - 2002. - № 4.
8. *Дмитренко І.* Самозвана еліта чи просто номенклатура // Віче. - 2003. - № 8.
9. Как менять конфигурацию власти в России?: Круглый стол // ПОЛИС. - 1999. - № 4.
10. *Даль Р.А.* Проблемы гражданской компетентности // Век XX и мир. - 1994. - № 7-8.

Марія

Пірен

**ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ
У СУЧАСНОЇ
УПРАВЛІНСЬКОЇ
ЕЛІТИ
В УКРАЇНІ**

Феномен ідентичності виникає в рамках глобальної проблематики існування самого людського духу.

Економічні та соціально-політичні трансформації, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, спричинили виникнення нової етнополітичної та соціально-психологічної реальності, однією з характерних ознак якої є виникнення кризи ідентичності сучасної управлінської та політичної еліти в Україні. У пері-

од зламу минулої соціальної системи та побудови нової демократичної держави еліта змушена адаптуватися до змін, які відбуваються, шукати своє місце в різних сферах життєдіяльності та життєтворчості.

Усвідомлення особистістю власної належності до певного народу відіграє в її житті досить важливу роль та помітно впливає на відносини між людьми в суспільстві.

Серед безлічі проблем, що потребують вивчення в системі виховання сучасної управлінської еліти та формування в неї державницької психології, є проблеми психологічних чинників зростання значущості національної ідентичності в наш час державотворення та особливості трансформації ідентичності еліти, до яких призвела зміна соціально-психологічного клімату в сучасному українському суспільстві.

На відміну від західної суспільної науки, в якій існують багаті традиції дослідження проблеми національної ідентифікації, у вітчизняній соціології та психології ця тема була “боязливою” й тому не набула популярності серед науковців. Коли хтось видавав думки, що суперечили КПРС, то дорога його вела до “Соловків”, “Гулагу”.

До категоріального апарату поняття “ідентифікація” увів З.Фрейд, розглядаючи у своїх працях причини її виникнення та функції, які вона виконує в розвитку особистості. Фрейд розглядав ідентифікацію як важливий механізм взаємодії індивіда із соціальною групою. Первинним моментом цього процесу він вважав ідентифікацію членів групи з лідером, *еліта в цьому контексті лідер нації* (курсив наш. - М.П.). На цій основі відбувається й ідентифікація членів групи один з одним через формування спільності “Я” - ідеалу [6, с. 120].

Поширення терміна “ідентифікація” (ототожнення індивіда з колективом, етносом, культурою) часто пов’язують з впливом американського психолога Е.Еріксона, який вважав її наріжним каменем розвитку “Его” особистості.

Щодо психосоціальної ідентичності, то Еріксон наголошував на тому, що вона є продуктом взаємодії між особистістю і суспільством. Цей тип ідентичності властивий лише зрілій особистості, в якій “внутрішня тотожність та безперервність” синтезується з прагненням її інтеграції в соціальні структури (держави, нації, різних соціальних груп).

Розпад СРСР та виникнення на його теренах нових незалежних держав спричинили в людей масовий “культурно-ідеологічний

шок” та втрату стійкої соціальної ідентичності, що прослідковувалося в кожній країні в перехідний період ринкових відносин. Порушення соціальних стереотипів, зміна системи цінностей, соціальної структури суспільства зумовили виникнення кризи особистості. Індивід за таких умов змушений адаптуватися до змін, що відбуваються у суспільстві, шукати своє місце в різних сферах життєдіяльності. У такій ситуації посилюється потреба людини в самовизначенні в системі соціальних зв’язків, починається пошук груп, які допомогли б індивіду відтворити цілісність та упорядкованість зруйнованого світу, вийти з кризового стану ідентичності, знайти для себе відповідь на запитання: “Хто Я”, “Хто Ми - еліта в даній державі?”.

Останніми роками з’явилося багато нових груп*, що претендують на роль еліти нації, але не всі вони здатні успішно виконувати ціннісно-орієнтаційну та захисну функції для більшості людей, тому людина, особливо в перехідний період обирає як референтну групу більш стабільну, стійку спільноту - сім’ю та етнос.

Рівень соціальної суспільної еліти (індивіда) за Б.Г.Ананьєвим, П.Я.Гальперіним, О.М.Леонтьєвим визначається тим, що активність людини детермінується потребою належати до спільноти, бути визнаною нею, знайти себе в ній.

Життєва важливість елітарної особистості - це бути прийнятою іншими людьми, однак при цьому мати своє стійке етнічне, що є основним структурним елементом етнічної свідомості, усвідомленням людиною власної належності.

Ю.В.Бромлей вважав національну самосвідомість важливим компонентом кожної людини, а еліти особливо, й тою неодмінною ознакою та умовою функціонування кожного етносу (народу), нації.

Ю.В.Бромлей у праці “Очерки теории этноса” у структурі національної самосвідомості виокремив такі компоненти:

- національна ідентифікація;
- уявлення про “типові риси” своєї національної спільноти, її властивості як цілого, автостереотипи;
- уявлення про спільність історичного минулого народу, спільність мови, культури, території (“рідна земля”);
- уявлення про державну спільність за певних конкретно-історичних умов;
- усвідомлення та емоційне ставлення до матеріальних та духовних цінностей нації, її досягнень;
- усвідомлення національних інтересів [2, с. 175-180].

* Йдеться про групи, що зарахували себе до елітних кіл через бізнес, гроші, політичні партії.

Цієї структури дотримуються також відомі соціологи Росії Ю.В.Арутюнян, Л.М.Дробіжева [3].

Поняття “національна ідентифікація” починає фігурувати в 70-х рр. ХХ ст., а розуміють під цим поняттям процес ототожнення, уподібнення суб’єкта зі своїм етносом [4].

Дослідження етнічності західними вченими мали метою прогнозування та розв’язання міжетнічних, міжнаціональних конфліктних ситуацій, бо саме на цей період припадає ідея А.Лоу про етнічний ренесанс у ХХ ст.

Наслідком спрямування інтересу до досліджень етнічної ідентичності стало виникнення різних концепцій, а саме примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм.

Дамо коротку характеристику кожної з них.

Примордіалізм. Представниками цього напрямку були антропологи, етнологи, соціологи (Ван де Берг, Ентоні Д. Сміт, Ю.В.Бромлей, Л.М.Гумільов та ін.). Прихильники цієї орієнтації розглядають етнічність як споконвічну характеристику, що властива індивідові як суб’єкту конкретної етнічної спільноти, як невід’ємну потребу людей належати до конкретного етносу. Вона є “етнічністю в серці”, яка змішана на “крові” й “грунті”.

Конструктивізм - протилежна примордіалізму наукова орієнтація. Вона є найбільш розповсюдженим на заході сучасним підходом до пояснення природи етнічності. Прихильники цього підходу вважають, що етнічність коріниться не в “серцях”, а в “головах” індивідів, які є членами етнічних груп. Бачення етнічності з точки зору конструктивізму дано норвезьким антропологом Ф.Бартом. Істотною рисою зазначеного підходу є уявлення про етнічність не як про одвічно даний феномен, а скоріше як створений [8].

Інструменталізм поєднує в собі дві попередні орієнтації. Склався цей підхід у рамках політології, соціології влади та політичної антропології. Прихильники цієї орієнтації розуміють етнічність як спосіб досягнення групових інтересів, як ідеологію, яку створює еліта для мобілізації групи. Ключовою концепцією цього теоретичного напрямку є ідея етнічного інтересу (М.М.Губогло, Л.М.Дробіжева).

Важливе місце національна ідентичність еліти посідає в системі соціальної ідентичності. Протягом життя еліта як вибрана верства суспільства включається до багатьох груп, усвідомлює себе членом різних спільнот, намагаючись знайти собі відповідь на запитання “Хто я?”, тим самим, фіксуючи своє місце в системі сус-

пільних відносин [10]. Процес, коли людина самовизначається через членство в соціальній структурі суспільства, називається соціальною самоідентифікацією. Особистість на основі стійкого емоційного зв'язку та засвоєння групових норм і цінностей відчуває та пов'язує свою належність до різних соціальних спільнот. Сукупність цих спільнот складає цілісну соціальну ідентичність особистості. Важливе місце в структурі соціальної ідентичності належить ідентифікації особи з національною спільнотою, тобто відчувати себе часткою "Ми".

Національна ідентичність задовольняє потребу стабільності, їй притаманна стабільність складу, традиція спадковості поколінь, людину неможливо вилучити із національної спільноти. Це є найбільш значуща референтна група. Нація має минуле, сучасне і майбутнє. Вона надихає людей на підпорядкування спільній долі, допомагає особистості дістати особистісне відношення і гідність у національному розвитку. На груповому рівні національна ідентичність пов'язує і солідаризує індивідів на основі групового членства, так писав Е.Сміт, - один із творців та інтерпретаторів національної ідеї.

Перед сучасною українською елітою стоїть завдання сформулювати українську національну ідею. "Українському народові, - пише В.Литвин, - прийшовся до типу принцип широкого демократизму і визнання рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства" [16, с. 3]. Англійський етнолог Е.Сміт зауважує, що національна ідентичність виконує і функцію згуртування людей як представників "однієї національності", так і "громадян" [11].

Отже, якщо ми ведемо розвідку про сучасну українську еліту, то мусимо признати, що вона є поліетнічною, оскільки за даними перепису населення України 2001 р. (останнього), важливо диференціювати громадян України як загальнонаціональну українську спільноту, що складається з великої кількості етносів. У такому разі ми говоримо про українську політичну націю. Це дає нам підстави поділяти точку зору вченого Оксфордської школи М. Баррет, який твердить, що національна ідентифікація складається із двох аспектів - етнічної та громадянської ідентичності.

Саме цю ідею етнічності, громадянськості мусимо врахувати, коли йдеться про функціональну роль управлінської еліти (як представника української політичної нації) в державотворчих процесах сучасної України. Тобто необхідно толерантно твердити про етнічну та соціальну (громадянську) ідентифікацію, яка має місце і повинна розвиватися в сучасній управлінській еліті. Однак мусимо зважати на таку складову проблеми, як належність окремих

особистостей до свого власного етносу по крові й водночас до української політичної нації, що консолідує усіх представників еліти на громадянську позицію в українському суспільстві. Ця теза ставить перед елітою завдання про виконання не своїх лише корпоративних завдань, а державницьких потреб суспільствозначимої ідеї згуртування навколо себе всього українського народу на виконання доленосних завдань державотворення й формування громадянськості, відповідальності кожного представника еліти за долю української держави і народу. Цей феномен для українського народу не є сформованим. Навіть соціологи почали досліджувати цей феномен тільки з 2002 р.

Так, на запитання: “Якою мірою Ви пишаєтесь чи не пишаєтесь тим, що є громадянином України?” - було дано неоднозначні відповіді (табл. 1 [15, с. 59]).

Таблиця 1

Якою мірою Ви пишаєтесь чи не пишаєтесь тим,
що є громадянином України? (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1 - Зовсім не пишаюсь	-	-	-	-	-	-	-	-	6,6	8,8
2 - Скоріше не пишаюсь	-	-	-	-	-	-	-	-	11,5	16,3
3 - Важко сказати	-	-	-	-	-	-	-	-	40,8	40,7
4 - Скоріше пишаюсь	-	-	-	-	-	-	-	-	30,8	27,9
5 - Дуже пишаюсь	-	-	-	-	-	-	-	-	10,1	6,2
Не відповіли	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	0,1
Середній бал	-	-	-	-	-	-	-	-	3,26	3,06

Більше 350 років бездержавності в Україні сформували в українського народу психологію недержавного народу. З табл. 1 (дані 2003 р.) видно, що ті, що “зовсім не пишаються” тим, що є громадянином України (8,8%) і ті, що “скоріше не пишаються” (16,3%), а також ті, яким “важко сказати” (40,7%) складають більшість (65,8%). Це і є не простою державною проблемою, до якої повинна долучитися політична, освітянська та управлінська еліта, щоб виховати рису громадянськості у народу України. Цей факт засвідчує про певні негаразди у державі та

відсутність виховного впливу усіх державних інститутів, які покликані виконувати завдання щодо формування громадянської позиції у людей України. Саме управлінська еліта в державі повинна бути взірцем громадянськості. Чи є вона такою? Запитання першого порядку до владної еліти, оскільки вона взяла на себе честь бути елітою. А що означає бути елітою? Насамперед, особистість, яка вважає себе елітною, має бути взірцем для інших; навчати всьому суттєвому; уміти компетентно управляти державою, бути високоморальною, духовною людиною, патріотом держави і народу та ілюструвати громадянську позицію своїми справами, а не словами.

Осмишуючи компоненти національної ідентичності управлінської еліти, вважаємо за необхідне докладніше спинитися на них. Західні та вітчизняні дослідники відносять до національних ознак майже однаковий набір феноменів: рідна земля, мова, спільність походження, матеріальна та духовна культура, риси національного характеру, традиції, обряди, звичаї, зовнішність, особливості поведінки, емоційність тощо.

Спинимось на такому феномені, як мова. Мова - головний компонент національної культури, оберіг та ретранслятор духовних цінностей, в якому виражається менталітет, характер та національні почуття народу. Мова - універсальний спосіб пізнання світу й самопізнання. Мова виступає скарбницею історичної пам'яті народу, його ідеалів, моралі й етики, його історичної долі, засобом створення оригінальної національної літератури, науки, мистецтва, в яких втілюється національна самосвідомість, специфіка способу життя народу, його мислення.

У національному бутті мова виконує низку суттєвих функцій, а саме: комунікативну, гносеологічну, мислетворчу, номінативну, експресивну, естетичну, культурологічну, ідентифікаційну.

Проблема володіння державною українською мовою національною елітою, а також мовна політика в державі надзвичайно важлива, адже саме мова в кожного народу є творцем, інтерпретатором та оберігачем її ества, її традицій. Зокрема, коли йде процес державотворення, то значення розвитку та функціонування державної мови є дуже важливим чинником державного іміджу у світі, який культивує еліта держави у різних інституціях та на політичному Олімпі держави. Саме тому перед українською політичною, управлінською та освітянською елітою стоїть проблема володіння державною мовою та функціонування в українському суспільстві державної української мови. Відповіді на запитання "Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)?" дають таку картину (табл. 2 [15, с. 46]).

Таблиця 2

Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь
у Вашій родині (вдома)? (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1 - Переважно українською	36,7	31,9	36,9	38,2	37,6	36,3	39,1	36,9	38,2	38,1
2 - Переважно російською	32,4	32,1	33,1	34,5	33,4	33,6	36,0	36,7	33,2	25,2
3 - І українською, і російською, залежно від обставин	29,4	34,5	29,6	26,8	28,4	29,0	24,8	25,8	28,0	36,0
4 - Іншою	0,7	0,9	0,4	0,6	0,5	1,1	0,2	0,6	0,5	0,7
Не відповіли	0,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1

Як видно із табл. 2 (дані 2003 р.) 38,1% громадян України спілкуються переважно українською мовою, але якщо додати ще 36,0%, що спілкуються “і українською, і російською, залежно від обставин”, то можна сказати, що 74,1% населення України, що складає більшу частину громадян, які володіють державною мовою (українською) - це гарний показник, який створює нам надію на те, що в Україні з державною мовою та її функціональною роллю у суспільстві буде все гаразд. Гаслом у поліетнічному українському суспільстві має бути: “Скільки мов ти знаєш, стільки раз ти людина!”.

Так, на запитання: “Яку мову, крім української, на Вашу думку, необхідно обов’язково вивчати в загальноосвітніх навчальних закладах?” було отримано такі відповіді щодо володіння мовами (табл. 3 [15, с. 46]).

Таблиця 3

Яку мову, крім української, на Вашу думку,
необхідно обов’язково вивчати
в загальноосвітніх навчальних закладах? (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1 - Російську	-	-	-	-	-	-	-	-	75,8	73,1
2- Англійську	-	-	-	-	-	-	-	-	81,9	82,7
3 - Іншу	-	-	-	-	-	-	-	-	13,9	10,0
Не відповіли	-	-	-	-	-	-	-	-	0,7	0,8

За даними 2003 р. за англійську висловилося 82,7% респондентів та 73,1% висловилися за вивчення російської мови.

Отже, проблеми світової мовної культури в сучасній Україні цікавлять українське суспільство. Реалії життя засвідчують, що чим міцнішими є зв'язки людини з культурою народу та його мовою, тим більш високим є рівень розвитку громадянських якостей особистості, еліти, тим виразнішим є її патріотичні почуття та почуття громадянськості, відповідальності особистості перед народом за своє покликання в суспільстві.

Вагомим чинником світоглядних засад еліти в контексті досліджуваної проблеми є потреби формування інтересу еліти до історичної пам'яті народу. Інтерес елітарної особистості до історії народу країни, де ти живеш, працюєш, народився - честь і совість її, оскільки вона прагне з історії взяти досвід успіхів та невдач і тим самим мати базову основу для практики сьогодення. Інтерес до історичної пам'яті сприяє становленню національної ідентичності елітарної особистості.

На запитання: "Із чим насамперед пов'язане Ваше уявлення про Батьківщину?" відповіді розподілилися таким чином (табл. 4 [15, с. 91]).

Таблиця 4

З чим насамперед пов'язане Ваше уявлення про Батьківщину? (%)

	2003
Рідна природа	21,1
Народні звичаї, обряди, пісні	27,3
Моя земля, територія	19,2
Історичне минуле	11,8
Місце, де народився і виріс	58,7
Держава, громадянином якої я є	18,7
Видатні діячі мого народу	2,0

Отже, у громадян України уява про Батьківщину найперше асоціюється з "місцем, де індивід народився" (58,7%), меншою мірою з "державою, громадянином якої є" (18,7%), тобто громадянська позиція людей в Україні не достатньо сформована. Довгі роки бездержавності даються взнаки і тому дуже вагомо для управлінської еліти сформуванню ідеал громадянськості, в якій будуть вчитися інші.

У структуру національної ідентичності входить і афективний компонент, зміст якого складає емоційне переживання елітарною особистістю власної належності до національної спільноти, що виявляється через гаму почуттів, а саме: суб'єктивна актуальність, міра важливості, валентність (позитивна, негативна), почуття належності (близькості, групової згуртованості, солідарності), емоційно-ціннісне ставлення до ознак нації (таких, як національна територія, мова, культура, історія тощо), почуття (почуття національної гордості, сорому, провини, відповідальності), громадянське почуття, яке повинні враховувати представники еліти різноетнічного походження в Україні.

Так, на запитання: “Що, на Вашу думку, об'єднує людей у нашому суспільстві?” було вказано на соціальні проблеми, адже вони є гострими на цьому етапі в Україні (табл. 5 [15, с. 93]).

Таблиця 5

Що, на Вашу думку, об'єднує людей у нашому суспільстві? (%)

	2003
Прагнення спільно долати труднощі життя в країні	22,8
Відчуття втрати нормального життя	31,3
Віра в краще майбутнє	39,3
Спільні труднощі життя	40,4
Родинні чи товариські почуття	25,8
Невдоволеність владою	39,6
Національна ідея побудови української держави	7,4
Страх перед майбутнім	28,7
Мова спілкування	22,8
Патріотичні почуття громадянина України	9,4
Політичні погляди	7,7
Релігія (віросповідання)	15,9
Національна належність	11,4
Спільна історія, територія	20,4
Інше (напишіть)	0,1
Ніщо не об'єднує	3,3
Важко сказати	6,7
Не відповіли	0,1

Дані табл. 5 засвідчують, що об'єднують людей у нашому суспільстві тривожні симптоми: “спільні труднощі життя” (40,4%), “невдоволеність владою” (39,6%), “відчуття втрати нормального життя” (31,3%), “страх перед майбутнім” (28,7%). Словом, труднощі, тобто те, що своєю не завжди мудрою діяльністю спричинила для народу відповідна частина політико-управлінської еліти України. Це на даний час є нашою громадянською тривоگوю. Водночас такі феномени, як “патріотичні почуття громадянина України” (9,4%), “політичні погляди” (7,7%), “національна належність” (11,4%), “національна ідея побудови української держави” (7,4%) - не є самодостатніми в кризовій ситуації для українського суспільства. Ці факти є серйозним завданням державотворчих процесів і, зокрема, нашої управлінської еліти в плані національного самовиховання та її прикладу для власного народу.

Важливою складовою національної ідентичності сучасної управлінської еліти є поведінковий компонент (контактивний). Його зміст складає поведінка, дії особистостей, регуляторами яких є засвоєні норми та цінності, з якою елітарна особистість управлінця ідентифікує себе в суспільстві. Основною частиною поведінкового компонента національної ідентичності є дії людини, регуляторами яких є засвоєні норми та цінності тієї національної спільноти, з якою особистість себе ідентифікує. Певною частиною поведінкового компонента національної ідентичності управлінської еліти є уявлення про найвдаліші адаптивні способи поведінки, які були вироблені народом у минулому та закріплені в народі традиційно.

Проте досвід кожної людини, що набувається в суспільстві в процесі соціалізації, є унікальним. Змістовні ж характеристики виокремлених у структурі національної самоідентифікації компонентів елітарних особистостей також є індивідуальним та своєрідним. Така своєрідність може виявитися в поведінці особистості в процесі міжетнічного спілкування. Позитивна та негативна національна ідентичність можуть виявитися у своїх крайніх формах (дискримінація, приклад окремих представників сучасної американської політичної еліти щодо еліти Іраку).

Приміром, гіперпозитивна ідентичність виникає в результаті гіпертрофованого прагнення лідера чи особистості до позитивної національної ідентичності, що приводить до абсолютної впевненості людини у вищості своєї групи над іншими, віри у винятковість власної нації (наприклад, ідея Гітлера про вибраність арійської раси).

Емоційний компонент таких настанов набуває яскраво негативної спрямованості, що виражається в неповажному ставленні до інших народів, недовірі, ворожості, неприязні, приниженні їх гідності. Прикладом тут може бути колишнє ставлення до негрів в Америці, рабів у Римській імперії.

Якщо взяти елітарну особистість управлінця, то такі вияви і в наш час мають місце в окремих випадках. Гіперпозитивна ідентичність може мати такі конкретні вияви, як: етноцентризм, етно-егоїзм, етноізоляціонізм, національний фанатизм тощо, що дуже шкідливо для управлінської еліти сучасної України.

Тому важливо кожному етносу в державі звертати увагу на національне виховання в плані шанобливого, толерантного ставлення до інших народів, їх культур, традицій, віри, які теж збагачують скарбницю загальнолюдських цінностей. Одне слово, суспільство в цілому повинно дбати про культуру міжнаціонального спілкування, основним взірцем якої покликана бути управлінська еліта, яка є найбільш відповідальною за високу культуру спілкування в процесі праці.

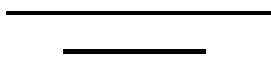
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Александров Э.Г.* “Этническое самосознание” или “этническая идентичность”? // *Этнограф. обозрение.* - 1996. - № 3. - С. 13-22.
2. *Бромлей Ю.В.* Очерки теории этноса. - М.: Наука, 1983.
3. *Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М.* Многообразие культурной жизни народов СССР. - М.: Наука, 1987. - 281 с.
4. *Кожанов А.А.* Элементы этнической идентификации и признаки этнической общности в оценках карел и вепсов (по материалам экспериментального исследования) // *Этнография Карелии.* - Петрозаводск, 1976. - С. 180-204.
5. *Боришевський М.Й.* Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. - К., 2000. - 64 с.
6. *Фрейд З.* Массовая психология и анализ человеческого “Я” // “Я” и “Оно” / Пер. с нем. Л.Голлербах. - Тбилиси: Мерани, 1991. - Т. 1. - С. 120 - 127.
7. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1996. - 344 с.

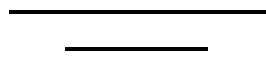
8. *Винер Б.Е.* Этничность в поисках парадигмы изучения // Этнограф. обозрение. - 1998. - № 4. - С. 3-26.
9. *Солдатова Г.У.* Психология межэтнической напряженности. - М.: Смысл, 1998. - 390 с.
10. *Шульга Н.А.* Этническая самоидентификация личности. - К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. - 200 с.
11. *Сміт Ентоні Д.* Національна ідентичність. - К.: Основи, 1994. - 224 с.
12. *Алексеева М.І.* До питання про психологічну природу національної свідомості та самосвідомості // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття: Матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф. - К.; Чернівці, 1997. - Ч. 2. - С. 451-456.
13. *Васютинський В.О.* Психосемантика співвідношень етнічних і громадянських параметрів свідомості // Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К.; Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2002. - Ч. 2. - С. 24-29.
14. Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. - М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО "МОДЭК", 2003. - 272 с.
15. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003 / За ред. Н.В.Паніної. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. - 98 с.
16. *Литвин В.М.* Важливе завдання науки - осмислення історичного досвіду: Виступ голови Верховної Ради України В.М.Литвина на сес. заг. зборів НАН України // Сільські вісті. - 2004. - 15 трав. - С. 1, 3.

Марія

Логунова

**СОЦІАЛЬНО-
ПСИХОЛОГІЧНІ
МЕХАНІЗМИ
ФОРМУВАННЯ
СУЧАСНОЇ
УПРАВЛІНСЬКОЇ
ЕЛІТИ**

Глава Української Греко-Католицької церкви блаженніший Любомир (Гузар) говорячи про сучасну еліту мудро зазначає: “Еліта - це щось, що нелегко дається, нелегко виростає і потребує багато часу. Еліта політична, державна вимагає певної свідомості, певного внутрішнього зростання” [5]. Сказане повною мірою належить до управлінської еліти, адже життєстійка управлінська еліта формується в процесі тривалого, стабільного розвитку. Від її

якостей і здатності адекватно та оперативно відповідати на запити часу значною мірою залежить успіх вирішення складних завдань перехідного етапу розвитку українського суспільства та його майбутнє.

Така здатність сучасної управлінської еліти визначається не лише наявністю в неї професійних знань, організаційно-управлінських навичок, але й її психологічною готовністю до виконання складних і, безумовно, доленосних для молодшої української держави функцій.

Побудова демократичного суспільства з ефективною ринковою економікою значною мірою є результатом ефективної управлінської діяльності. Про це переконливо свідчить досвід країн, що пройшли аналогічний нинішньому українському періоду шлях від тоталітарних, авторитарних політичних режимів до демократії. У цьому контексті значення діяльності управлінської еліти важко переоцінити.

Процес управління, діяльність управлінської еліти з позицій соціальної психології розглядається як взаємодія управлінської еліти і народу, спрямована на забезпечення активної та скоординованої його участі в досягненні визначених елітою стратегічних цілей. У нашому випадку це становлення в Україні незалежної, суверенної, демократичної, правової, соціальної держави з розвиненим громадянським суспільством [1, с. 4]. Це, на нашу думку, той соціально-психологічний резерв, який виступає важливою складовою частиною загального суспільного поступу і який, поки що, не до кінця задіяний в процесі соціально-економічного і політичного реформування українського суспільства.

Становлення демократії з вільними, чесними виборами, змагальністю та конкуренцією політичних сил теж вимагає певного рівня психологічної готовності управлінської еліти, щоб діяти і підтверджувати своє право на керівництво суспільством в умовах відкритості, прозорості, гласності. Якщо в часи попередньої радянської системи функції так званого “добору і розстановки” управлінських кадрів різного рівня (від низового до найвищого) належали виключно партійним органам, які строго контролювали процес просування наверх за допомогою розгалуженої системи норм, правил, процедур, критеріїв, то в нинішніх умовах посилюється, і це об’єктивно, роль соціально-психологічних якостей управлінського корпусу.

Попередня система кар'єрного зростання управлінської еліти, а з нею і роль компартії була суттєво зруйнована уже в процесі перших і наступних демократичних за процедурою виборів у Верховну Раду України, органи місцевої влади. І хоча певна частина сучасних управлінських кадрів України, можна сказати, є правонаступниками попередньої еліти радянського типу, що виявляється в тому, що багато з них благополучно перекочували в лави нової еліти (і непогано себе тут почувають), у способах діяльності, традиції мислення, особливостях риторики, де відчуваються манери, стиль мислення старої еліти. Новий час і нові завдання вимагають, образно кажучи, і “нових людей”.

Як свідчить історія, і наша в тому числі, ефективність вирішення складних соціально-економічних і політичних завдань залежить від “якості” тієї управлінської еліти, яка планує і реалізує масштабні перетворення суспільного життя. Як справедливо зазначає політолог О.В.Литвиненко, кожне покоління еліти “має свої особливості, свій характер, обумовлені специфікою часу її становлення і соціалізації, зокрема, різний заряд соціальної енергії” [2]. Залежно від умов формування, становлення і особливостей діяльності виявляється і різний потенціал його активності. Підтвердження цьому можна знайти в історії багатьох країн світу, у тому числі радянського та українського періодах незалежності.

На думку соціологів, найбільшим потенціалом соціальної активності й психологічної готовності до дії володіють покоління, які загартувалися в післяпереломні часи. Управлінська еліта, яка висувається цими поколіннями, характеризується активністю, сильною орієнтацією на успіх, особистісною самодостатністю, умінням ставити завдання і домагатися їх реалізації, не боятися труднощів і що називається “тримати удар”. В українській історії таким із певними зауваженнями можна вважати післявоєнне (1928-1943 рр.) покоління, яке висунуло зі свого середовища управлінську еліту, що домінує в суспільно-політичному житті України всі роки її самостійного розвитку, незалежно від політичних поглядів і вподобань. Ця еліта виросла в умовах нелегкого післявоєнного періоду, формувалася в ситуації, коли, щоб вижити, треба було максимально виявляти свої здібності. Як правило, такі покоління і фізично і психологічно виявляються сильнішими, ніж ті, що виростають в умовах благополучного побуту і стабільної суспільної системи.

Ще на одну особливість післявоєнного покоління в Україні і еліти, що сформувався на його основі, вказує цитований нами О.В.Литвиненко і, безумовно, має рацію. Він, зокрема, зазначає, що в повоєнні роки внутрішня ротація управлінської еліти в Україні зазвичай відбувалася в напрямі від провінції до центру, від села до міста і більшості з її числа доводилося боротися не лише з жорсткими реаліями післявоєнного часу, але й долати перешкоди незвичного і неприродного для неї соціокультурного середовища [2]. Таке входження в активне суспільне життя вимагало значних зусиль і формувало відповідні психологічні якості. Наслідком цього був високий рівень соціально-психологічного загартування цієї частини еліти, чим частково можна пояснити її більш активну, порівняно зі сформованою в період так званого “застою” управлінською елітою (1944-1968 рр.), роль у суспільному житті України.

Що ж до сучасної управлінської еліти, то вона чисельно переважно поповнюється поколінням “перебудови” і формувалася в часи суспільної нестабільності, руйнування норм і цінностей попередньої системи, загальної кризи, що не могло не позначитися на її соціально-психологічних характеристиках. У таких умовах природно формуються індивідуально-прагматичні цінності - обережність, “здоровий глузд”, застереженість щодо ризику тощо. Такі соціально-психологічні якості зумовлюють і відповідну поведінку управлінської еліти, а стосовно управлінської діяльності певний її стиль, а саме - консервативно-авторитарний. Він є прийнятним для суспільства зі стабільною соціально-економічною і політичною системою, де функції управління зводяться до так званого “м’якого” регулювання при збереженні базового “статус-кво”. У перехідному ж суспільстві, де відбуваються процеси реформування суспільних відносин і творення нової соціально-економічної бази, від управлінської еліти вимагаються зовсім інші якості.

Дослідження громадської думки, здійснені Інститутом соціальної і політичної психології НАН України стосовно пріоритетів населення в оцінці якостей управлінської еліти засвідчують, що більшість наших громадян (понад 70% опитаних) орієнтуються саме на особистісно-психологічні якості. Це, стверджують науковці, вказує на те, що наші співвітчизники можуть бути віднесені до представників східного типу політичної культури. Серед визначених особистісних якостей, якими громадяни наділяють представників політичної і управлінської еліти можна виділити такі:

1. Морально-етичні якості (74%), а саме:
 - чесність;
 - порядність;
 - справедливість.
2. Вольові та якості “сильної особистості” (60%):
 - рішучість;
 - енергійність;
 - здатність самостійно приймати рішення;
 - уміння і готовність відстоювати власну точку зору.
3. Інтелектуальні якості (20%).
4. Професійні якості (10%).
5. Патріотизм (2,5%) [3, с. 172].

Як бачимо, саме особистісно-психологічні якості в масовій суспільній свідомості є визначальними при характеристиці політичної і управлінської еліти. Тут доречна теза, яку у свій час висловив Г.Ласвелл про те, що політики (а в нашому випадку управлінці) - це люди з “особливим психологічним профілем”.

У контексті вищезазначеного, нового змісту набувають вимоги до підготовки управлінської еліти. Якщо раніше, у попередній системі, у процесі такої підготовки акцент робився на засвоєнні управлінцями певної системи професійних знань, то сьогодні на перший план висуваються завдання формування особистості працівника сфери державного управління у відповідності з його індивідуальними якостями, розвиток гуманістичних засад його професіоналізму, підвищення соціально-психологічної компетентності, культури праці. Це, на думку вчених - важливий соціально-психологічний резерв оптимізації управлінської діяльності.

У зв'язку з цим в сучасних умовах набуває актуальності проблема підготовки управлінської еліти шляхом поглиблення її соціально-психологічної компетенції, розвитку організаторських та комунікативних здібностей, виховання гуманістичної спрямованості.

Актуалізується також значення етико-психологічного потенціалу управлінської еліти. Як свідчить кращий світовий досвід, стабільність та ефективність управління забезпечується за умов дотримання управлінською елітою високого рівня соціально-моральних принципів, які виявляються в:

- реалізації вимог трудової дисципліни;
- розвиненому почутті відповідальності;
- постійній потребі в турботі про інших людей;

- здатності до активної участі в суспільному житті;
- прагненні ефективно використовувати свої знання та здібності;
- умінні конструктивно розв'язувати складні управлінські проблеми тощо.

На думку Л.Е. Орбан-Лембрик, необхідним компонентом і умовою ефективної управлінської діяльності виступає морально-психологічна готовність управлінської еліти [4, с. 17], що передбачає наявність у неї системи теоретико-прикладних знань і практичних навичок, орієнтованих на дотримання таких принципів:

- гуманізму;
- демократизму;
- соціальної справедливості;
- суверенності особистості (поваги гідності кожної людини);
- розкриття інтелектуального потенціалу членів колективу;
- знання потреб та інтересів людей;
- особистий приклад безперервного професійного і духовного вдосконалення.

Що ж до конкретних моральних якостей, то для сучасної управлінської еліти необхідним є формування таких з них.

По-перше, загальних моральних якостей - патріотизму, гуманізму, справедливості.

По-друге, конкретних моральних якостей - совісті, моральної волі, професійної чесності, організованості, товарищескості, мужності, принциповості.

По-третє, специфічних моральних якостей - скромності, відповідальності, щедрості, великодушності, оптимізму [4, с. 19].

І якщо перші з двох груп якостей здебільшого орієнтовані на організаційно-управлінський аспект діяльності еліти, то остання - на технологію спілкування, на формування так званого "ефекту привабливості" її в очах громадськості.

Спинимось конкретно на розкритті суті означених якостей, оскільки це дає підстави конкретизувати **зміст вимог до соціально-психологічної підготовки сучасної управлінської еліти.**

Патріотизм як необхідна моральна якість управлінської еліти передбачає розвинене відчуття Батьківщини, вірність її історії, сучасності, кращим традиціям народу, готовність діяти в інтересах країни, суспільства, громадян.

Гуманізм як моральна характеристика управлінської еліти полягає в її готовності визнавати і дотримуватись суверенітету особистості, її недоторканості й гідності, демонструвати віру і переконаність у невичерпність людських можливостей, дотримуватись у відносинах з людьми принципів толерантності та доброзичливості. Як свідчать опитування громадської думки, населення хоче бачити сучасну управлінську еліту гуманною, чуйною, людяною, такою, що ставить інтереси суспільства перед усім.

Справедливість розуміється як схильність управлінської еліти до об'єктивної оцінки індивідуально-ділових якостей людей, визнання їх індивідуальності, неповторності, відкритість до спілкування, самокритичність.

На думку психологів, саме ці якості є тими духовними підвалинами, на яких ґрунтуються моральні характеристики управлінської еліти.

Совість. Ця моральна якість управлінської еліти визначається як загострене почуття в неї особистої відповідальності за власну діяльність перед суспільством. Відповідальність за обіцянки та прийняті нею рішення у сфері владно-управлінських відносин.

Моральна воля - це якість, яка характеризується вмінням управлінської еліти домагатися мети, завойовувати повагу людей, використовуючи при цьому прийнятні з точки зору моралі засоби, наявність розвиненого самоконтролю.

Професійна чесність з точки зору моральних вимог до управлінської еліти розглядається як наявність у неї ділової вимогливості, самовіддачі в роботі, уміння дотримуватись чесності і порядності у відносинах як з підлеглими, так і з керівниками.

Організованість полягає в наявності в управлінської еліти вмінь чітко планувати і організовувати свою діяльність, подавати приклад зібраності, цілеспрямованості, мобільності.

Мужність - це якість управлінської еліти, яка виявляється через сміливість її рішень і дій, уміння ризикувати, відстоювати свою позицію, гідно переносити неприємності, невдачі та не спинятися перед труднощами.

Принциповість як характеристика управлінської еліти передбачає наявність у неї таких якостей: повага до думок інших людей, уміння рахуватися з ними при одночасній здатності відстоювати свої

думки і позиції, демонструючи при цьому виваженість суджень, логічну обґрунтованість; уміння вести дискусію, переконувати, знаходити за необхідності компромісні рішення.

Наявність саме цих моральних якостей, які науковці відносять до конкретних, визначають “професійне обличчя” управлінської еліти, що вирізняє її серед собі подібних. Без них ми будемо мати справу просто з хорошими виконавцями управлінських функцій.

Доповнюють характеристики управлінської еліти ті якості, які вважаються специфічними, виходячи з особливостей її статусу у сфері державно-владних відносин. Серед них можна виокремити такі:

Відповідальність - єдність слова і діла, готовність і здатність до ділового ризику і вміння “тримати удар”.

Скромність - розумне використання влади, ретельне відношення до своїх обов’язків, критичне ставлення до власних заслуг і недоліків.

Щедрість - безкорисливість, орієнтація на допомогу людям, співчутливість до їх проблем і труднощів, готовність зрозуміти, вислухати, порадити, допомогти.

Великодушність - терпимість до недоліків людей, уміння прощати образи, не бути злопам’ятним.

Оптимізм - віра у власні сили, в людей, свій моральний вибір, у майбутнє [4, с. 19].

Слід зауважити, що всі вищезазначені моральні якості є взаємозалежними і в комплексі формують образ управлінської еліти, якщо такою вона прагне бути.

Специфіка діяльності управлінської еліти - це її наближеність до центру прийняття рішень, або безпосередній вирішальний вплив на ті з них, які зачіпають інтереси широкого кола громадян. Як правило, її представники - це особи, які є відповідальними за прийняття важливих організаційних рішень. Виходячи з такого статусу управлінської еліти визначають ті ролі, які їй доводиться виконувати. Їх презентують як конвенціональні та міжособистісні.

Конвенціональні ролі управлінської еліти пов’язані з стандартизованими правами та обов’язками, що визначаються тими чи іншими її функціями.

Міжособистісні ролі управлінської еліти базуються на дотриманні нею соціальних норм поведінки, проте виконуються залежно від індивідуально-психологічних і особистісних якостей конкретних її представників.

Ефективність виконання управлінською елітою цих ролей залежить від дотримання її представниками таких *психологічних принципів управлінської діяльності*:

- орієнтації на чітко поставлену мету, можливі результати діяльності;
- організації людей на активну діяльність задля реалізації поставленої мети шляхом заохочення активності, самостійності, підтримки ініціативи та творчості;
- правильному виборі співвідношення між завданнями, які потребують вирішення, і здібностями виконавців, їх реальними можливостями;
- передбачуваності майбутніх результатів діяльності колективу, організації, установи тощо;
- готовності відповідати за рішення, які приймаються, і завдання, які висуваються перед колективом;
- здатності до реалізації влади і повноважень відповідно до статусу і ролі управлінця.

На ефективності діяльності управлінської еліти позначається також рівень взаємодії наступних параметрів:

- а) відчуття вірогідності досягнення успіху;
- б) наслідків успіху чи неуспіху у вирішенні управлінських ситуацій;
- в) мотивації діяльності (так званого особистісного фактора).

Як правило, управлінці, які мають позитивну мотивацію до праці, налаштовані на отримання задоволення від роботи. Можна виділити ряд факторів, які формують таке задоволення. Це:

1. Усвідомлення цілей діяльності.
2. Досягнення успіхів у роботі.
3. Впевненість у собі.
4. Позитивна оцінка власних можливостей.
5. Вияв інтересу до роботи.
6. Позитивне відношення до роботи.
7. Підтримка зацікавленості в активній діяльності.
8. Відчуття задоволення від праці.

Наявність позитивної мотивації - надзвичайно важлива риса управлінської еліти, оскільки вирішення завдань організації обумовлено взаємопов'язаною роботою людей, які беруть участь у тому чи іншому процесі.

Не менш важливою, на думку психологів, є також здатність управлінської еліти формувати мотивацію до праці підлеглих. У цьому плані доцільним вважається дотримання в процесі управлінської діяльності таких вимог:

- врахування індивідуальних особливостей виконавців;
- знання підлеглих, їх потреб, цілей, бажань, прагнень;
- застосування за необхідності індивідуального підходу до підлеглих;
- врахування міжособистісних відносин усередині колективу;
- уміння заохочувати працівників;
- надання підтримки і допомоги виконавцям рішень;
- знання про відношення підлеглих до праці;
- доброзичливість у спілкуванні з колегами;
- демонстрування витримки і толерантності в процесі спілкування;
- повага до підлеглих;
- знання самих себе і особливостей своєї поведінки.

Згідно з даними американських дослідників можна виділити ряд чинників, які впливають на задоволеність працею і мотивацію до роботи. Це:

- відповідність вимог і потенціалу особистості, необхідного для їх реалізації;
- ясність змісту завдань і наявність відчуття ототожнення себе з роботою (активізуючий чинник);
- чітке уявлення про значення виконуваного завдання для організації, установи, суспільства, відчуття важливості роботи, що є центральним фактором індивідуальної мотивації до роботи;
- наявність зворотного зв'язку, а саме: позитивної оцінки праці підлеглих з боку керівника, колег (хороша думка оточуючих посилює мотивацію до праці і, навпаки, відчуття задоволення роботою знижується, якщо про неї нічого не кажуть);
- збалансованість влади та відповідальності тощо.

При всьому цьому, однак, слід мати на увазі, що більшість мотивів до праці знаходяться в самій праці. Як правило, бажання працювати з'являється у людини, коли вона впевнена в користі, яку вона своєю власною працею може принести людям. А оскільки це значимо для неї самої, то вона відповідно буде і прагнути до праці.

Протягом усього життя вияв різних здібностей, носієм яких є людина, стає психологічною потребою для неї. У цьому людина виявляє сама себе, причому без всякого тиску зі сторони і отримує

задоволення від праці. Така праця для людини стає особливою цінністю. Вона позитивно мотивована: людина прагне працювати й отримує при цьому задоволення.

Формування мотивації до праці - важливий соціально-психологічний чинник ефективної управлінської діяльності.

У процесі формування сучасної управлінської еліти, її психологічної готовності до управлінської діяльності постає питання про критерії вимог до керівника нового типу, орієнтованого на реалізацію складних завдань суспільно-політичних перетворень української держави на шляху зміцнення її незалежності й ефективного соціально-економічного розвитку.

Однією з найважливіших якостей сучасного керівника в системі державно-управлінських відносин, на думку психологів, є його внутрішня орієнтація на досягнення успіху у своїй діяльності як основного мотиваційного стимулу. Звідси, значення формування управлінської еліти саме з такими якостями, що має стати основним завданням системи підвищення кваліфікації управлінських кадрів держави XXI ст.

Серед критеріїв, за якими повинні оцінюватися керівники, як найбільш успішні, вчені психологи і практики державного управління виділяють такі:

- здатність орієнтуватися і бути психологічно готовими до змін у різних ситуаціях;
- характер мотивації до кар'єрного зростання (орієнтація не лише на індивідуально-особистісні цілі, але й на цілі організації, результати спільної, колективної діяльності);
- мінімізація психологічних стресів, уміння контролювати свої почуття, емоції і керувати ними (психолого-адаптивний ресурс);
- соціальна сформованість і готовність до соціальної діяльності (часто вживається термін "рівень соціальної зрілості");
- уміння своєчасно усвідомлювати проблеми, передбачати виникнення і розвиток процесів як у сфері управлінських відносин, так і у сфері міжособистісних взаємовідносин у колективі;
- наявність динамізму, творчої активності та здатності їх підтримувати і сприяти їх виявам у членів колективу (створення умов для ініціативи, її заохочення, підтримка, винагороди).

Іншою, не менш важливою, проблемою в плані формування ефективної управлінської еліти є створення соціально-психологічних передумов для підвищення рівня задоволеності роботою як керівників, так і підлеглих, озброєння їх навичками успішного вирішення

управлінських завдань, що формує позитивну мотивацію в діяльності, зокрема, керівного складу системи державного управління.

Нині уже розроблені *перспективні вимоги до нового покоління управлінської еліти*, якій вирішувати завдання ХХІ ст. На нашу думку, вони є прийнятними і для керівників всіх рівнів системи державного управління. Це:

- висока професійна компетентність, грамотність в оцінках ефективності розробки і прийняття управлінських рішень, прогнозування наслідків їх виконання;

- уміння формувати працездатні групи виконавців для розв'язання проблем державного управління, об'єднувати їх на основі суспільних цінностей і принципів;

- навички роботи з інформаційними ресурсами, уміння обробляти велику кількість джерел інформації, оцінюючи їх корисність та достовірність;

- комунікативні навички, володіння технологіями ефективного спілкування та здійснення управлінського впливу, використання різноманітних засобів комунікації;

- здатність підтримувати атмосферу взаємодії та співробітництва всередині управлінських структур та поза їх межами в інтересах вирішення державно-управлінських завдань.

Сучасна західна управлінська практика пропонує дієві способи формування управлінської еліти шляхом ліквідації розриву між рівнем і темпами розвитку творчих здібностей і професійною кваліфікацією вищих керівних кадрів, з одного боку, і змінами організаційних структур, управлінських технологій - з іншого. Серед них, на думку вчених і практиків, провідними є: розвиток професійних якостей управлінської еліти; управлінське консультування [3, с. 377].

Досвід кращої організації управлінської діяльності в ряді країн Заходу переконливо свідчить, що ефективність системи державного управління однаковою мірою залежить як від визначення конкретних цілей, завдань, програм діяльності органів державної влади всіх рівнів, так і від правильного добору їх кадрового складу. Критеріями кадрового відбору соціально-психологічного характеру тут визнають:

- ступінь виявлення лідерських якостей;
- наявність індивідуально-особистісної мотивації до праці, орієнтованість на високі досягнення;

- управлінські здібності, готовність не жаліти себе і часу для виконання серйозної та відповідальної роботи;

- високий “адаптаційний ресурс”, уміння швидко пристосовуватися до різного роду завдань;
- твереза, критична оцінка власних можливостей;
- уміння рахуватися з думками інших людей;
- чесність, правдивість, бездоганна поведінка, готовність брати на себе відповідальність за вирішення складних управлінських завдань;
- розвиненість інтуїції, логіки і здатність застосовувати їх в нестандартних, непередбачуваних ситуаціях.

Представники управлінської еліти в розвинених країнах оцінюються за такими характеристиками.

“Здібності”. Береться до уваги перелік професійних якостей, необхідних для виконання функцій державного управлінця:

- здібності до прийняття рішень;
- організаційні здібності;
- комунікативні здібності;
- контроль-регулюючі здібності (контроль за діяльністю підлеглих).

“Досвід роботи”. Сюди включають показники відповідності державного управлінця посаді, якості професійної діяльності, спрямованість на майбутнє, перспективу, влаштованість на кар’єрне просування.

“Розвиток”. Ця категорія фіксує особливості характеру, необхідні для успішної управлінської діяльності. Так, наприклад, у вимогах до керівника в Японії в їх перелік включені такі якості, як: впертість, оптимізм, гнучкість, швидкість у роботі, ініціативність, веселість вдачі і відкритість до спілкування, обов’язковість, впевненість, активність тощо (всього близько 25 характеристик).

“Бажання” - виявлення життєвих орієнтацій претендентів на високі управлінські посади та високопосадовців, їх творчого потенціалу, ерудиції, винахідливості. В Японії, зокрема, певний рівень вияву творчих здібностей індивіда є критерієм відбору в Школу державного управління, вищий і престижний навчальний заклад, який готує державних службовців високого рангу.

Серед методів, за допомогою яких японські урядові органи, а також керівники приватних фірм підбирають претендентів на поповнення складу управлінської еліти, є декілька, на наш погляд, універсальних. Це вивчення біографії, оцінка даних особової справи, виконання практичних письмових завдань і усні співбесіди. Розглянемо зміст кожного з цих методів.

1. Вивчення біографії. Серед аспектів аналізу звертають увагу, передусім, на характер освіти, сімейні стосунки, стан фізичного здоров'я, особливості інтелекту, комунікативність, головні потреби, інтереси, захоплення претендента. Набір таких характеристик дає загальне уявлення про людину, її потенційні можливості й задатки лідера.

2. Вивчення даних особистої справи. Беруться до уваги не лише анкетні дані, але й відомості про професійну діяльність, якість її виконання. На перше місце при цьому ставляться свідчення про риси характеру і здібності претендента.

3. Виконання письмових практичних завдань. Така методика вперше детально була розроблена в США, проте досить активно і ефективно використовується в Японії. Види практичних завдань - найрізноманітніші (наприклад, розробка проекту, підготовка доповіді на задану тему з використанням наявної інформації, ділового листа, пропозиції, інформаційної довідки тощо). Під час складання проекту, зокрема, потребується скласти план розвитку певного об'єкта управлінської діяльності, а при підготовці ділового листа - охарактеризувати яку-небудь нестандартну управлінську проблему. Якщо стоїть завдання підготувати доповідь, обов'язково вказується її мета та завдання.

4. Усна співбесіда. Це може бути просто бесіда, чи групова дискусія на виробничу тематику, типову для посади, яку обіймає або на яку претендує індивід. Часто застосовується також тестування, хоча в Японії воно дещо відрізняється від практики західних держав. За даними тестів японці намагаються отримати лише загальні уявлення про кандидата на управлінську посаду.

Застосування цих методів у сукупності дозволяє скласти уявлення про рівень професійної придатності, психологічної готовності індивіда до виконання ним важливих управлінських функцій на посаді організатора-керівника. Японці абсолютно справедливо вважають і на практиці демонструють, що освіта, професійні знання - це лише формальна ознака достоїнств, які відкривають шлях до успішної діяльності в ролі керівника. Останнім часом у розвинених країнах Заходу, а також в Японії, широкого розповсюдження набувають оціночні центри з відбору перспективних молодих управлінців для діяльності в системі державного і приватного управління.

У сучасній управлінській психології на основі узагальнення досвіду ефективної управлінської діяльності визначено індивідуально-психологічні якості керівника, які перешкоджають успішній діяльності організації.

На думку психологів, це, передусім:

- неузгодженість організаційних і особистісних цінностей і цілей керівника;
- недостатній рівень наявності в нього управлінських здібностей;
- недолік знань, умінь і навичок керівника у сфері управлінської діяльності;
- відсутність креативності мислення;
- невміння його керувати собою, власними почуттями, емоціями;
- невміння управляти групою;
- недобррозичливе відношення до персоналу;
- відсутність прагнення до особистісного зростання;
- невміння керівника мотивувати персонал;
- труднощі у спілкуванні з підлеглими;
- застосування неефективного стилю керівництва;
- орієнтація на себе і свої особисті цілі;
- відсутність спрямування на вирішення професійних завдань;
- брак творчого підходу до справи;
- консерватизм поведінки керівника (як домінуючий стан);
- наявність конфліктних тенденцій в поведінці керівника;
- вияви невротичних тенденцій поведінки тощо.

Як засвідчує кращий світовий досвід управлінської діяльності, ефективність здійснення управлінською елітою функції керівництва в сучасних умовах прямо і безпосередньо залежить від рівня її психологічних знань, спрямованих на забезпечення процесу управління.

Управлінська діяльність у системі державно-владних відносин - це особливий вид управління діяльністю людей, підпорядкований правилам конкретної організації з надання управлінських послуг громадянам.

Правила, норми, вимоги такого роду діяльності, як уже зазначалося, передбачають особливі психологічні відносини як в системі “керівник-підлегли”, так і в системі “державний управлінець-громадянин”.

Забезпечити сприятливі умови для виконання управлінською елітою її основних функцій у сфері державного управління, психологічну готовність до такої діяльності, тим самим підвищити її психологічну компетентність і як наслідок створити передумови для ефективної роботи всієї системи державного управління покликана психологічна просвіта.

До переліку важливих психологічних проблем управління, які детермінують більшість недоліків, труднощів і проблем в діяльності управлінців і визначають зміст психологічної просвіти, науковці відносять:

- розуміння психологічної природи управлінських процесів;
- чітке уявлення про відповідальність керівника і її розподіл по рівнях виконання;
- уміння спілкуватися (усно і письмово), висловлювати свої думки, виступати перед людьми, впливати на підлеглих;
- оптимізація комунікативних можливостей керівника, необхідних для продуктивної взаємодії з іншими людьми в практичній діяльності та в міжособистісних стосунках;
- узгодженість інтересів всіх учасників функціонування системи управління [6, с. 80].

Усе це дає підстави визначити основні завдання у сфері психологічної просвіти управлінської еліти. Вони, на думку вчених, полягають у наступному.

1. Підвищення загального рівня психологічних знань управлінців через систему підвищення кваліфікації, короткотермінові тематичні семінари, просвітницькі заходи.

2. Ознайомлення їх з новими досягненнями в галузі психології управління, науковими публікаціями вітчизняних і зарубіжних авторів.

3. Підвищення психологічної компетентності працівників системи державного управління, їх психологічної культури задля розширення можливостей ними самостійно вирішувати професійні, організаційно-управлінські проблеми, розв'язувати складні завдання і правильно обирати стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях.

4. Формування в управлінців інтересу до психологічних знань і потреби в їх постійному оновленні, розуміння необхідності соціально-психологічної служби для розв'язання проблем діяльності організації.

5. Підвищення загального психологічного рівня міжособистісних стосунків в організації, формування прагнення працівників державних установ до самовдосконалення.

А.С. Ковальчук пропонує наступну класифікацію видів психологічної просвіти, яка може бути застосована і до психологічної підготовки управлінської еліти, а саме:

- навчально-орієнтована;
- соціально-орієнтована;
- проблемно-орієнтована [7, с. 97].

Навчально-орієнтована просвіта спрямована на підвищення загального рівня психологічних знань управлінців незалежно від їх посад у структурі державного управління, службового становища, виду, характеру діяльності.

Соціально-орієнтована просвіта - це просвіта з чіткою соціальною спрямованістю на окремі групи управлінців з метою підвищення рівня їх психологічних знань. Цей вид просвіти буде сприяти розв'язанню проблем на кшталт: "Я - серед людей"; "Я як професіонал серед професіоналів"; "Я - член групи, суспільства, групи в суспільстві" тощо.

Проблемно-орієнтована просвіта спрямована на роз'яснення всім працівникам системи державного управління можливостей психології при розв'язанні певних організаційних проблем. Вона слугуватиме формуванню їх психологічної компетентності з проблем управлінської діяльності.

У сукупності всі ці види психологічної просвіти спрямовані на підвищення ефективності людського фактора у сфері управлінських відносин. Адже, чим складнішим є процес управління, тим більшими є вимоги до інтелектуальних функцій людини та інших психічних процесів. Саме розумне використання людського фактора, тобто врахування особистісно-психологічних характеристик управлінця - запорука його професійного успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. - К., 1996.
2. Литвиненко О.В. Батьки і діти // День. - 2002. - 5 листоп.

3. Наукові студії з політичної психології: Зб. ст. - К., 1998. - Вип. 3.
4. *Орбан-Лембрик Л.Є.* Морально-психологічні джерела управління // Наук. пр. МАУП. - К.: МАУП, 2002. - Вип. 4.
5. Дзеркало тижня. - 2003. - 15 листоп.
6. *Коломинский Н.А.* Теоретико-методологические и методические проблемы совершенствования психологической подготовки менеджеров // Сб. науч. тр.: Прил. к журналу "Персонал". - 2000. - № 3 (8). - С. 7-10.
7. *Ковальчук А.С.* Роль психологического просвещения в совершенствовании управленческой деятельности // Наук. пр. МАУП. - К.: МАУП, 2002. - Вип. 4. - С. 95-97.

Валерія

Токовенко

**ПОЛІТИЧНА
ЕЛІТА
І БЮРОКРАТІЯ:
МОДЕРНІЗАЦІЯ
МЕХАНІЗМІВ
ВЗАЄМОДІЇ
НА РЕГІО-
НАЛЬНОМУ
РІВНІ**

У сучасній Україні проблема збалансування політичного лідерства і державного управління є дуже важливою в регіональному аспекті, адже основною тенденцією розвитку державного управління в сучасному цивілізованому світі є його регіоналізація. У всіх документах і програмах розвитку Європейського співтовариства скорочуються повноваження національних державних інститутів і зростає роль регіональних структур управління.

Це не тільки наслідок дії інтеграційних механізмів на європейському континенті, але й внутрішня логіка розвитку державного управління в сучасному світі. Навіть держави з традиційно жорсткими унітарними механізмами управління все інтенсивніше розвивають процеси децентралізації, що робить практично маловідмінними функції регіонального управління в федеративних і унітарних державах. Розширення самостійності регіонів переносить проблему збалансування політичного керівництва і державної служби на регіональний рівень, який в управлінському відношенні зараз є не менш складним, ніж управління в центрі.

Груповим суб'єктом політичного керівництва в суспільстві є особлива соціальна група, яка має назву „політична еліта”. Саме в її руках концентрується найбільш вагома частина владних важелів і саме в її середовищі розгортається процес прийняття найважливіших політичних рішень. Інші елітні групи та масові рухи теж справляють суттєвий вплив на розробку та ухвалення політики, проте цей вплив завжди відіграє меншу роль, ніж діяльність такої порівняно невеликої в чисельному плані “зорованої меншості”, як політична еліта.

Керівна роль політичної еліти потребує також і особливої соціальної групи, яка б займалася реалізацією накресленої політики. Тому групова суб'єктність державно-адміністративного управління окреслюється в понятті “апарат державних службовців”, або бюрократія. З огляду на це проблема збалансування політичного керівництва і державного управління може розглядатися як проблема взаємовідносин між цими специфічними соціальними групами.

Характер зазначених міжгрупових відносин далеко не завжди складається гармонійно і сприяє загальнодержавному благу. Подібні ускладнення часто завдають шкоди й корпоративному благу політичної еліти. Втрата контролю над бюрократією може призвести до послаблення владних позицій наявної в суспільстві політичної еліти, а то й взагалі спричинити її зникнення з історичної арени. Розлад у відносинах з політичною владою нерідко шкодить і благополуччю самих державних службовців. Різного роду моменти дестабілізації відносин між політиком і чиновництвом мають до того ж численні негативні наслідки впливу на широкі верстви суспільства, на добробут народних мас. Взаємовідносини політичної й адміністративної влади характеризуються міцним, зберігаючий свій традиційний характер, клієнтелізмом і наявністю небезпечної для демократичного розвитку тенденції політизації державної служби і “функціоналізації політики” [7, с. 15].

Усе це вказує на особливу актуальність наукового аналізу взаємовідносин політичної еліти і бюрократії. При цьому слід відразу ж відмітити і наявність досить багатої наукової традиції вивчення окреслених проблем як окремо одна від одної, так і осмислення їх взаємозв'язку. Однак, незважаючи на це, державна практика українського сьогодення, а також державна практика інших країн свідчить про те, що наукові здобутки у сфері вивчення взаємовідносин між політичною елітою і бюрократією все ще відстають від суспільних запитів. На сьогодні вкрай нагальним є просування наукових досліджень на такий рівень, який би дав змогу розробляти науково виважені рекомендації щодо оптимізації відносин політичних і адміністративних підсистем державного апарату.

Як зауважує Д. Видрін, у світовій історії є чимало доказів, що ефективність держав залежить не стільки від її географічного положення та її ресурсів, скільки від якісних характеристик правлячої еліти. Він стверджує, що у строгому розумінні в суспільстві може бути тільки один різновид кризи - кризи управлінської. Усі інші кризи (фінансова, енергетична, економічна) є похідними від зазначеної [1].

Але еліта не тільки є сукупністю високопродуктивних індивідів, але й зорганізованою їх системою. Причому настільки зорганізованою, що рівень її зорганізованості значно перевищує рівень зорганізованості решти суспільства. Саме тому Р. Міхельс так часто характеризував еліту як зорганізовану меншість, що править неорганізованою більшістю. Завдяки цій системній якості в структурі еліти можуть перебувати і особистості, які високою продуктивністю і не відзначаються, оскільки еліта тримає свою владу не тільки на індивідуальних якостях всіх своїх представників, але й завдяки фактору їх організованості.

Акцентуючи увагу на цьому факторі, слід відзначити, що еліта може (якщо це не каста) й не бути суспільним організаційним монолітом. Серед правлячої владної еліти можна вирізнити кілька підгруп, кожна з яких у сучасній українській державі має свої особливості [11, с. 93]. Це не офіційно сформована спільнота, її не варто розглядати як клуб із постійним членством і фіксованим складом. Еліта - це визнаний соціальний прошарок, представники якого, як правило, добре знають і розуміють один одного. Усі вони мають високий соціальний статус і відповідні повноваження, що забезпечує їх реальною можливістю істотно впливати на більшість владних інститутів, суспільних організацій, політичних партій та рухів, економічне життя та розподіл

благ у суспільстві. На думку відомого українського політолога Д. Видріна: “Еліта - це люди, які за тих чи інших умов отримали доступ до формування, планування і розподілу (розподілу особливо) національних фінансів” [1, с. 331-333].

Монолітність еліти порушує і наявність внутрішніх угруповань з певними ознаками конкуренції. Але поки внутрішня конкуренція суттєво поступається тенденції до консолідації, еліта здатна зберігати свої позиції в суспільстві. У тому ж випадку, коли конкуренція в середовищі еліти напружується надто сильно, еліта може втратити владу або розколотися. Але сам факт існування еліти свідчить про те, що єдність серед неї поки що пересилує розбрат.

Тому, відзначаючись у цілому духовною спільністю, схожою ментальністю та наявністю усвідомлених спільних інтересів, ці люди постійно спілкуються між собою як в офіційній, так і неофіційній обстановці, узгоджуючи свої дії, які вони здійснюють, працюючи в багатьох офіційних владних установах і неофіційних впливових угрупованнях, у комерційних структурах, промислово-фінансових групах тощо. Коло таких людей неможливо окреслити абсолютно чітко. О. Гаман-Голутвина підкреслює, що слід мати на увазі, що еліта не є арифметична сума осіб, так чи інакше, впливаючих на вироблення найважливіших рішень [4, с. 99].

В українському суспільстві, попри успадкованій традиції унітарного управління, самостійність регіональних політичних еліт поступово зростає. У наукових дослідженнях це політичне і управлінське явище, поки що ніяк не закріплене нормативно, отримало назву “позитивного сепаратизму”. Він особливо помітний у східних індустріальних регіонах, які володіють достатньою економічною могутністю і відповідно розвиненою економічною та політичною елітою. Наслідком “позитивного сепаратизму” є претензії регіональних еліт не тільки на господарчу автономію, але й на самостійну політичну значущість в українському суспільстві.

Набуття політичних функцій політичного керівництва на регіональному рівні можливе за кількома напрямками.

По-перше, шляхом перерозподілу владно-управлінських повноважень у процесі реформ. Не тільки уряд, але й президент делегує частину своїх повноважень керівникам облдержадміністрацій, які мають стратегічний характер на рівні регіонів. Відповідно до Концепції адміністративної реформи керівник облдержадміністрації є не просто державним службовцем, але й політичним діячем.

По-друге, у процесі розширення економічної самостійності регіонів, відсутність повномасштабного бюджетного фінансування, створення вільних економічних зон, розширення міжрегіонального співробітництва - ці та багато інших соціально-економічних процесів приводять до розширення не тільки економічної, але й політичної відповідальності регіональних керівників. Відповідальність передбачає і відповідні права, на які немає відповідного нормативного оформлення (у чому велика слабкість регіональних керівників).

По-третє, у процесі формування сучасного регіонального самоврядування його лідери спираються на самовизначення територіальних громад, і це надає їм самостійного значення як суб'єктів політики. На території регіону самоуправлінські структури, особливо у великих містах, де-факто виконують багато функцій політичного керівництва.

Важливою проблемою збалансування державного управління і політичного лідерства є чітке нормативне визначення функцій у цих сферах, включаючи і розмежування функцій структур державної влади і місцевого самоврядування. Розширення повноважень політичного керівництва на регіональному рівні як відбиток зростання економічної самостійності регіонів і процесу консолідації регіональних еліт невпинно призводить до федералізації країни - якщо не де-юре, то де-факто.

Потрібно розробити чітку стратегію в цьому питанні залежно від цілей, які ставляться державним управлінням. Якщо управління буде зберігати свою монолітність, то необхідно розробити програму стримування політизації управління на регіональному рівні. Якщо ж управління буде федералізуватися, треба розробити програму цілеспрямованого перерозподілу функцій політичного лідерства і державного управління між центром і регіонами.

Важливо підкреслити, що з цієї точки зору необхідне органічне поєднання двох рівнів будь-якого суспільно-політичного процесу: по-перше, автентичного, тобто того, що відповідає сутності людини, що служить його благу; по-друге, критеріїв ефективності й використання цілей політичних систем та режимів.

Не викликає сумніву факт, що від ефективності регіонального управління та функціонування місцевої влади залежить ефективність дій всього державного механізму, передусім ступеня поєднання інтересів держави і місцевих спільнот. Місцеве самоврядування можна розглядати як результат децентралізації управління в державі та реалізації принципу субсидіарності, тобто наближення громадянина якомога ближче до процесу прийняття рішень, що сві-

дчить про підвищення його рівня і значення в процесі управління. У цілому державно-управлінські відносини можна розглядати як соціальні, а саме такі, що складаються між громадянами і державою з приводу всебічного задоволення потреб людини та її соціального захисту.

У середовищі еліти постійно функціонує тенденція щодо згуртованості еліти і попередження втрати організованості через механізми інституціалізації. Інституціалізація еліти здійснюється різними способами, а саме: через членство в різного роду клубах і асоціаціях; шляхом виховання й освіти дітей у престижних школах, університетах, інститутах та на деяких факультетах. Цьому слугує і узвичаєння відпочинку в одних і тих же закладах, використанням одних і тих же видів дозвілля.

У процесі створення нової децентралізованої системи управління необхідним елементом є поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, урахування місцевої специфіки соціально-економічного, політичного і культурного розвитку. У такому складі місцеве самоврядування може розглядатися як важливий інститут публічної влади, елемент взаємозв'язку держави і суспільства. Соціальне управління завжди повинно відповідати соціальним інтересам політично-пануючих груп і об'єктивно зумовленим соціальним цілям, тому першочерговими є проблеми не технічної організації, а координації і з'ясування політичних цілей та інтересів. Це стосується як загальнодержавного рівня, так й окремих регіонально-адміністративних одиниць.

Відомо, що на регіональному рівні часто сприймаються управлінські цілі, завдання та дії лише як реалізація напрямів центральних політичних і адміністративних установ та органів. Але регіональне управління і місцеве самоврядування тоді буде достатньо ефективним, коли, по-перше, для їх якісного функціонування будуть створені на правовому, інституціональному й функціональному рівнях відповідні умови, а по-друге, політична влада буде втручатися в місцеві справи лише в обмежених випадках. Необхідно також активніше застосовувати ринкові інструменти управління й посилити вплив регіонів на зміст рішень, які приймаються центральними органами законодавчої та виконавчої влади.

Сучасне регіональне управління має бути спроможним до змін, чітко реагувати на провідні досягнення управлінської науки. Одним із нових акцентів у системі регіонального управління повинна бути командна робота, зміна пріоритетів і формування нових підходів

до структур управління від пірамідальних (підпорядкованих) до горизонтальних.

Одним із напрямів є інституційні перетворення у реалізації адміністративної реформи в Україні, які передбачають створення нової моделі організації діяльності адміністративних органів, заснованої на всебічній демократизації і децентралізації управління як цілісної системи, в якій кожний суб'єкт зосереджується на якісному вирішенні своїх власних завдань.

У практиці регіонального управління часто застосовуються дії, які не стимулюють розвиток місцевого самоврядування і розв'язання реальних проблем. Також гальмом у прийнятті відповідних рішень бувають суперечки між місцевими структурами виконавчої влади та представниками органів місцевого самоврядування. Тому одним із першочергових заходів у процесі реалізації адміністративної реформи є впорядкування системи адміністративно-територіальних одиниць, поступова децентралізація державного управління.

Одним із напрямів регіонального управління повинно бути забезпечення керівництва політичними, економічними і соціальними процесами розвитку окремих регіонів й адміністративно-територіальних одиниць.

Але існуюча в Україні бюджетна система не забезпечує органам місцевого самоврядування належної фінансової допомоги. Тому одним із напрямів поліпшення діючої системи має стати структурна перебудова органів місцевого самоврядування і виконавчої влади. Це сприятиме ефективнішому забезпеченню реалізації регіональної політики на всіх рівнях. З економічної точки зору, ефективне використання матеріального і науково-технічного потенціалу території; у соціально-політичній сфері реалізація соціальних прав громадян, розробка комплексу заходів щодо забезпечення їх зайнятості, послідовний розвиток демократичних засад управління, упровадження методів найкращої політичної взаємодії з метою урахування різних суспільно-політичних інтересів й встановлення політичного компромісу та партнерства між різними суспільно-політичними рухами, органами місцевого самоврядування, регіональними елітами й структурами адміністративного управління.

Усі рівні регіонального управління повинні сприяти структурній перебудові регіонів й забезпечити ефективне використання економічного, науково-технічного та інтелектуального потенціалу територій. Хоча останнім часом все частіше в науковій літературі

ставиться питання про зміни регіонального структурування політико-адміністративної системи України. Наприклад, О. Кордун, К. Ващенко, Р. Павленко вважають, що нині діюча мережа регіональних органів політичного керівництва та державного управління України сформована відповідно до чинного адміністративно-територіального устрою, визначеного Конституцією України, застаріла, оскільки склалася за часів Радянського Союзу. Підставою для появи критичного підходу до чинного адміністративно-територіального устрою України найчастіше називається та обставина, що утворення нових територіальних одиниць за радянських часів відбувалося насамперед з ідеологічних міркувань, у відповідності з тенденціями партійного будівництва, з кон'юнктурних причин тощо. Кількість обласних територіальних одиниць за радянський період збільшилася в п'ять разів. При цьому критерії економічної, адміністративної чи іншої доцільності залишалися, як правило, на другому плані [6, с. 42].

Це породжує пропозиції скоротити кількість областей з двадцяти п'яти до десяти, які б збігалися з так званими територіально-виробничими комплексами (ТВК): Центрально-Поліський ТВК - Київщина (Київська та Чернігівська обл.); Західно-Поліський ТВК - Волинь (Житомирська, Рівненська, Волинська обл.); Північно-Східний ТВК - Слобожанщина (Полтавська, Сумська, Харківська обл.); Придніпровський ТВК - Запоріжжя (Дніпропетровська, Запорізька обл.); Причорноморський ТВК - Одеська, Херсонська, Миколаївська обл. та АР Крим; Центрально-Український ТВК - Черкащина (Кіровоградська, Черкаська обл.); Подільський ТВК - Поділля (Вінницька, Хмельницька і частково Тернопільська обл.); Карпатська обл. (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, частина Тернопільської).

Для обґрунтування такого скорочення обласних територіальних одиниць наводять досвід польської адміністративно-територіальної реформи, під час якої втрое було скорочено кількість воєводств, що є аналогами українських областей. Існують також пропозиції щодо зміни меж областей без зміни їх чисельності.

Інша група науковців відстоює точку зору, що будь-які різкі зміни адміністративно-територіального устрою можуть спричинити серйозні розбалансування та дезорганізацію в політико-адміністративній системі. Наприклад, М. Дністрянський зазначає, що недоліки чинного регіонального структурування України хоч і є помітними, але все ж таки “не мають паралізуючого впливу на суспільство, вимагаючи негайної зміни системи”, а “створення

нових адміністративних ступенів на надобласному рівні, є вкрай недоцільним” [5, с. 33].

Ми більше схиляємося до прихильників останньої точки зору й вважаємо, що радикальне регіональне політико-адміністративне переструктурування зараз не є найголовнішою проблемою. Ключові завдання ми вбачаємо, насамперед, у вдосконаленні якості представницьких функцій органів регіонального та місцевого самоврядування, їх здатності адекватно агрегувати інтереси регіону, міста, села, селища.

Як слушно підкреслює А. Газарян, основна вимога до представницького органу місцевої влади - репрезентативність. В ідеальному варіанті розподіл голосів повинен відповідати результатам референдуму, якщо б вони проводилися по кожному питанню. Чим ближче рішення ради до результатів такого гіпотетичного референдуму, тим демократія реальніша і рада більш репрезентативна. Основна її роль - виразити волю громадян там, де вже нічого не можуть додати знання [2, с. 73].

Щоправда, завдяки такій високофункціональній спрямованості подібне достоїнство має і свій зворотний бік. Рішення представницького органу можуть виявитися неефективними саме тому, що вони насамперед мають бути популярними. Але подібна слабкість може бути врівноважена ефективними органами державного управління. “Рішення органу управління можуть виявитися непопулярними, бо вони, у першу чергу, - і це цілком необхідно - повинні бути ефективними” [2, с. 61].

Тому друге завдання - це підвищення ефективності місцевих державних адміністрацій. І тут є ще над чим працювати. Як зазначає А. Чемерис, на підставі експертних опитувань, рішення в обласних державних адміністраціях виконуються на 56%, а районних - на 54%, у міських виконкомках - на 60%, сільрадах - 48% [10, с. 56]. Причому ці дані вказують на високий відсоток невиконаних рішень взагалі, не беручи до уваги рівень ефективності власне виконаних.

По-третє, необхідно формувати високу культуру регіонального політичного керівництва, яке змогло б розв’язувати основне протиріччя в системі територіального управління в площині не протистояння, а взаємодоповнення функціонування рад як представницьких органів та їх виконкомів і регіональних органів державного управління. Для цього потрібна велика робота щодо формування політичної культури регіональних політичних еліт, консенсусної ментальності, оскільки політичні діячі України

соціалізувалися в контексті культури, де безкомпромісність вважалася абсолютною чеснотою.

Українським політичним діячам слід ще вчитися працювати не тільки в рамках силової, але й в технологіях ліберальної моделі, організовувати співтовариство для досягнення спільної мети, де визначальним чинником є взаємна вигода, а критерієм добору владних осіб стає їх спроможність сприяти вигоді підвладних. Без таких засад немислиме нормальне функціонування ні ринкових механізмів, ні громадянського суспільства. “Місцева влада має надзвичайно обмежені ресурси для реалізації владних повноважень за допомогою насильства. Основний її владний ресурс - в узгодженні соціальних інтересів різних груп міської громади для вирішення проблем життєдіяльності” [9, с. 40-41].

Вищезазначене є ще однією причиною необхідності посилення представленості політичних функцій у регіональних органах державної влади, оскільки сама політика як діяльність - це передусім збалансування інтересів та відносин різних соціальних суб'єктів як одне з одним, так і з державними інституціями. І цим вона відокремлюється від адміністративних та силових методів впливу. Тому зростання потреби в ліберальних підходах до розв'язання регіональних проблем означає зростання запиту на виконання функцій політичного керівництва.

Ще одна причина потреби розвитку політичних функцій на регіональному рівні полягає в тому, що жодна країна у світі не може сьогодні серйозно розглядати свою регіональну політику, не враховуючи потужного фактора глобалізації світової економіки. Наслідком глобалізації є те, що суб'єктами і об'єктами міжнародних політичних відносин все більшою мірою стають окремі частини держав, тобто регіони. Отже, на політичну арену стали виходити міжрегіональні відносини, які виходять за межу власної держави [10, с. 159].

По суті, на сьогодні, у світі виразно спостерігається процес децентралізації політичних та адміністративних функцій держави, який, на нашу думку, доцільно було б назвати низхідною децентралізацією, коли центральні органи держави делегують регіони частину своїх владних функцій. Є й інший процес деконцентрації політичних функцій стосовно центральних органів державної влади. Цей процес можна назвати висхідною децентралізацією, коли держава поступається своїми позиціями не регіональним, а транснаціональним силам, що викликано феноменом глобалізації.

Тобто центральні органи держави все більше поділяють свої владні функції і вниз (регіони) і вгору (міжнародні наддержавні

інституції, що породжені глобалізацією). Цю обставину треба обов'язково мати на увазі, аналізуючи проблеми взаємодії політичного керівництва і державного управління. Виходячи з того, що регіональних аспектів ми торкнулися дещо раніше, звернімося до аналізу взаємодії політичного керівництва і державного управління в контексті глобалізації.

Політичне керівництво молодій незалежній українській держави перебуває у досить непростому глобалізаційному контексті. Як зазначають відомі українські науковці В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко: “Україні не вдалося обрати оптимальний шлях між Сциллою абсолютизації незалежності та Харібдою значної фактичної залежності від Росії, інших країн. У результаті держава певною мірою перетворилася на об’єкт маніпуляцій з боку Росії, а також розвинених країн Заходу, що істотно знижувало можливість проведення самостійної політики” [8, с. 546-547]. При цьому намагання українського політичного керівництва повністю переорієнтуватися на західноєвропейську спільноту не увінчалися успіхом. “Навпаки, воно, - зауважують В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко, - значно загострило економічну ситуацію, показало, що східні держави не можуть, а західні не хочуть інтегруватися на засадах взаємної вигоди. Тому поряд з продовженням зусиль в західному напрямку, слід шукати спосіб відтворення у нових формах нових економічних зв’язків з традиційними спільниками” [8, с. 547].

Зазначене вище дає підстави говорити про тенденцію до послаблення центральних органів політичного керівництва держави. Однак навряд чи слід очікувати повного відмирання держави, оскільки має місце й інша тенденція. На думку іншого українського науковця А. Гальчинського, “з одного боку, глобалізація послаблює роль держави... з іншого боку, дедалі більш неефективними виявляються й власні інституції глобалізаційного процесу. В економіці такими інституціями є МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі та інші” [3, с. 46].

Тому послаблення політичної ваги центральних органів держави, напевно має певну межу, яка неминуче його обмежить. Аналогічно межу має і регіональне делегування політичних функцій держави. Проте поки-що є чимало факторів, які диктують необхідність у децентралізації не тільки державного управління, але й політичного керівництва, у наближення політичного рівня до все нижчих рівнів політико-адміністративної системи. Тому,

хотілося б ще раз звернути увагу на те, що Концепція адміністративної реформи в Україні має бути доповнена положенням про включення до кола політичних посад регіональної еліти і голів районних адміністрацій та їх перших заступників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вьодрин Д.* Политика: история, технология, экзистенция. - К.: Либідь, 2001.
2. *Газарян А.* Некоторые теоретические предпосылки и проблемы организации местного самоуправления в посттоталитарном обществе. - Клайпеда, 1992. - 130 с.
3. *Гальчинський А.* Глобальна криза чи криза глобалізації // Віче. - № 1. - 2002. - С. 44-50.
4. *Гаман-Голутвина О.В.* Определение основных понятий элитологии // Полис. - 2000. - № 3. - С. 97-103.
5. *Дністрянський М.* Чи потрібно реформувати адміністративно-територіальний устрій України (політико-географічний погляд) // Політ. думка. - 2001. - № 1-2. - С. 28-38.
6. *Кордун О.О., Ващенко К.О., Павленко Р.М.* Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні. - К.: МАУП, 2000. - 248 с.
7. *Коровина С.Л.* Политико-административные системы модели исполнительной власти: модели функционирования, тенденции развития (компаративистский анализ): Автореф. дис. ... канд. полит. наук / РАГС. - М., 2000.
8. *Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). - К.: arc-ukraine, 1996. - 793 с.
9. *Розвиток громад і регіонів України : Проект Ін-ту Схід-Захід.* - К.: Логос, 1999. - 164 с.
10. *Чемерис А.* Дієвість органів державного управління та місцевого самоврядування // Вісн. держ. служби України. - 2001. - № 1. - С. 52-60.
11. *Шульга М., Бойко Н.* Уряди України: соціологічний портрет владної еліти (1990 - 1997) // Соціологія, теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 3. - С. 93-118.

<p><i>Едуард Афонін</i></p> <p>_____</p> <p>_____</p>	<p><i>Сергій Сибиряков</i></p> <p>_____</p> <p>_____</p>
<p>ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ ЯК СУБ'ЄК- ТИВНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА</p>	<p>_____</p> <p>_____</p> <p>(системно- синергетичний підхід)</p>

Один із батьків європейської інтеграції Ж. Монне на схилі свого життя наголошував, що якби йому дали можливість розпочати процес європейської інтеграції заново, то він започаткував би його із соціокультурної складової єднання європейських народів. Тим самим було б розчищено “поле” для побудови спільного європейського дому на основі ментальної єдності її народів.

Переосмислюючи вже пройдений шлях можна відзначити, що починаючи з другої половини ХХ ст. саме соціокультурний чинник і діалог європейських культур багато в чому визначають ефективність економічних і політичних перетворень у перебігу розбудови сучасного Європейського Союзу. При цьому культура розглядається як квінтесенція всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, успадкованого від прадавніх часів. Історичне визначення культури наголошує на важливій ролі соціально-історичного спадку та відповідної традиції. Нормативний підхід до культури виокремлює специфічний спосіб життя особистості, детерміноване соціокультурним оточенням. При цьому культурні цінності тих чи інших соціальних груп із оточення індивіда, що їх зберігають та відтворюють соціальні інститути, несуть у собі генетичний код певної культури. Під культурою також розуміють соціальну поведінку, що їй людина навчилася упродовж всіх етапів своєї соціалізації. Культура - це також організація різноманітних феноменів, в основі яких лежить використання певних символів. Отже, культура є невід'ємним феноменом життя людини як соціальної істоти.

Зміна соціокультурних меж будь-якого історичного суб'єкта пов'язана насамперед із трансформацією відповідних архетипів - своєрідної "закодованої" в просторово-часовому континуумі серцевини певного соціального організму. Зрозуміло, що на цей надзвичайно складний процес історія мусить витратити доволі багато часу.

Політична культура: поняття, структура, функції

Термін "політична культура" був введений у сучасну політичну науку американським політологом Г. Алмондом [2, с. 498]. Розробляючи, зокрема, модель політичної системи, Алмонд виділив не тільки її формальну структуру, а й певну суб'єктивну компоненту, орієнтовану на цю політичну систему. Остання і була названа політичною культурою. Її класичне визначення, сформульоване Г. Алмондом і Р. Пауеллом, гласить: "Політична культура - це сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної політичної системи. Це суб'єктивна сфера, що створює основу політичних дій та надає їм значення" [1, с. 218]. При цьому індивідуальним орієнтаціям учасників політичної системи, на думку американських вчених, властиві наступні аспекти:

а) *пізнавальний* - істинне або фальшиве знання про політичні об'єкти та ідеї;

б) *афективний* - почуття зв'язку (прийнятність/протидія) з політичними об'єктами;

в) *оціночний* - судження, котрі потребують застосування до політичних об'єктів і подій певних оціночних критеріїв.

Аналіз поняття “політична культура” дозволяє також виділити дві характерні властивості цього феномена.

По-перше, політична культура виступає як особистісна орієнтація суб'єкта на специфічну (політичну) діяльність. Однак це ще не сама діяльність, а лише особистісна установка (*attitude*), яка свідчить про схильність конкретної особи до певного виду (професійної) поведінки або ж про її націленість на певний вид діяльності для досягнення поставленої мети.

По-друге, політична культура виступає як система предметно-діяльнісних орієнтацій і, як зазначалося вище, включає: знання про політичну систему, зокрема про місце і роль політичної системи в сучасному суспільстві, функції, можливі рішення і способи дій суб'єктів з аналізу, розробки та впровадження політичних рішень (когнітивні орієнтації); почуття, що їх переживає особа у своєму ставленні до політичної системи і дій політичних діячів (емоційні орієнтації); судження щодо політичної системи із застосуванням ціннісних стандартів і критеріїв (оціночні орієнтації).

Упроваджуючи поняття “політична культура” Алмонд намагався за допомогою єдиного (інтегрального) терміна класифікувати те, що раніше виступало як комплексне ставлення до політики і віддзеркалювало певні політичні цінності, ідеологію, національний характер, культурне середовище тощо. Запропоноване нововведення повною мірою виправдало очікування автора. Воно дозволяло виявляти якісний бік політичних систем і на підставі цього відрізняти (за критеріями функціональності, ефективності тощо) одну систему від іншої, поєднувати дослідження формальних і змістовних компонентів політичних систем з аналізом національної психології, політичної ідеології та культурних цінностей суспільства.

Крім того, введення поняття “політична культура” озброїло людей засобом здійснення таких життєво необхідних соціальних функцій, як:

1) *ідентифікація*, що виступає найважливішим механізмом соціалізації людини;

2) *рієнтація*, що забезпечує людині пояснення значень тих чи інших політичних явищ;

3) *адаптація*, що прилучає людину до існуючої системи навичок поведінки в політичному середовищі;

4) *інтеграція*, спрямована на збереження суспільних цінностей та об'єднання навколо них різних соціальних груп;

5) *комунікація*, яка завдяки соціально-психологічним стереотипам, міфам і символам здійснює взаємодію окремих людей, соціальних груп та інститутів.

Разом з орієнтаціями людини на політичну систему в цілому американський політолог також виділив орієнтації на структури “входу” в політичну систему і “виходу” з неї, а також орієнтації індивіда на властиве йому місце в політичному процесі й можливості політичної участі.

Дослідження структури політичних орієнтацій було продовжено У. Розенбаумом [6, с.151], який виділив три типи орієнтацій щодо політичних об'єктів.

Перший тип складають орієнтації стосовно інститутів державного управління. До них належать:

а) оцінка людиною державних органів влади, запроваджених ними норм і символів, представників влади, котрі виконують політичні функції, а також реакції людини на політичну систему (*орієнтації щодо режиму*);

б) оцінка різних вимог щодо політичної системи і реакції на них (*орієнтація щодо “входу”*), оцінки рішень, що приймаються політичною владою, і реакції на них (*орієнтації щодо “виходу”*).

Другий тип включає орієнтації щодо “інших” в політичній системі, у тому числі:

а) політичну ідентифікацію як усвідомлення людиною своєї приналежності до певної соціальної групи, партії, відчуття причетності і лояльності до них;

б) політичні переконання, що впливають на ставлення до інших політичних груп в інтервалі “добрі/погані”;

в) уявлення щодо правил і норм як регуляторів діяльності політичної системи - своєрідні “правила гри”.

Третій тип складають орієнтації щодо власної діяльності, у тому числі:

а) політичну компетентність або оцінки людиною власних політичних “ресурсів”, що дозволяють їй брати участь у політичному житті та надають уяву про вплив політики на людину;

б) політичну дієвість або уявлення про вплив політичних дій людини на політику, що виробляється, і про можливості такого впливу через цивільні акції.

Таким чином, деталізація знань про політичну культуру, чинники її становлення та розвитку суттєво впливає на формування уявлень щодо самої політичної системи.

Розвиваючи методологічні знання про систему, один із авторів концепції “деідеологізації” американський соціолог Даніел Белл писав: “Нагородою за прагнення визначити сутнісну природу системи була б можливість виділити причинні фактори змін, що впливають на всі інші елементи системи” [3, с. 350]. І хоча ця методологічна настанова сформульована у 50-х рр. ХХ ст., за своїм змістом вона є цілком сучасною і придатною для організації досліджень змін політичної культури, що їх нині переживає ареал країн трансформації на пострадянському просторі. І якщо визнати, що політична культура багато в чому визначає особливості функціонування політичної системи, то, визначивши сутність системи більш фундаментального порядку, якою є культура, можна виявити і специфіку похідної системи.

Значна кількість авторів неодноразово наголошувала, що під час досліджень політичної культури не можна не брати до уваги особливості загальної культури, національного характеру, події історичного минулого і теперішнього часу. Очевидно, що всі ці елементи нескінченно розширюють рамки дослідження й утрудняють сам процес аналізу, оскільки неможливо врахувати все розмаїття чинників, що впливають на процес формування політичної культури. До того ж, у ситуації, яка виникає в країнах пострадянського простору, що нині трансформуються, суттєво розширюється проблемне поле наукового вибору - вибору методології дослідження, визначення історичних меж соціокультурного аналізу, об’єктивації методів інтерпретації феноменів культури тощо.

Постановка проблеми в рамках визначеного концептуального підходу, що його буде застосовано для дослідження політичної культури політико-управлінської еліти, вплив якої на долю нинішніх трансформаційних процесів є визначальним. Враховуючи нинішній загальносистемний кризовий стан суспільства і кризи ідентичності, що охоплює станом на жовтень 2002 р. (за даними проведеного нами дослідження [7, с. 106]), $\frac{3}{4}$ дорослого населення України, нами робиться онтологічне припущення, згідно з яким об’єкт аналізу - політична культура політико-управлінської еліти

України - характеризується багаторівневою структурою та варіативністю значень. Останнє дає підстави для реалізації синтетичного (системного і водночас синергетичного) підходу, в рамках якого виконується методологічний пошук у цьому дослідженні.

При цьому:

1. Системний підхід дозволяє говорити про структуру політичної реальності України, яка в цілому може бути представлена як динамічне ціле. Цей підхід дозволяє розглянути будь-яке (в тому числі й політичне) явище як систему на рівні структурно-функціонального аналізу, для якого характерне позитивістське розв'язання проблеми в цілому.

2. Синергетичний підхід дозволяє реалізувати можливості міждисциплінарного напряму наукового пошуку, що його спричинює завдання розробки проблем як у контексті далекого історичного минулого, так і в більш широкому соціокультурному контексті.

Методологія системного підходу

Системний підхід уособлює в собі методологічний принцип системності й спирається в цілому на загальну теорію систем, а також на загальнонаукову методологію якісного дослідження та моделювання різних об'єктів і процесів як систем. З іншого боку, більшість дослідників підкреслює загальнометодологічну роль системного підходу і, здається, цілком справедливо наголошують на тому, що він є аналогом математики там, де звичайна математика зазвичай не застосовується, зокрема у сфері гуманітарного знання.

Таке розуміння системного підходу пов'язане з переконанням учених різних галузей знання в тому, що цей підхід покликаний виконувати і цілком адекватно виконує інтеграційні функції там, де не спрацьовують такі звичайні засоби наукового пошуку, як спостереження та експеримент, і дозволяє знайти зв'язок об'єктів і процесів, на перший погляд не пов'язаних один з одним [15; 16, с. 70; 18].

Короткі відомості про системи і принципи системного підходу. Існують два класи систем - суммативні та цілісні. Цілісна система є сукупністю елементів, взаємодія яких викликає виникнення нових інтеграційних якостей, не властивих компонентам, що її створюють. Суммативні системи або не мають інтеграційних властивостей, або ж ці властивості виявляються слабо.

Представлення об'єкта у вигляді системи і виділення для аналізу його структури є проміжним етапом, що полегшує математичне моделювання дійсності.

В основі системного підходу лежить ряд принципів.

Структурний принцип. Системний підхід вимагає, щоб упор робився на аналіз внутрішніх зв'язків об'єкта, при цьому він розглядається як цілісне утворення, що складається з елементів, тісним чином зв'язаних між собою. Дослідження системи припускає вивчення її структури. Чітке, максимально формалізоване представлення структури об'єкта, виділення елементів, а також існуючих між ними зв'язків і залежності є необхідною умовою реалізації системного підходу. Чітке виявлення кінцевої мети дозволяє грамотно побудувати дерево мети, що визначає спектр завдань, виконання яких забезпечує досягнення кожній з мети дерева.

Комунікаційний принцип. Важливе значення системний підхід надає вивченню комунікацій в системі. Комунікації представляють у речовинній, енергетичній та інформаційній формах обміну між компонентами цілого, що віддзеркалюють внутрішню природу цих компонентів і силу тяжіння, з якою вони об'єднуються в єдине цілісне утворення.

Історичний принцип передбачає розгляд системи в процесі її розвитку (генезису). Аналіз історії системи надає можливість зрозуміти її сьогоденний стан як такий, що спричинений об'єктивними і суб'єктивними тенденціями розвитку, та активно застосовувати результати аналізу для дії на систему з метою отримання системного ефекту (синергізму).

Інтеграційний принцип вимагає розгляду будь-якої системи як частини (підсистеми) більш глобальної системи. Особливої уваги при цьому потребує оцінка здатності системи своєчасно реагувати на зовнішні дії, що збурюють внутрішню ситуацію і призводять до некерованості системи.

Інформаційний принцип припускає, що інформація не просто згущується (концентрується) в центрах управління, а стає все більш інтегрованою, зазнає якісних змін.

Використання дослідниками і управліннями-практиками системного підходу, який спирається на застосування перерахованих принципів, забезпечує їм можливість ухвалювати рішення, що виходять з аналізу сучасності, органічно враховують минуле, орієнтуються на майбутнє. Тим самим забезпечується успіх реалізації будь-яких складних системних проектів.

Системний ефект (синергізм). Короткий опис сутності системного ефекту ілюструють рис. 1 і 2.

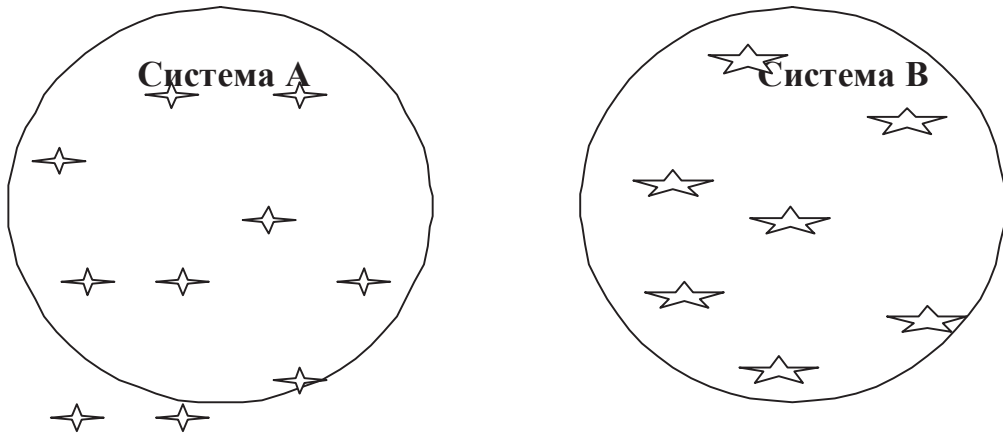

Рис. 1. Системи А і В

Елементи множини **А** належать і володіють властивостями системи **А**. Водночас елементи множини **В** належать і володіють властивості системи **В**. У певний момент часу накладення цих двох множин (систем) один на одного може дати сферу поєднання цих множин (система **С**).

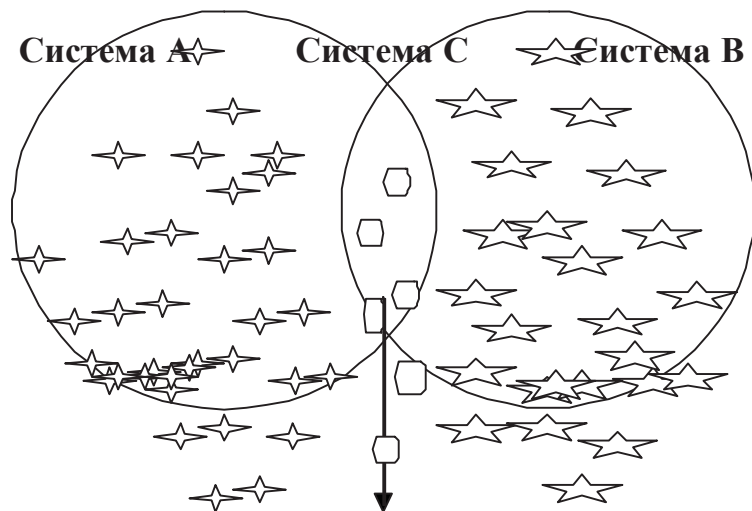

Рис. 2. Взаємодія систем А і В

При цьому сфера перетину двох систем А і В (система С) володітиме елементами, властивості яких відрізняються від властивостей систем А і В. Тобто елементи множини С в результаті накладення систем А і В набули якостей, не властивих елементам множин А і В - з'явився системний ефект (синергізм). Таким чином, взаємодія сукупності елементів у сфері С породжує нові інтеграційні якості, не властиві компонентам множин А і В.

Політична культура української еліти: загальне й особливе

Термін “еліта” в науковій літературі має різні тлумачення. Так, класична соціологічна думка визначає еліту як групу осіб, що займає найвищі позиції в соціальній структурі суспільства. При цьому не має значення, які чинники зумовили входження особи в еліту - особисті якості, заслуги перед суспільством чи її соціальне походження. Політична еліта безпосередньо пов'язується з державною владою і ототожнюється з правлячим класом. При цьому класики владних концепцій акцентують увагу не на процесах, що відбуваються в суспільстві і впливають на становлення і розвиток еліти, а навпаки - вся суспільна історія визначається діяльністю окремих обраних осіб [5].

Таким чином, політична еліта розглядається як соціальна спільнота, що володіє набором певних характерних ознак. Сучасна функціональна теорія, не відкидаючи структурних підходів, визначає політичну еліту як сукупність осіб, які здійснюють стратегічний вплив на соціально-політичні процеси.

М. Шелер відзначав, що “цінність і значення еліти полягає не в ній самій, а в її функції для суспільства. Вона завжди спрямовує процес, який вже йде в певному напрямі” [19]. Необхідним елементом функціональної теорії еліти стає аналіз відносин еліти та середовища (як соціального, так і природного). І це зрозуміло, адже еліта формується соціальними умовами, що змінюються і тягнуть за собою відповідні зміни критеріїв елітарності, які, таким чином, стають рухомі в часі й просторі. Аналіз еліти, здійснений з урахуванням соціального контексту, власне, й дозволяє визначити відмінність між елітою і неелітою, з'ясувати, чи несуть утримувачі влади відповідальність, чи задають масштаби суспільному розвитку, чи володіють реальною силою тощо.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що автономність еліти є відносна, її властивості багато в чому формуються суспільством і тими процесами, що в ньому відбуваються. Це, зокрема, стосується суспільних цінностей, які є складовою політичної культури. Останнім часом з'явилося багато праць, присвячених формуванню політичної еліти незалежної України [4; 9; 11; 13]. І хоча в цих працях існує розмаїття думок щодо шляхів становлення нинішньої політичної еліти, здається, автори єдині в тому, що вона постала в результаті розпаду Радянського Союзу, коли реальна влада без особливих ускладнень опинилася в руках колишньої партійної номенклатури. Ця ж частка суспільства, як відомо, здебільшого формувалася вихідцями із села з досвідом роботи в партійних, комсомольських і господарських органах. У перебігу перехідних процесів суспільного розвитку нове-старе номенклатурне ядро політичної еліти мало два етапи своєї трансформації.

Перший етап визначався спрощеними шляхами потрапляння до політичної еліти, коли інститути влади багато в чому нагадували “прохідне дворище випадкових людей”. Для того, щоб потрапити в депутати було достатньо мати невелику групу підтримки і мітинговий голос із критикою всього і вся. Така ж надмірна простота (відвертість) була характерна й для нашої кадрової політики першої половини 90-х рр., яка в цілому оберталася для суспільства безвідповідальним популізмом. Починаючи з кінця 90-х рр. ситуація корінним чином почала змінюватися. Тепер, аби потрапити в політику, потрібні не стільки особистісні якості, уміння публічного політика з розвиненою риторикою й емоційною чарівливістю, скільки доступ до так званого адміністративного ресурсу або членство в крупних політичних чи фінансово-промислових об'єднаннях. Це відповідно створило своєрідну “клубну елітність”, причетність до якої стає можливим не за параметрами компетентності, а через регіональне земляцтво, сумісні бізнес-інтереси чи так звані клієнти. Однак, як і попередній період, нинішній продовжує бути несприятливим для розвитку і ротації еліти. Більше того, нинішня закритість політичної еліти та в цілому її неякісність подовжують складати небезпеку для країни [10].

Українська еліта і політична культура в дзеркалі системно-синергетичного підходу

Автори статті виходять із того, що застосування методології системно-синергетичного підходу до вивчення проблем елітології цілком спроможне забезпечити вирішення актуальних питань організації, ефективного функціонування та розвитку політичних еліт як певного прошарку соціальних систем. У зв'язку з наведеним виникає потреба сформулювати критерії самоорганізації, яким має задовольняти неврегульована система (що нею є нинішня політична еліта України) для того, аби сумісна поведінка окремих її частин привела до виникнення на початку тимчасових, а згодом закріплених у часі макроскопічних, просторових і просторово-часових структур.

Для розгляду пропонуємо такі критерії.

1. Нелінійність - характеристика системи політичної еліти, пов'язана із залежністю властивостей системи від процесів, що в ній відбуваються. Нелінійність елітної політичної системи допускає можливість існування станів, що характеризуються високим ступенем організованості системи або, навпаки, граничним ступенем її неврегульованості.

2. Нестійкість системи політичної еліти виявляється у помітному відгуку її стану та процесів, що в ній відбуваються, на малі зовнішні і внутрішні збурювання.

Як малі внутрішні збурення елітної політичної системи виступають такі зовні малопомітні процеси: диференціація політичної еліти, оновлення її складу, кристалізація нових угруповань, закріплення і комбінування ресурсів, підйом і падіння статусів ключових гравців політичної системи тощо. Доти, доки політична еліта як соціальна група володіє достатніми можливостями (ресурсами влади) для неї не складає труднощів підтримувати своє положення в соціальній ієрархії. У ролі зовнішніх збурень виступають різного роду соціальні конфлікти, стихійні лиха, імпорт ідеологем, правових норм тощо. На тлі цих процесів представники політичної еліти прагнуть зберегти свій елітний статус, який характеризується наявністю певних ресурсів влади.

Поняття “ресурс” змістовно розкривається в концепції “поля” (багатовимірною соціального простору) французького соціолога П.Бурдьє [8, с. 336]. За цією концепцією індивіди функціонують у рамках “поля”, структура якого щоразу визначається структурою капіталу та прибутку, що є специфічними для кожного окремого поля. Поля “предстають у синхронному сприйнятті в якості просторів структурованих посад, якості яких залежать від їх позицій в цих просторах і які могли б бути проаналізовані незалежно від

характеристик, що вони їх мають”. Іншими словами, індивіди володіють різними видами капіталів: економічним (матеріальний добробут), політичним (партійність, посада), соціальним (походження, особисті зв’язки), символічним (визнання, отримане від групи), культурним (рівень і якість освіти, соціальні пізнання, загальна культура), силовим. Різні види капіталів стають ресурсами влади тоді, коли вони використовуються для здійснення впливу на процес ухвалення рішень.

До тих пір, поки політична еліта має у своєму розпорядженні сукупний ресурс, якого вистачає, щоб справитися з перипетіями внутрішнього або зовнішнього походження, вона перебуває поза кризи. Дефіцит цих ресурсів слід кваліфікувати як причину нестійкості у функціонуванні політичної еліти.

В українському суспільстві соціальне положення тих чи інших представників владної ієрархії час від часу характеризується сплесками нестійкості. На цей час стає особливо актуальною проблема підтримки такими особами персонального владного ресурсу. У світлі сказаного стають у пригоді певні механізми збільшення ресурсів, тобто запасу стійкості. Серед таких механізмів, наприклад, для підприємницької еліти можна назвати такі:

- 1) формування сприятливої громадської думки;
- 2) професіоналізація;
- 3) диверсифікація діяльності;
- 4) взаємопроникнення різних частин еліти;
- 5) консолідація на основі загальних інтересів і цінностей.

3. Когерентність. Когерентність пов’язують з наявністю в системі політичної еліти синхронності (узгодженості) процесів, що в ній відбуваються.

У ситуації стійкого суспільно-політичного розвитку політична еліта є чітко визначеною соціальною групою, внутрішньо згуртованою і однорідною (гомогенною). Чинниками, що сприяють її внутрішньо груповій згуртованості та однорідній поведінці, є сформована практика соціалізації, спільність інтересів, частота та інтенсивність контактів тощо. Соціалізація (по Р.Мілсу) включає загальне виховання, соціальне походження, кар’єру, стиль життя, соціальні контакти, спільні цінності [12, с. 268]. При цьому єдність на основі домінуючих норм і цінностей, що визначають схожу поведінку членів соціальної групи, є одним з основних факторів, що створює еліту. Ціннісна єдність важлива також риса здатності владної еліти ефективно управляти суспільством.

Специфіка становлення нової української еліти полягає в тому, що вона постає на межі двох сутнісно відмінних культур-контроверз:

1) радянської культури політичного монізму і принципу доцільності, планової економіки й інтернаціоналістської солідарності, матеріалістичного погляду на історію і космополітизму, що формувала всебічно розвинену і колективістську (універсальну і взаємозамінну) особистість і ставала досить дієвим “засобом жертвовності” задля забезпечення загальносуспільних інтересів;

2) культури періоду незалежності України, що постає на ідеях прав і свобод людини-громадянина як самодостатнього, раціонально мислячого суб’єкта-мети суспільного розвитку, на цінностях політичного й економічного плюралізму, культурної багатоманітності і верховенства права, на визначальній ролі в державно-суспільних відносинах діалогу, консенсусу і суспільного договору.

Радянська соціокультурна спадщина нової української політичної еліти, її походження від колишньої радянської номенклатури дає певні підстави припускати, що їй властиві своєрідні “культурні залишки” - відповідні стереотипи мислення “двохмірної” людини і в цілому нездатність генерувати розмаїття політичних ідеологем та економічних способів дії як однієї з найважливіших передумов динамічної рівноваги в сучасному українському суспільстві.

Схоже, дійсно нова-стара номенклатурна еліта в нинішній суспільній ситуації продовжує (хоча і в нових формах) зберігати сутність накопиченого колись і відповідного духові радянського суспільного устрою соціокультурного капіталу. Передусім це стосується групових і кланових прихильностей, стереотипи яких природно жили колективні форми радянської суспільної організації. Нині ж (починаючи з кінця 90-х рр.) під впливом інверсійних соціальних процесів, пожвавлення радянської стереотипної архаїки та впливу інших культурних форм вони предстають у фантомах так званих клієнтел і клієнтарних відносин*, які не мають природного підґрунтя і перспективи розвитку, хоча й використовуються старою-новою українською елітою у практиці державно-суспільних відносин і відносин всередині володарюючих груп. Не дивлячись на зовні

* “Клієнтела” (“команда”) - це група осіб навколо політичного лідера або керівника, пов’язана з ним неформально-особистісними відносинами; це також форма соціальної залежності, подібна до рабства, що була характерна ранньому рабовласницькому устрою Італії VI-III ст. до н.е.

прогресуючі ознаки групової згуртованості української політичної еліти все ж ступінь її ціннісної когерентності зберігається невисоким. Згадаймо хоча б дискусії, що весь час від здобуття незалежності точаться навколо визначення головної цінності українського суспільства - української національної ідеї. Від свого зародження у січні 2000 р. залишається нереалізованою й проблема так званої парламентської більшості, рішення якої в колах політичної еліти звужується до конституційних завдань створення механізму формування відповідального українського уряду.

З нашої точки зору проблема “парламентської більшості” - це своєрідний пелех протиріч, вирішення яких лежать здебільшого у площині соціокультурного фактора, аніж конституційно-правового чи економічного. Останній, наприклад, використовується опонентами, коли говориться про незавершеність приватизаційних процесів в Україні й конкурентну напруженість відносин серед представників фінансово-промислових груп. І все ж, повертаючись до зростаючої ролі соціокультурного фактора в життєдіяльності суспільства зазначимо, що в лоні культури, яка має різні форми (наприклад, матеріальна й духовна, соціальна й психологічна, колективна й індивідуальна) і види (політична, економічна, правова, релігійна, освітня, інформаційна, комунікативна тощо), також відбуваються процеси трансформаційних змін. Зокрема, є реальні підстави очікувати зміщення акцентів у факторах впливу на наше життя: зниження ваги матеріальних, соціальних, колективних її форм і становлення духовних, психологічних, індивідуальних культурних начал як системоутворюючих засад у політичній, економічній, правовій, релігійній, освітній, інформаційній, комунікативній та інших суспільних практиках. Пошлемося на дані здійсненого нами в жовтні 2002 р. спільно з Інститутом соціальної і політичної психології АПН України дослідження [7, с. 106].

Йдеться про так зване популяційне дослідження, програма якого включала вивчення за 6-ма бінарними шкалами-опозиціями (екстраверт/інтроверт, емоціональність/прагматизм, ірраціональність/раціональність, інтуїтивність/сенсорність, екстернальність/інтернальність, екзекутивність/інтенціональність) соціально-поведінкових характеристик дорослого населення України (репрезентативна вибірка 1571 особа). Нагадаймо, що перші такого роду дослідження, щоправда, за однією шкалою британця Айзенка (екстраверт/інтроверт) здійснили у повоєнні роки британські психологи Грей, Уілрайт (1946) та Майерс, Бригс (1962) [20, с. 690]. Отримані за 6-ма бінарними шкалами дані засвідчують, що у соціально-

психологічному сенсі українське суспільство має певний прогрес щодо подолання характеристик, притаманних радянській спільноті. Вже пробивають собі шлях такі нові поведінкові характеристики, як: раціональність, сенсорність, інтернальність та інтенціональність.

На жаль, все ще тягнуться з минулого і супроводжують нову людину такі риси, як екстраверсія й емоціональність. Саме вони продовжують жити в середовищі української політичної еліти вищезгадані клієнтелі і клієнтарні відносини. Цю ситуацію суттєво загострюють паростки нових соціально-психологічних якостей (раціональність, сенсорність, інтернальність, інтенціональність), які стимулюють наростаючу готовність і потребу людини в динамічному розвитку нових форм соціальної взаємодії. Образно кажучи, можна сказати, що українське суспільство вже впритул стоїть перед новим сплеском реформ - реформ культури взаємодії. Вже настає час остаточно відмовитися не тільки від "суб'єкт-об'єктних" (ієрархічних, клієнтарних) відносин, й активно опанувати такі нові форми комунікації, як: *діалог* (і передусім з політичним опонентом), *консенсус*, які не є синонімами радянському "одобрямс", і *суспільний договір* як узагальнений результат (апогей), досягнення якого справа всіх нинішніх, а не прийдешніх поколінь. Відповідальність за впровадження взірців нової комунікативної культури лежить передусім на політичній еліті, незалежно від ступеня її доступу до державних ресурсів. Зрештою опанування новими культурними формами комунікації в середовищі політичної еліти може стати тим соціально-поведінковим прототипом, який відкриє шлях до активного розвитку в Україні засад громадянського суспільства.

Погоджуючись з думкою тих, хто обстоював (під час посилення інверсійних процесів 1999-2004 рр.) стратегію зростання ролі держави в управлінні суспільними процесами на час активних реформаторських дій, підкреслимо, що в цьому контексті важливу роль відіграє адекватність уявлень політичної еліти стосовно пріоритетних шляхів розвитку суспільства, оскільки від правильності вибору (рішення) залежить ефективність суспільних перетворень. Яку ж роль відіграють тут існуючі елітарні практики клієнтел і клієнтарних відносин? Аналіз показує, що вони здатні підтримувати високу ціннісну когерентність, але виключно в межах окремого елітного клану. У загальносуспільному масштабі, наприклад, у рамках економічної еліти України, кількість чинників, що підвищує її когерентність, скорочується. До загальної кількості таких чинників усе ще належать "номенклатурний родовід", "містечковий

патріотизм”, “родинно-кланова згуртованість” тощо. Проте ці чинники суттєво скорочують міру стохастичності поведінки української політичної еліти.

4. Стохастичність (флуктуаційність). Характеризує ступінь виразності випадкових соціальних процесів, їх розмах, відхилення від усталеної соціальної практики. Ця характеристика має особливе значення для управлінської соціальної практики, адже саме через неї система політичної еліти може набувати рис нестійкості, що їх спричинює вплив слабих обурень.

Стохастичність в елітному соціальному шарі характеризує певне непередбачуване поширення нових ідеологем, уявлень, проєктів рішень, допустимих вчинків.

Стосовно системи політичної еліти сучасної України можна зробити висновок, що вона перебуває сьогодні в полі дії тенденцій регіоналізації. Аналіз позицій різних політичних груп у їх ставленні до різноманітних сюжетів внутрішнього та зовнішнього життя України виявляє сьогодні той непорушний факт, що жодна з цих груп, на жаль, не віддзеркалює єдиного цілісного світогляду. Ступінь стохастичності при цьому виявляється в коливаннях її ідейно-політичних орієнтацій і відхилень від цілісного сприйняття життєво важливих питань. До того ж, різко відрізняючи одну групу від інших.

Слід зазначити, що в країнах розвиненої демократії теж існують підгрупи усередині еліти, які борються між собою. Проте члени еліти тут підтримують консенсус в істотно важливих питаннях (зокрема з приводу ключових цінностей політичного порядку), що не є характерним для сьогоднішньої української еліти.

У цей час в українській еліті не існує жодної групи, позиція якої характеризується внутрішньою несуперечливістю, змістовною послідовною та прийнятністю і толерантним до неї ставленням з боку інших політичних елітних груп. Парадоксально, але не дивлячись на властиву пострадянській еліті високу стохастичність вона в цілому демонструє свою життєздатність. На нашу думку, секрет цей полягає у фундаментальному характері базової освіти української політичної еліти та певній її інформаційній ізоляції, яка й сьогодні багато в чому продовжується через низький рівень володіння еліти іноземними мовами.

Отже, практика засвідчує, що фактор закритості політичної системи в цілому знижує рівень її стохастичності.

5. Відкритість. У відкритій системі, що нею є політична еліта, має місце інформаційний (та інший ресурсний) обмін

передусім із суспільством та політичними елітними системами інших країн. Водночас відкритість елітної політичної системи спричинює неврівноваженість (високий градієнт) цієї системи відносно навколишнього суспільного середовища.

То ж головною ознакою відкритості політичної еліти є її сприйнятливість до нової інформації й нових способів соціально-політичної дії, у тому числі артикуляції проблем, що постають перед суспільством.

Система політичної еліти вважається також відкритою, якщо рекрутування до її лав відбувається з осіб, які мають різне соціально-економічне походження. Водночас вона стає закритою, коли процес рекрутування носить характер самовідтворення і доступ в елітне середовище відкритий здебільшого людям з привілейованих соціальних шарів. На практиці сучасні політичні еліти певною мірою є відкритими для представників нижніх шарів, оскільки саме це підвищує стабільність еліт і дозволяє їм значно ефективніше функціонувати. Відкритість/закритість рекрутування політичної елітної системи щільно пов'язана з проблемою її оновлення. Так, закритість еліти стає значною перешкодою для назріваючих соціально-політичних змін. Саме тому, вона під час суспільних трансформацій суттєво обновлюється, до її лав спрямовуються свіжі сили (і передусім у вигляді контреліт), які ламають порядок, що стверджується.

Трансформація системи політичної еліти, зміна її фундаментальних засад, у тому числі стосовно відкритості/закритості, відбувається нелінійним способом.

Аналізуючи стан і ступінь відкритості/закритості сучасної української політичної еліти можна сказати, що він не є певним та до кінця визначеним. Якщо першої половини 90-х рр., на початку перехідних процесів він визначався в цілому як відкритий і не складав для бажаючих особливих труднощів на їх шляху до політики, то майже протилежністю можна охарактеризувати кінець 1990-х - початок 2000-х рр., коли молодій людині стати політиком практично неможливо. У цілому можна сказати, що для України все ще характерною залишається традиційно закрыта модель ставлення до інформації та питань рекрутування еліти, що, звичайно, не виключає її короточасну відкритість під час соціально-політичних загострень. У цьому відношенні визначальними для розвитку засад відкритості

еліти є політичні виборчі кампанії і передусім вибори президента і парламенту країни.

Показником ступеня відкритості еліти є дієвість зовнішнього зворотного зв'язку еліти із соціумом.

6. Зовнішній зворотний зв'язок. У природничих процесах зовнішній зворотний зв'язок здійснюється передачею частини енергії, речовини, інформації з виходу системи на її вхід. У коливальних системах (що характеризуються циклічними процесами), позитивний зворотний зв'язок підтримує коливання, у тому числі хаотичні, притаманні здебільшого перехідним станам. Тому від'ємність зворотного зв'язку часто-густо використовується як засіб стабілізації поведінки системи.

Для політичної еліти як системи зовнішнім середовищем є інші, позаелітні шари суспільства. Характер зворотного зв'язку (позитивний/від'ємний) дозволяє еліті корегувати свою владну активність і підтримувати баланс інтересів в суспільстві. Зворотний зв'язок еліти із суспільством здійснюється традиційно за участю партій, суспільних рухів, організацій, ЗМІ. При цьому активно використовуються політичні виборчі кампанії.

Показниками стану зворотного зв'язку системи політичної еліти із суспільством стають дані соціологічних опитувань, які виявляють різноманітні рейтинги, індикатори довіри/недовіри, імідж, який багато в чому складається і подається засобами масової інформації та служить запорукою ділової і політичної активності, хоча нерідко є насправді лише фантомом.

Користуючись соціологічними показниками зворотного зв'язку треба відрізнити об'єкти, стан зв'язку, з якими вони віддзеркалюють (адресність). До того ж, громадська думка, що стає предметом соціологічного аналізу, багато в чому визначається етнонаціональною соціокультурною специфікою. Так, порівняльний аналіз ставлення (довіри/недовіри) до владно-державних інституцій в Росії й Україні засвідчує в цілому позитивне ставлення росіян до президентського інституту незалежно від того, хто обіймає цю посаду. Водночас в українському суспільстві таке ставлення носить виключно від'ємний характер.

Образно кажучи, цей інститут та його прототип - цар в Росії - має функціональне значення. Без нього, без владної харизми російське суспільство з його більш (аніж в Україні) "симетричною" (природно нестійкою формою культури), як засвідчує 200-річна російська література, приречено до "смути" (хаосу). Інша ситуація

в Україні, де історично гетьманат змагався за державницьку булаву в той час, як селянин на хуторі (поселення на узбіччі села) займався землеробством, адже його хата була з краю, на великій відстані від садиб, що в них засідала гетьманська верхівка. Отже, й склалося історично, що влада в українському (хуторянському) суспільстві дещо зайва для основних верств населення, тому й ставлення їх до влади історично зберігається від'ємним.

7. Інерційність. Інерційність динамічної соціальної системи, що нею поступово стає українська політична еліта, виявляється у швидкості виникнення і протікання відгуку на певну управлінську соціальну дію. Тому схильність елітної політичної системи до інерційності, її здатність запізнюватись підвищує вірогідність ситуації, коли процеси, що відбуваються в системі, можуть набрати хаотичного характеру.

Під інерційністю політичної еліти як системи слід також розуміти швидкість формування нею адекватного відгуку на соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Величина інерційності, або швидкість формування адекватного прогнозу і ефективної суспільно-політичної дії, залежить від ступеня “динамічності” реагування різних частин політичної еліти і сили зв'язку між її частинами. Щодо аналізу причин зумовленості інерційності поведінки політичної еліти, то серед них ми знайдемо неоднорідність освіти, що її набувають різні елітні групи; різноспрямованість інтересів правлячої еліти; співвідношенням “нових і “старих” еліт, традиційних і модерністських елементів тощо; ступінь та ефективність взаємодії по лінії центр-регіон та між іншими групами еліт.

Динамічність реагування політичної еліти на процеси, що відбуваються в суспільстві, пов'язана із здатністю еліти своєчасно усвідомлювати і оптимально виражати інтереси позаелітних груп суспільства. При цьому соціально-історична спадщина вносить суттєві корективи в аналіз ситуації. В Україні класична модель тиску на владу має свою специфіку. Вона відбиває не стільки політичні інтереси, що їх складають інтереси тих чи інших соціальних груп населення (такі, за даними нашого аналізу, практично ще не сформувалися), скільки різноманітні кланові цілі, вимішені на номенклатурному досвіді.

Підкреслимо також, що кожна видова елітна група вирізняється ступенем реакції на соціальні умови, що змінюються. Наприклад, бізнес-еліта з характерною для неї орієнтацією на

ринкові засади економічної поведінки (інновації, ризик, конкуренція тощо) здатна вельми швидко перебудуватися в ситуації, що змінюється. Проте сьогодні в Україні багато в чому діяльність підприємницької еліти залежить від еліти політичної, яка від кінця 90-х рр. значно посилити важелі своєї переваги над економічною елітою. Разом із тим залежне положення економічних еліт призводить в цілому еліту України до нездатності розвивати нову систему цінностей і внаслідок цього до зниження потенціалу динамічного реагування на суспільні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Висновки

1. *Нинішня соціально-політична невизначеність і нестійкість політичної системи України багато в чому є наслідком системної кризи, що її продовжує переживати українське суспільство.* Цей процес трансформації характеризується тим, що визначальне місце посідає в ньому суб'єктивний чинник політичної культури (відношення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище тощо) вузького елітарного шару соціально-політичної системи. Саме він визначає можливість вибору того чи іншого шляху розвитку суспільства. Водночас роль цього чинника дорівнює здебільшого ролі флуктуації у відкритій нерівновагій динамічній системі, рух якої переходить через точку біфуркації.

2. *Структура соціально-політичної системи є неоднорідною.* Вона включає цілий ряд підсистем - суб'єктів, структура яких так само сьогодні є неоднорідною. За цих умов дія суб'єктивного чинника на різних рівнях соціально-політичної системи викликає неоднаковий відгук. У самому верхньому шарі соціально-політичної структури - елітарному шарі - такий відгук досягає своїх максимально можливих значень. Тому від швидкості і ступеня організованості такого соціально-політичного суб'єкта, як еліта, багато в чому залежить, як буде організовано суспільство в цілому.

3. *Звернення до політичної еліти як системи показує, що аналіз її стану цілком можливо проводити з позицій синергетики [14].* Проте застосування такого аналізу до української еліти свідчить про певні перешкоди, що постають на шляху процесів самоорганізації в її середовищі: низький ступінь когерентності, закритість, неефективність зовнішнього зворотного зв'язку, сильна інерційність. У світлі вищевикладеного набуває

актуальності методологія системно-синергетичного підходу до дослідження взаємодії двох системних суб'єктів: підсистеми політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище тощо) і системи політичної еліти. При цьому роль чинника політичної культури еліти дорівнює поки що ролі флуктуації у відкритій нерівновагій динамічній системі, рух якої проходить точку біфуркації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Almond G., Pye L.* Political Culture // International Encyclopedia of Social Sciences. - N.Y., 1961. - V.12.
2. *Almond G., Verba S.* The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. - Princeton, N.J., 1963.
3. *Bell D.* Ten theories in Search of Soviet Reality // World politics. - 1958. - № 10.
4. *Bova Andriy.* The Population's Attitudes Toward Bribery in Some Cities of Ukraine // International Journal of Sociology. - 1999. - V. 29. - № 4. - P. 6-15.
5. *Larry R. Ridener.* The Theory of Elites and the Circulation of Elites. - www2.pfeiffer.edu/~lridener/DSS/Pareto/PARETOW7.HTML/
6. *Rosenbaum W.* Political Culture. - N.Y., 1975.
7. *Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю.* Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ. - К., 2003.
8. *Бурдые П.* Социология политики. - М.: Socio-Logos, 1993.
9. *Дацюк С.* Украинская элита: миф, блеф и провокация // xyz.org.ua/_other/dialogs/elite_myth_bluff_provocation.htm/.
10. *Карасев В.* Элита в Украине есть, но она не существует // www.igls.com.ua/interview/93/.
11. *Козловська Л.* Порівняльний аналіз формування політичних еліт в Україні в 20-х роках ХХ століття та періоду незалежності: Дис. ... канд. юридич. наук. - О., 2000.
12. *Миллс Р.* Властвующая элита. - М.: Изд-во иностр. лит., 1959.

13. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матеріали круглого столу, Київ, 16 квіт. 2003 р. - К.: НІСД, 2003.
14. Самоорганизация и организация власти: Материалы четвертого Всерос. постоянно действующего науч. семинара “Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе”, Томск, 2000 // <http://ipur.tsu.ru/Public/book2000/index2000.htm#reference/>.
15. *Сибиряков С.А.* Системный подход в планировании, организации и проведении избирательной кампании // www.russian.kiev.ua/archives/2003/0312/031227pt01.shtml/.
16. *Сибиряков С.А., Одеянко Б.Н.* Инженерные рабочие станции. - М., 1985.
17. Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки: Монографія / За ред. М.І.Пірен, В.А.Ребкала. - К., 2003.
18. *Хомяков П.М., Аксенов П.Н., Сибиряков С.А.* Методы и практика системного регулирования регионального и хозяйственного развития. - М., 1997.
19. *Шелер М.* Избранные произведения. - М.: Гнозис, 1994.
20. *Юнг К.-Г.* Психологические типы / Пер. с нем. С.Лорие. - М., 1996.

Наталія

Дармограй

—
—

**КУЛЬТУРА
ПОЛІТИЧНОЇ
ЕЛІТИ
ТРАНСФОР-
МАЦІЙНОГО
ПЕРІОДУ КРАЇН
ПОСТРАДЯН-
СЬКОГО
ПРОСТОРУ**

—
—

**(порівняльний
аналіз розвитку
практик української
та російської
еліт)**

Наша стаття присвячується розгляду ролі еліти трансформаційного періоду, її ролі в процесі державотворення на прикладі практик двох країн - України та Росії. Загальна мета зосереджена на виявленні відмінностей та спільних моментів стану і розвитку цього процесу.

Багато російських дослідників (зокрема Г.Ашин, А.Бовін, Ф.Бурлацький, О.Галкін, В.Гельман, В.Красін, О.Мясніков, Г.Осіпов, Д.Фадєєв, В.Ядов) і українських (Є.Бистрицький, В.Бебик, Н. Бойко,

С.Вовканич, В.Малахов, О.Потехін, М. Пірен, В. Ребкало, Н.Теплоухова, В. Шахов та ін.) розробляють наукові засади стану еліт у період переходу від тоталітаризму до демократії. Серед зарубіжних науковців становлення еліти цікаво відображена у праці Г.Алмонда, С. Верби “Громадянська культура та стабільність демократії”. Не можна не згадати концептуальні роботи щодо теорій демократичних еліт у працях Г. Моска, В. Парето, Б.Гуггенбергера, Р. Даля, Дж. Сарторі, К. Манхейма, К. Поппера, Й. Шумпетера та ін.

Теорія еліт (термін “еліта” веде походження від латинського слова “*eligere*” і французького “*elite*”, що означає “кращий, відбірний, обраний”) дає різні визначення місця і ролі еліт у суспільно-політичному житті та загальному процесі державотворення.

Сучасна теорія розглядає політичну еліту як фахову групу, представники якої обіймають посади у владних структурах загальнодержавного рівня та місцевих органах управління. При цьому на необхідність ретельного добору та підготовки професіоналів для цієї фахової групи звертається особлива увага, оскільки ця група вважається однією з центральних серед стратегічних (у термінології С.Келлер) еліт, до обов’язків якої входить реалізація функції політичного передбачення і планування.

Усвідомлення того, що політична еліта, яка являє собою центральну ланку “стратегічних” еліт суспільства, в Україні є найменш усталеною, не стабільною та розпорошеною, порівняно із “сегментарними” елітами (науково-технічною, гуманітарною, творчою), а також вплив властивих для сучасного українського контексту чинників, слугували і слугують підґрунтям для формування як значно більш розповсюджені “макіавеллівські” підтипи “плюралістичного” типу визначення. (“Плюралістичний” тип дискурсу в українському комунікативному просторі, так само, як і в західноєвропейській традиції, набувають два підтипи: “антимакіавеллівський” та “макіавеллівський”). У контексті цієї концепції центральна її ланка - поняття “політична еліта” - використовується не для визначення фахової належності індивідів, а для зосередження на політичній ефективності особи, яка посіла високу владну позицію в складному структурованому суспільстві. Макіавеллісти не заперечують безпосереднього зв’язку проблеми еліти з фактом поділу суспільства на керовану більшість та керівну меншість, причому вважають такий поділ природним за умов відсутності в суспільстві реального самоврядування [1, с. 39-43]. На думку прибічників та-

кого трактування еліти, відсутність засобів розв'язання соціальних проблем, які б задовольнили усіх, вимагає того, щоб хтось перебрав на себе відповідальність за вироблення оптимальних рішень.

Варто при цьому зауважити, що на сьогодні єдиного визначення поняття “політична еліта” в межах цього типу визначення не існує.

Частина політологів та соціологів до політичної еліти суспільства відносить лише представників державно-владних структур і офіційних лідерів політичних партій та громадських організацій. Хоча такий підхід вважається “формальним” і більш характерним для новостворених посткомуністичних держав, тобто для перехідних політичних систем [2, с. 368-375].

В іншому напрямку тлумачення поняття “політична еліта” акцент робиться на політичних функціях її представників незалежно від їх формальної належності до політичних структур. У цьому разі до політичної еліти відносять осіб, яким належать стратегічні позиції в розвинених суспільних структурах (державних, громадських чи приватних: в державно-управлінських органах, політичних партіях, громадських організаціях, війську, виробничих, освітянських, наукових, релігійних організаціях, у засобах масової інформації тощо), у руках яких, таким чином, сконцентровані великі економічні, фінансові, військові, наукові, інформаційні, політичні, ідеологічні, культурні та інші важелі, які забезпечують вплив на владні структури, загалом на політичну ситуацію в Україні та право рекрутувати зі своїх лав представників усіх органів влади аж до найвищих державних посад. Політична еліта у зв'язку з цим розглядається як неоднорідна, внутрішньодиференційована група, у межах якої можливо виокремити вищу еліту - осіб, які безпосередньо впливають на прийняття або приймають державні рішення, та середню еліту - осіб, які “обслуговують” вищу: політологів, експертів-вчених тощо [3, с. 238-240]. Прикладом розгляду політичної еліти в зазначеному контексті виступають, зокрема, розповсюджені у 1992-1996 рр. в науковій та публіцистичній літературі дослідження такої специфічної, не структурованої в окрему організацію, політичної сили в Україні, як “партія влади” - посткомуністична державно-політична еліта [4, с. 303-347; 5, с. 99-237].

З метою збереження в суспільстві демократичних принципів, запобігання олігархізації політичної еліти, її відчуження від мас та перетворення на замкнену панівну привілейовану касту, у ме-

жах даного типу дискурсу глибоко аналізуються такі заходи, як пошук та запровадження тих демократичних інститутів, що забезпечують широке соціальне представництво правлячого прошарку, його своєчасне якісне оновлення, створення механізмів контролю за діями політичної еліти, а також забезпечення постійної конкуренції правлячої політичної еліти з опозиційними контрелітами, що домагаються влади.

Прикмета сучасного стану формування дискурсу про еліту є намагання поєднати існуючі підходи, створюючи більш широкий контекст аналізу зазначеного феномена. Результатами таких спроб виступають ідеї поділу еліти на **“формальну”** (осіб, що обіймають певні посади в органах влади, управління тощо) та **“неформальну”** (осіб, що реально впливають на процеси здійснення владовідносин) [3, с. 224], розрізнення в рамках національної еліти трьох **“щаблів елітності”** - фахового, культуротворчого та політичного, що відповідають трьом визначальним сферам буття суспільства, у межах яких відбувається його інтеграція та відтворення, а також ідея розрізнення понять **“елітність”** та **“елітарність”**, де поняття **“елітність”** означає формальну приналежність до еліти, належність за соціальним статусом до **“верхівки”** суспільства, а **“елітарність”** - наявність в індивідів певних якостей, психологічних особливостей, що дозволяють їм бути елітою, символізують собою потенціал входження до неї [3, с. 224]. Попри те, що зазначені точки зору відбивають суттєві моменти проблеми елітного виокремлення, вони, на наш погляд, не можуть розглядатись як досконале розв’язання цієї проблеми, оскільки являють собою лише спробу штучного поєднання соціоструктурного та соціально-психологічного підходів до проблеми елітності.

З іншого боку, у комунікативному полі України елітне виокремлення розглядається як універсальний принцип всього живого, наголошується на природному характері еліти. Все більшої сили набуває **“системний”** тип визначення, у межах якого розгляд еліти здійснюється не в термінах політології, соціальної психології чи етики, а на рівні аналізу процесів функціонування суспільної системи. Коріння такого явища, як еліта, простежується аж до біологічного рівня, наголошується на обов’язковій ієрархічності будь-якого співтовариства живих істот, де представники верхніх щаблів ієрархій створюють зразок поведінки, норму, демонструють приклад кращого пристосування до середовища, виконують у співтоваристві інтегративну функцію. **“Суто людською характеристикою”** в цьому плані, вважається, по-перше, здатність, містифікуючи, сакралізуючи своє життя, створювати власний **“елітарний”** образ, а

по-друге, використовувати **культуру** як системотворчий інструмент, засіб упровадження норм поведінки, внесення в життя громади жорстких законів, трансляції міфології в ідеологію, а також формувати суспільну організацію як продукту своєї діяльності [6, с. 94-99]. Підкреслимо, що в процесі виконання своїх системних функцій еліта кожної соціальної групи виробляє норми поведінки, моделі життя і мислення, орієнтовані на власну групу; вищість певної групи в суспільній ієрархії дає її еліті змогу активніше дифузувати норми поведінки, прийнятні для цієї групи, в інші структури суспільства.

Привертає увагу також підхід, що базується на ідеї виокремлення в життєвому циклі суспільства двох відносно чітких періодів: критичного та стабільного, у зв'язку з чим форми та функції еліти в ці періоди тлумачаться як достатньо відмінні. Процес становлення еліти трактується як невід'ємний складник загально-соціальних процесів у біфуркаційний (перехідний) та особливо на початку постбіфуркаційного (постперехідного) періоду. Разом із тим зазначається, що не кожна еліта, яка перебуває в процесі становлення, набуває сталості, утверджується в наступний стабільний період. У зв'язку з цим в концепцію вводиться робоче поняття "протоеліти", яке позначає утворення або групи, що претендують на елітність у біфуркаційний період, хоча далеко не всі вони зможуть стати елітою в наступний стабільний період.

Вважається, що у зламні, кризові моменти в точках біфуркації "параліч" діяльності суспільних інститутів певною мірою компенсується активністю еліт. При цьому елітність реалізується, у першу чергу, як духовне провідництво: представники еліти здійснюють провідництво як харизматичні, богонатхненні лідери. Еліта створює нові об'єднуючі міфи (легітимації нового способу мовлення), довкола яких відбувається спонтанне виникнення нових структур ігрового типу, що мають здатність до самопідтримання та існують завдяки неформальним зв'язкам, а не за формальними правилами чи статутами.

Нюанси, відмінності в межах цього типу визначення залежать, в основному, від тлумачення причин залежності сучасних негараздів від владної еліти. Узагальнюючи дані, наведені в працях М.Шульги [7, с. 51-55] та А.Данилюк [8, с. 133-238], можна умовно виокремити такі стереотипні точки зору на зазначену проблему.

1. Зміни еліт не відбулося, попередня номенклатурна еліта переорієнтувалася з партократичного на псевдодемократичний лад,

створивши неономенклатуру; більше того, вона отримала також нові права, які дають їй можливість накопичувати величезні капітали.

2. На зміну номенклатурній еліті колишнього радянського суспільства прийшла еліта, яка провадить політику, що призвела до падіння життєвого рівня народу; нова еліта виражає інтереси не більшості громадян України, а тієї меншості, що швидко збагачується, тобто сформувався клан, який обслуговує інтереси великого капіталу.

3. Сьогодні будь-який тип еліти в Україні скомпрометував себе перед народом: еліта комуністична - репресіями стосовно власного народу; еліта посткомуністична - своєю "шоковою терапією", у результаті якої народ опинився у зубожілому стані; еліта націонал-демократична - в морально-психологічному плані, оскільки її позиційна частина продемонструвала свою неспроможність відійти від ідеї непримиренної боротьби з існуючою владою і запропонувати конструктивну програму побудови незалежної держави, а "сервілістська" еліта, змінивши політико-ідеологічну орієнтацію, продемонструвала цинізм, який викликає моральну відразу та стійку недовіру.

Іншими словами, у межах "контрдискурсу" констатується відсутність в Україні справжньої еліти й неможливість швидкого формування нової, відмінної від попередньої, "справді демократичної" еліти.

При владі в усі часи (демократична система не є винятком) перебуває меншість. Логічно, що характер політичного режиму залежить від переваг і цінностей, які сповідує еліта, тому демократичне правління - це правління демократично налаштованої еліти. Головними ознаками такої еліти є те, що вона:

- не узурпує всю владу, остання розподіляється між всіма елітними групами, що представляють інтереси всіх верств населення;
- толерантно ставиться до політичних опонентів, власне до опозиції;
- приходить до влади в результаті вільних виборів, тобто отримує найбільшу підтримку народу завдяки власним заслугам, таланту, компетентності, моральним перевагам.

З огляду на сьогоднішній день - це бажання ідеального. За результатами різних досліджень 90-х рр. українська правляча еліта демонструвала спадковість еліт: від 50-60% у сфері бізнесу й підприємництва, майже 80-85% у регіональних політичних та адміністративних елітах [9, с. 183-187]. Учені цей факт трактують

по-різному. Російські вчені, серед них В. Радаєв використовує для пояснення такої трансформації еліт концепт “революційного” та подальшого постреволюційного синдрому [10, с. 136-140]. Він застосував класичну дихотомію В. Парето “леви” і “лиси” для аналізу двох стадій трансформації російських еліт. На першій стадії, на думку Радаєва, відбулося рекрутування в еліту “різночинців”, які зорієнтовані на силові стратегії, натомість, друга стадія демонструвала часткове повернення орієнтованих на компроміси представників попередніх еліт, професійне вміння та навички яких стали в нагоді у часи після-революційної управлінської рутини. Але, як зазначають В.Гельман та І. Тарусіна у статті “Вивчення політичних еліт у Росії: проблеми і альтернативи” [11, с. 53-78], цей погляд не став основним у російських дослідженнях еліт.

Група вчених під керівництвом Селен’ї, які взяли участь у крос-національних дослідженнях, подібне явище визначили як феномен “політичного капіталізму”, що є спільною для всіх посткомуністичних суспільств. Але, незалежно від висновків попередніх вчених, практично паралельно, з’являється ще одна модель - О.Криштановської. На її думку, відбулася трансформація номенклатури за допомоги подвійної конвертації політичного статусу до економічно привілейованої позиції у період перебудови, а потім повернення до політичної влади у пострадянський період [12, с. 51-65]. Підхід, який пояснює невдачі трансформаційного процесу та успіху конвертації статусу попередньої еліти, став популярним не тільки серед дослідників, але набув розповсюдження на публічному рівні, серед ліберальних політиків та публіцистів.

Деякі дослідники (Ю.Буртін і Г. Водолазов) описали новий політичний та економічний стан у Росії як “номенклатурна демократія” та “номенклатурний капіталізм” [13]. Інші автори характеризують пострадянську еліту в Росії як “постноменклатурний конгломерат” [14, с. 275]. О. Криштановська висловила твердження, що основу російського підприємництва склали вихідці з номенклатури КПРС та комсомолу як залежно-похідної організації [15, с. 138-186]. На її думку, неформальні тенета посткомуністичної номенклатури полегшили трансформацію радянської еліти у пострадянську олігархію, заснованої на тісному переплетінні політичних та економічних сегментів еліти. Дослідниця, навіть, визначила основи формування в Росії олігархії, як злиття попередньої номенклатури з новими групами організованої злочинності [16, с. 147]. Хоча практика не показала переваг якоїсь однієї політико-фінансової групи.

Не дивлячи на широке розповсюдження концепцій відтворення та спадковості російських еліт, модель конвертації статусу номенклатури виглядає спрощеним й має недостатньо доказову силу. Як підкреслюють В.Гельман й І. Тарусіна, ця модель демонструє, *що* відбулося у ході трансформації російських еліт, та як відбувалися ці процеси. Але вона недостатня для того, щоби зрозуміти, *чому* спадковість еліт збереглася на такому високому рівні до 2000-го р., які зміни відбуваються всередині еліт та які тенденції цих змін. Критиці були піддані й інші аспекти цього підходу. Деякі дослідники вважають, що сам тезис про “конвертацію” є не коректним в умовах відкритої політичної боротьби за голоси виборців як умови легітимації еліт у пострадянський період. Учені вважають, якщо представники радянської еліти отримали підтримку виборців в умовах конкурентної електоральної боротьби, то вони не можуть розглядатися як “номенклатура”. Іншою слабкою “номенклатурної моделі” є те, що вона не в змозі виявити джерела виникнення внутрішньоелітних конфліктів у пострадянський період.

Причини та характеристики конфліктів у російських елітах виділяють у такі моделі:

- зміни поколінь та конфлікту “батьків” і “дітей”;
- “бунту” прибічників радикальних реформ в елітах;
- конфлікту правлячих еліт та контреліт (опозиції);
- “бунту” управлінської частини радянської еліти проти ідеологічної частини.

Перший з цих конфліктів пов’язаний з бажанням влади молодих претендентів на елітні позиції. Дві зміни правлячих груп (за часи Горбачова та Єльцина) спричинили зіткнення представників двох поколінь еліт. Водночас деякі автори звертають увагу на ідеологічні конфлікти між:

- радикалами і прихильниками поступових реформ;
- технократами (директорами підприємств і урядовою бюрократією) та ідеологічно орієнтованими політиками;
- офіційними та тіншовими (пов’язаними з тіншовою економікою) сегментами еліт.

Ці питання російські вчені вбачають актуальними і сьогодні.

Частина російських учених стверджує, що результатом посткомуністичної трансформації в Росії є “напівдемократія”, або “гібридний режим”. До аналізу застосовувалися також моделі: “делегованої демократії” Гіл’ермо О’Доннела [17, с. 52-69] та “змагальної олігархії” [9, с. 183-187]. Процес трансформації політичного режиму потребує пояснень з точки зору дослідження політичних еліт.

Аналізуючи роль еліт у процесі переходу російські дослідники наголошують на особливостях руйнації КПРС та РСРС, а також на характері нового політичного режиму. По-перше, вони акцентують увагу на тому, що в Росії не відбулося домовленості між частиною правлячої еліти комуністичного режиму із частиною опозиції, як це відбулося в Угорщині та Польщі. Більше того, за типологією моделей перехідного періоду зміна російського політичного режиму, за характеристикою Т.Карл та Ф.Шміттєра, розглядається як варіант “нав’язаного переходу” [18, с. 45-51]. Водночас намагання зміни політичного режиму під час перебудови розглядається як невдала спроба лібералізації без демократизації, непослідовний курс на примирення прибічників “жорсткої лінії” у керівництві країни та демократичної опозиції. Процес “нав’язаного переходу” розглядається російськими вченими як негативний, що, на їх думку, призвело до наслідків у дії “переможців” внутрішньоелітних конфліктів 1991 та 1993 рр. До них дослідники відносять обмеження політичної конкуренції у формі несправедливих виборів, клієнтизм та корупцію, домінування неформальних інститутів у процесі прийняття політичних рішень.

Вплив внутрішньоелітного “торгу” в Росії після розпаду КПРС не завжди розглядався як “рух до демократії недемократичними засобами”. Деякі дослідники вважають методи таких “пактів” вигідними, а їх опоненти називають такий “торг” еліт - “зговір на верхах” або “збоченою” формою пакту. Автор наведеної вище думки В.Гельман вбачає принципову різницю між пактами еліт, які заключалися під час розпаду авторитарного правління та тих, що виникали після. Перші, вважає він, слугують для установавання рамок політичної конкуренції на основі формальних існуючих інститутів, інші ведуть до поділу влади між ключовими акторами, обмежуючи політичну конкуренцію. Такі пакти засновані, як правило, на неформальних інститутах, які підривають перспективи демократизації. В.Гельман наводить вислів А. Пшеворського: “Пакти можуть стати такими собі “картелями” існуючих посад - “картелями”, які обмежують конкуренцію, загороджують супротивникам шлях до успіху і розподіляють вигоди, пов’язані з політичною владою, тільки серед своїх” [19, с. 146].

Треба наголосити, що роль внутрішньоелітних конфліктів у процесі російської трансформації підлягали переосмисленню. У першій половині 90-х рр. переважна більшість дослідників вважала такі конфлікти перешкодою на шляху демократизації країни, у той час як ідея “примирення” еліт сприймалася як позитивна і конструктивна. Але, з часом, коли перспектива

демократизації у Росії ставали все більш сумнівними, розвиток отримала альтернативна точка зору, яка позитивно оцінювала внутрішньоелітні конфлікти.

За часів соціальної стабільності в період “життя” та поступового “старіння” попередніх атрактивних утворень - вони істотно втрачають свої первинні ігрові, міфологічні основи. Спонтанно утворені правила піддаються раціоналізації, оформленню та фіксації в програмах, нормах, регламентах і статутах. Відповідно, у сталому суспільстві еліта постає як сукупність індивідів, що мають владу, приймають рішення стосовно змісту й розподілу основних суспільних цінностей, займають найвищі поверхи соціальної будови, виконують функції збереження соціального порядку, спираючись, більшою чи меншою мірою, на силові методи, маючи певну інфраструктуру, що забезпечує виконання цих функцій.

Деяко остеронь згаданих типів визначень про еліту знаходиться дискурс, який доцільно, на нашу думку, визначити як “контрдискурс”, що заперечує актуальність розбудови концепцій елітного виокремлення в постмодерному суспільстві. Згідно з цією тезою ціннісний підхід до елітного виокремлення передбачає провідну роль у суспільстві аристократичного прошарку, який за всіма ознаками (освіта, участь у творчому, політичному, економічному процесах) відрізняється від маси, і відбиває, таким чином, специфіку суспільної структури відповідного періоду. Сучасний розвиток західного суспільства “розмиває” так званий правлячий клас на конкуруючі між собою групи, змінює ієрархічну структуру, яка існувала в домодерному суспільстві, у зв’язку з чим вирізнити верхні прошарки стає важко, майже неможливо. Хоча існування певної ієрархії, наявність елітних груп у сучасному соціумі й не заперечується, вони розглядаються радше як віджиток, як збереження структури панування, несиметричності відносин, які є несумісні з принципами рівності, свободи, демократії, що вимагають подолання такої елітарної структури. Відповідно, використання в теоретичних розробках, присвячених дослідженню сучасного суспільства, поняття “еліта” розглядається як консервування наявних відносин панування людини над людиною.

Зазначений дискурс (з певними модифікаціями) відтворюється не лише на теоретичному рівні, у процесі наукових розвідок, але й на рівні повсякденної свідомості, у процесі констатації та інтерпретації стану емпіричної реальності.

Підкреслимо, що до складу еліти населенням зараховуються, у першу чергу, представники державної влади, особи з надвисокими доходами, а також ті, для кого особливим наказом устанавлюються

певні пільги. Іншими словами, елітність визначається наявністю певних привілеїв, особливих прав. При цьому сучасна соціальна реальність не сприяє довірі та повазі до зазначених категорій населення. Швидке розшарування суспільства за доходами, що протиставило невелику частину суспільства переважній його більшості, непорозуміння центральної й регіональної влади, процеси протиборства офіційної влади та тіншових кланів, що відбуваються на тлі різкого падіння життєвого рівня населення, факти “фаворитизму”, коли основою службового успіху виступає виключно воля “зверхника” викликають негативні соціально-психологічні асоціації, що закріплюються в суспільній свідомості як усталені соціально-психологічні стереотипи.

Аналіз типів визначень про еліту, що склалися в межах українського комунікативного простору, дає змогу зробити припущення щодо можливих наслідків розвитку таких підходів.

Однією із специфічних загальних характеристик наведених визначень про еліту є відтворення в них тенденцій, що притаманні класичним напрямам елітистської теорії. Усі розглянуті типи визначення в той чи інший спосіб застосовують певні принципові положення основних класичних підходів: інституційного (“плюралітичний” дискурс, “контрдискурс”), ціннісного (“ціннісний”, “плюралістичний” дискурси), функціонального, у тому числі функціонально-плюралістичного (“плюралістичний”, “системний” дискурси, “контрдискурс”), меритократичного (“ціннісний”, “плюралістичний” дискурси), “менеджерського” (“плюралістичний” дискурс), а також базуються на традиційних соціологічних та соціально-психологічних концепціях лідерства “теорії рас” (“ціннісний” дискурс, “макіавеллівський” підтип “плюралістичного” дискурсу), ситуаційних концепціях (“макіавеллівський” підтип “плюралістичного” дискурсу, “системний” дискурс), “синтетичних” теоріях (“системний” дискурс). Крім того, активна розробка дискурсів про еліту, що розпочалася після тривалої “відсутності” такого поняття в блоці категорій вітчизняного суспільствознавства, сприяла одночасній появі та паралельному існуванню концепцій, які базуються на різноманітних принципах розуміння онтологічної основи прогресу (доктрини “провіденціалізму”, “героїзму”, “органіцизму”). При цьому всі наведені типи визначень несуть на собі відбиток соціологічних теорій періоду індустріального модерну, оскільки в остаточному підсумку зводять критерії елітності до традиційних стратифікаційних вимірів - власності (доходу), влади, освіти, престижу.

Особливістю, властивою практично всім згаданим типам визначень, виступає також розгляд еліти як єдиної або однієї з небагатьох

соціальних сил, що визначають усі напрями розвитку суспільства, чому великою мірою сприяє виражений у формі “ікони” сакралізований, міфічний образ еліти. Така точка зору відбиває властиве посткомуністичним країнам модерністське тяжіння дискурсу до пошуку шляхів відновлення втраченої легітимації визначального рушія прогресу.

Наведеним типам визначення про еліту властиве також відтворення дихотомії “еліта/суспільство - маса”, де еліта тлумачиться як частина суспільства, принципово відмінна від маси завдяки відчутній перевазі у вияві найважливіших характеристик (духовних та психологічних - “ціннісний” дискурс; професійних, інтелектуальних - “антимакіавеллівський” підтип “плюралістичного” дискурсу; організаційних, менеджерських - “макіавеллівський” підтип “плюралістичного” дискурсу; “системний” дискурс тощо). Крім того, ідея переважання еліти у вияві важливих характеристик закріплює за нею функції провідника (“ціннісний” дискурс), “вихователя”, має (“ціннісний”, “плюралістичний” дискурси), важелі, що надають йому можливість, на відміну від інших, вирішувати будь-яке питання.

Таким чином, в осмисленні феномена еліти відтворюються механізми історично-модерністського метадискурсу, який утруднює повноцінне й адекватне врахування реалій постсучасного суспільства (та його динамічної структури). Відповідно типологічну особливість визначення про еліту, що панує у вітчизняному просторі, пропонуємо кваліфікувати як “елітоцентризм” із такими притаманними йому визначальними рисами, а саме:

а) побудова визначення довкола висхідної ключової структури, якою виступає традиційна опозиція, що поділяє соціум на “еліту” і “масу”, відносини між якими є суб’єкт-об’єктними і розбудовуються згідно з принципами ієрархії асиметричної, бінарної в кожній зі своїх ланок і в цілому;

б) визнання принципово монологічного типу відношення між елементами наведеної бінарної опозиції (що властиво також і класичному визначенню про еліту);

в) номотетичний тип концептуальної побудови, відповідно до засад якого (з епістемологічного погляду) “національне” ідентифікується з “особливим”, а останнє розглядається як “поодинокий випадок” загального (Х.-Г.Гадамер), концептуальна база якого представлена західноєвропейською моделлю еліти.

Зазначені риси є властивими не лише для “ціннісного” та “плюралістичного”, а й для “системного” типу визначення, який не виходить за межі еволюціоністських концепцій та системно-

організмичних моделей суспільства. Стосовно ж “контрдискурсу” необхідно підкреслити той факт, що він тільки фіксує невідповідність модерністських визначень еліти умовам сьогодення, не започатковуючи розвиток альтернативних модерністському напряму елітистських концепцій [20, с. 347-349].

Зазначені вище риси, що властиві згаданим типам визначення про еліту, сприяють зростанню соціальної напруги, що закономірно виникає в бінарній структурі. Як доводять численні соціологічні дослідження, посилена експлуатація ідеї про деформованість, дихотомізацію соціальної структури та негативну роль еліти, як, водночас, й “іконізація” образу еліти передбачають некритичне ставлення до її дій, перетворюють поняття “еліта” на “розхожий” стереотип. Більшість із виокремлених нами типів визначень виступають також “продуктом” ірраціоналізації масової свідомості, посилення патерналістських настроїв та політичної байдужості (“непритомності”), що, на думку В.Липинського, Є.Маланюка, І.Лисяк-Рудницького та ін., виступає причиною багатовікової бездержавності України. Крім того, ірраціоналізація дискурсу та суб’єктивістська орієнтація посилюють наявну в суспільстві потребу в лідерах, формуючи культ “сильної руки”.

З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні бракує:

- розроблених концептів трансформації еліти та ролі еліти у процесі перехідного періоду;
- соціологічних надійних даних про поведінку різних сегментів еліти;
- порівняльних загальнонаціональних та регіональних досліджень еліти в українському науковому просторі, на відміну від російського, де такі дослідження всебічно проводяться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Чукот С.* Чого не вистачає правлячій еліті України // Віче. - 1999. - №6. - С. 39-43.
2. *Дармограй Н.* Елітизація культурно-владних відносин // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 1. - С. 368-375.

3. Еліта та соціальна зміна: Матеріали “Круглого стола” // Філософ. і соціол. думка. - 1996. - № 5-6. - С. 224.
4. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політичний аналіз / О.Дергачов (кер. авт. кол.). - К.: Політ. думка, 1996. - С. 303-347.
5. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (кер. авт. кол.); Заг. ред.: Є.Бистрицький, В.Полохало та ін. - К.: Політ. думка, 1995. - С. 99-237.
6. *Розумний М.* Відродження: нації чи еліти? // Сучасність. - 1993. - № 10. - С. 94-99.
7. *Шульга М.* Правляча еліта: Що думають про неї в Україні // Віче. - 1997. - № 8. - С. 51-55.
8. *Баранцева К.К.* Еліти як духовно-інтелектуальний феномен (соціально-філософський аналіз): Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. - К., 2001. - С. 133-238.
9. *Головачев В., Косова Л.* Ценностные ориентации советских и постсоветских элит // Куда идет Россия? Альтернативы общественного развития. - М.: Аспект-Пресс, 1995. - С. 183-187.
10. *Радаев В.* Революция различия // Куда идет Россия? Альтернативы общественного развития. - М.: Интерпарк, 1994. - С. 136-140.
11. *Гельман В., Тарусина И.* Изучение политических элит в России: проблемы и альтернативы // Полит. наука. - 2003. - № 1. - С. 53-78.
12. *Крыштановская О.* Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // Обществ. науки и современность. - 1995. - № 1. - С. 51-65.
13. *Бутрин Ю., Водолазов Г.* В России построена номенклатурная демократия // Известия. - 1994. - 1 июня.
14. *Афанасьев М.* Клиентизм и российская государственность. - 2-е изд. - М.: МОНФ, 2000. - 317 с.
15. *Гельман В., Рыженков С.* Политическая регионалистика России: от общественного интереса - к научной дисциплине? // Социальные исследования в России: немецко-российский мониторинг. - М.: Полис, 1998. - С. 138-186.
16. *Гимпельсон Е.* Советские управленцы 1917-1920 гг. - М.: ИРИ РАН, 1998. - 258 с.

17. *О’Доннелл Г.* Делегативная демократия // Пределы власти: Прил. к журн. “Век XX и мир”. - 1994. - № 2/3. - С. 52-69.
18. *Головачев В., Косова Л.* Высококатусные группы: штрихи к социальному портрету // Социол. исслед. - 1996. - № 1. - С. 45-51.
19. *Гордон Л.* Область возможного. - М.: ИМЭРО РАН, 1995. - 247 с.
20. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма. - М.: Новости, 1992. - 541 с.

Людмила

Воронько

—
—

**КУЛЬТУРА
ПРАЦІ
ДЕРЖАВНИХ
СЛУЖБОВЦІВ –
ФАКТОР
ООНОВЛЕННЯ
УПРАВЛІНСЬКОЇ
ЕЛІТИ**

—
—

З огляду на стратегічне завдання України щодо здійснення системних перетворень і створення передумов для вступу до Європейського Союзу становлення України як соціальної, демократичної, правової держави потребує ефективної системи державного управління, що передбачає формування нового типу державного службовця, професіоналізації державної служби, удосконалення системи під-

готовки та перепідготовки керівних кадрів, гармонізації взаємовідносин влади і громадян, істотне оновлення управлінської еліти.

Оновлення управлінської еліти насамперед вимагає дослідження її сутнісних основ. Розглядаючи це питання, у першу чергу, звернімося до концепції національної еліти Д.І.Донцова, де визначена основа, на якій повинна базуватися діяльність “кращих людей” українського народу.

Лейтмотивом усієї творчості Д.І.Донцова, що проходить через розуміння ним сутнісних основ національної еліти, є її глибокий традиціоналізм, орієнтація на минуле, архаїзм, спрямованість на ті аксіологічні засади, що відігравали суттєву роль в українській ментальності тих часів.

Однією із складових українського традиціоналізму в перцепції мислителя є звернення до історії Києва - “міста премудрості Божої, символу України”. Саме у величі Києва Д.І.Донцов знаходить ту іскру, той вогник, від якого повинно спалахнути вогнище українського національного відродження. З точки зору Д.І.Донцова, саме ідея Києва, як атрактивного символу всього українофільства, повинна об’єднати навколо себе всі національно свідомі верстви українського народу.

Особливе значення в концепції еліти Д.І.Донцова має теорія “трьох рис”, на яких повинна базуватися психологічна вдача еліти (національної аристократії). Це мудрість, мужність, благородство.

Мудрість характеризується здатністю особистості до абстрагування, виявляє хист бачити в одиночному загальному, уміння проникати в саму суть речей. Мудрий, у розумінні мислителя, - це людина, яка здатна до осягнення загальних законів людського співжиття, законів розвитку та занепаду суспільства. “Формуюча володарська мудрість, - підкреслював Д.І.Донцов, - завжди вважалась в нас за першу, найважливішу прикмету володаря. Мудра людина - це така сила, що формує речі і тримає їх у формі, в тому числі і в соціумі” [35, с. 49-50].

Мужність (або відвага) полягає в тому, щоб у потрібний час зусиллям уміти позбутися власного страху. “Мужність - це воля, войовничість, тверда рука формотворця” [35, с. 50]. Мужність має бути спрямована насамперед проти сил, що підточують суспільний організм зсередини.

Благородство (або шляхетність) є однією з основних складових психологічної характеристики представника провідної верстви, де перше місце в його аксіологічній ієрархії посідає власна честь та гідність.

Питання сутності еліти були предметом дослідження ще мислителів античності Платона та Аристотеля. Потім ця тема була у полі зору Н.Макіавеллі, Т.Джефферсона, Ф.Ніцше та ін. Однак як окремий напрям наукових досліджень проблема сутності походження та становлення еліти дістала свого подальшого розвитку на рубежі ХІХ-ХХ ст. завдяки розробкам із цієї тематики В.Парето, Г.Моски, Р.Міхельса, які сформуvalи теорію елітаризму. Згідно із цією теорією суспільство прийнято поділяти на два основні класи - масову, хаотичну більшість і чітку синхронізовану елітарну меншість, яка являє собою окрему суспільну верству, що була блискуче описана іспанським філософом Х.Ортегою-і-Гассетом. Він, зокрема, писав, що без провідної касти, кермуючої верстви суспільство не існує, а існує стадо, тому що втрачається морфогенетична функція того невидимого, тієї творчої сили та життєвої енергії, яка формує речі й людські спільноти.

Проблемам еліти присвятили свої праці М.Вебер, Дж.Шумпетер (демократичний елітаризм); К.Райт Мілс, В.Бернхем (теорія національної еліти); Ч.Ліндблом (неоплюралізм); Ф.Шліттер (корпоратизм), М.Бердяєв (ціннісна теорія еліти) та ін. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. в Україні цією проблемою займаються такі дослідники, як Б.Л.Кухта, В.М.Литвин, М.М.Логунова, М.І.Михальченко, М.І.Пірен, В.А.Рєбало, М.О.Шульга та ін.

З огляду на різні підходи до дослідження цього феномена існують різні погляди на сутність еліти, що подаються нижче.

1. Елітою іменуються ті люди, які одержали найвищий індекс у галузі своєї діяльності (В.Парето).

2. Особи, які користуються в суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством (Г.Лассуелл).

3. Під елітою розуміють особистостей, які володіють інтелектуальною або моральною вищністю над масою (Л.Боден).

4. Люди з найвищим почуттям відповідальності (Х.Ортега-і-Гассет).

5. Харизматичні особистості (М.Вебер).

6. Еліта - це творча меншість суспільства, яка протистоїть нетворчій більшості (А.Тойнбі).

7. Люди, які мають високий статус у суспільстві, завдяки чому впливають на соціальний прогрес (Д.Дюпре).

8. Еліта - це "богонатхненні особистості", які відгукнулися на "вищий заклик" та відчули в собі здатність до лідерства (Л.Фройнд) [22, с. 243].

Як зазначають вітчизняні вчені, еліта - це “найкраща, найбільш цінна для суспільства група людей, яка завдяки своїм якісним характеристикам (освіта, духовність, мораль, громадянськість) покликана керувати масами, оскільки стоїть над ними, хоча така якісна характеристика не протиставляє цю групу суспільству. Її характерною ознакою є інтенсивність певних рис, якими вона володіє більшою мірою, ніж інші” [24, с. 29].

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо: **сутнісними основами управлінської еліти**, на нашу думку, можна вважати такі риси, як: чесність, моральність, духовність, шляхетність, мудрість, мужність, креативність, відповідальність. Причому, духовність має бути базовою основою способу життя управлінської еліти, оскільки саме духовність як феномен є інтегративним соціопсихічним утворенням, що забезпечує можливість духовного розвитку людини, який виявляється через позитивні якісні зміни як шлях від знання - до розуміння, від емоції - до співчуття, від сприймання - до дій. Суть процесу духовного розвитку особистості має виявлятися через добро, істину, красу, порядність, відповідальність [21, с. 30].

У цьому контексті вважаємо за доцільне акцентувати увагу на такому аспекті, як духовна аура особистості, що “включає такі найбільш важливі підсистеми - когнітивну (пізнавальну), регулятивну (здатність до саморегуляції та управлінської діяльності) та комунікативну (реалізоване спілкування та взаємодія з іншими людьми)”. Можна виокремити такі її риси: висока загальна культура; оптимальна спрямованість на реалізацію цілей, завдань, проектів, планів, ідеалів; науковість у духовно-практичній діяльності [17, с. 410].

Отже, представник управлінської еліти повинен мати духовну ауру, бути спроможним до ефективного лідерства, володіти стратегічним мисленням та аналітичними здібностями для креативного розв’язання проблем, уміти створити атмосферу інтелектуальної колегіальності й бути чутливим до етичних категорій, які є основними цінностями Людини.

Виходячи з головної мети цілей та функцій культури праці державних службовців її роль в оновленні управлінської еліти очевидна.

У нашому розумінні **культура праці державного службовця** - це ціннісно-нормативний комплекс принципів, знань, умінь та навичок, що виражає ступінь самоорганізації особи і рівень організації її діяльності, забезпечує робочу комфортність та формує

творчо-аналітичний підхід до справи, що виявляється в процесі й результатах роботи та сприяє розвитку особистості державного службовця.

Серед принципів можна назвати: загальнолюдські моральні, моральних відносин у середовищі управлінської еліти, державної служби, партнерських відносин, спілкування.

Серед загальнолюдських моральних принципів насамперед виділемо принципи справедливості, гуманізму, патріотизму, працелюбності тощо.

Принципи моральних відносин у середовищі управлінської еліти сформульовані нами таким чином.

1. Принцип злагоди із самим собою: будьте в злагоді із самим собою - це необхідна умова взаємовідносин з іншими (Е.Фромм).
2. Принцип поведження з людьми: поведіться з іншими людьми так само, як ви бажаєте, щоб поводитися з вами; дайте можливість протилежній стороні відступити з гідністю.
3. Принцип зменшення зла: у ситуаціях, коли не можна запобігти злу, принаймні, треба зменшити його.
4. Принцип тактовності: будьте тактовними, оскільки ввічливість обеззброює.
5. Принцип коректної дотепності: дотепність - сильна зброя, але нею потрібно користуватися в коректній формі.
6. Принцип захисту від людської неприязні: будьте суворі до себе й м'які до інших - так ви захистите себе від людської неприязні (Конфуцій).
7. Принцип дійсності "так" і "ні": нехай ваше "так" буде "так" і ваше "ні" буде "ні".

Принципи державної служби визначені Законом України "Про державну службу", а саме: у ст. 3 записано, що державна служба ґрунтується на таких основних принципах: служіння народу України; демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; пріоритету прав людини і громадянина; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; персональній відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни; дотримання прав та законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян [6, с. 3-4].

Принципи партнерських відносин - це принципи чесності, довіри, обопільної зацікавленості, розподілу функцій.

Принципи спілкування включають такі принципи: емпатії, толерантності, конструктивності, гармонії.

До комплексу знань, умінь та навичок належать: базові знання з таких наук, як державне управління, політологія, культурологія, право, економіка, соціологія, психологія, педагогіка, етика, естетика та спеціалізовані знання, уміння та навички, які передбачені Вимогами професійно-кваліфікаційних характеристик до державних службовців і Навчальною програмою підготовки магістрів державного управління та впливають з професіограми державного службовця сучасного типу.

Виходячи з того, що державне управління переходить з феномена цивілізації у феномен культури [8]; взявши до уваги те, що в сучасних умовах пріоритетним напрямом у підготовці державних службовців має стати формування в них наукового, творчого й аналітичного мислення [10], оскільки йдеться про підготовку нового типу управлінця, здатного до інновацій, творчого підходу до розв'язання управлінських проблем [23]; враховуючи, що одним із основних обов'язків державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування є виявлення творчості у роботі [6; 7]; поділяючи погляд відносно того, що мистецтво і творчість сумісні з алгоритмізацією [31], можна дійти висновку: **головною метою культури праці державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування є формування в них творчо-аналітичного підходу до справи.**

При розробленні моделі формування творчо-аналітичного підходу до справи (МФТАПС) ми виходили з принципів управлінської діяльності та прийняття управлінських рішень, які розроблені, систематизовані й запропоновані В.Д.Бакуменком, а саме:

- принцип достатніх умов (для прийняття рішень замало тільки вміння і бажання, необхідно ще й створити умови - політичні, суспільні, економічні, організаційні, часові тощо);
- принцип різноманітності альтернативи (альтернатива може бути предметом, відношенням або дією);
- принцип компромісу, що означає прийняття рішення з урахуванням усіх факторів, у тому числі небажаних;

- принцип адекватності: модель прийняття рішення має бути адекватною системі цінностей і переваг особи, що приймає рішення;
- принцип управління якістю рішень, що безпосередньо спрямований на підвищення ефективності рішень і передбачає встановлення стандартів, відкрите спілкування, запровадження наукових підходів і методів мотивації та моделювання;
- принцип ступеня свободи рішень - допустимість варіантності певного рішення;
- принцип ініціативи, який передбачає вияв творчого ставлення до процесу прийняття рішень, що “надає йому силу та енергію”. Для його застосування необхідно, щоб той, хто приймає рішення, був творчою особистістю [3, с. 84-85].

Виходячи з вищенаведених принципів і розглядаючи працю як процес подолання труднощів у контексті конкретної справи шляхом продуктивного розв’язання проблем пропонуємо для запровадження в практику роботи державних службовців розроблену нами **модель формування творчо-аналітичного підходу до справи**. Ця модель складається з чотирнадцяти кроків, що систематизовані у чотирьох етапах.

Перший етап - пізнання проблеми:

- 1) з’ясування сутності проблеми;
- 2) аналіз набутого досвіду з метою її вивчення;
- 3) розроблення робочих варіантів щодо розв’язання проблеми.

Другий етап - інформаційний пошук:

- 4) систематизація та відбір інформації;
- 5) розширення знань з питань, що мають розглядатися;
- 6) перевірка накопиченого матеріалу.

Третій етап - вибір варіанта:

- 7) формулювання аргументації щодо вибору того чи іншого варіанта;
- 8) ознайомлення з варіантами розв’язання проблеми зацікавлених осіб і вивчення мотивів їх заперечень;
- 9) утвердження оптимального варіанта як програми дії;
- 10) коригування варіанта в разі потреби.

Четвертий етап - розв’язання проблеми:

- 11) створення сприятливої робочої атмосфери;
- 12) стимулювання партнерів до співпраці;
- 13) розроблення персонального алгоритму;
- 14) аналіз процесу досягнення мети.

На першому етапі спрацьовують, насамперед, розум, аналіз, досвід, цінності, творчість; на другому - аналіз, логіка, розум; на третьому - цінності, логіка, емоції, інтуїція, творчість; на четвертому - творчість, цінності, логіка, аналіз.

Творчо-аналітичний підхід державних службовців до справи - це забезпечення оптимального співвідношення між цими елементами.

Аналізуючи МФТАПС, можна зробити декілька висновків.

По-перше, ця модель спрямована на розвиток особистості державного службовця, на формування його як творчого типу людини.

Формування нової, творчого типу, людини є одним із шляхів виходу з глобальної кризи суспільства поряд із такими напрямками, як: усунення війни з життя людства, боротьба з голодом і бідністю, стабілізація демографічної ситуації, боротьба з поневоленням людини, сприяння демократизації держав і міждержавних відносин, боротьба з хижацькою експлуатацією природи [13, с. 135]. Ці установки на майбутнє визначені представниками усіх напрямів футурології (прогностики).

Звідси можна зробити висновок, що культура праці державних службовців постає у *футурологічному аспекті*.

По-друге, завдяки МФТАПС можна оволодіти мистецтвом співпраці з громадянами, що полягає в забезпеченні гармонізації взаємовідносин влади і соціуму, і тим самим - розвитку громадянського суспільства, здатного стати ґрунтовним фундаментом сильної демократії. Зміцнення демократії в Україні - запорука успішного входження країни в Європейське співтовариство. Це випливає зі Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, де, зокрема, зазначено, що внутрішньополітична консолідація базується на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС. Вона включає, передусім, зміцнення демократії та верховенство права в державі [30, с. 134].

Звідси вимальовується *політичний аспект* культури праці державних службовців.

По-третє, окреслюється *гендерний аспект* культури праці державних службовців, оскільки творчо-аналітичний підхід до справи має сприяти виробленню ціннісно-рольової стратегії реалізації життєтворчості людини відповідно до потреб, інтересів і таланту жінки й чоловіка на основі гендерної паритетності (від латинського слова "paritas", що означає рівність, однакове становище, рівноправність сторін).

Идеться про те, що жінки і чоловіки користуються однаковими умовами для самореалізації, володіють однаковим

статусом і правом вибору своєї особистісно-соціальної ролі. Проте, як показує досвід, на практиці діє політика гендерної нерівності, що має культурно-історичне підґрунтя.

Жінці споконвічно відводиться пасивно-виконавча роль, а чоловікові - активно-творча. Антрополог Ш.Ортнер у праці “Жінка і чоловік як природа і культура” дійшла висновку, що у всіх суспільствах жінки розглядаються як частина природи й розміщуються поза історичним часом і простором думки, а чоловіки як частина культури живуть в історії, творять, долають земні межі й втілюють “людське” [33].

На наш погляд, такий гендерний стереотип веде до гендерної асиметрії, яка, у свою чергу, може призвести до гендерної дискримінації й спричинити гендерний конфлікт.

Гендерний конфлікт можна визначити як зіткнення інтересів щодо пріоритетності розподілу соціально-статевих ролей у суспільстві.

Коріння гендерного конфлікту, вважаємо, слід шукати в бівалентній сутності гендеру. Як зазначають дослідники, гендер бівалентний і передбачає одночасно як політику перерозподілу, так і політику визнання, стикаючись при цьому з дилемою перерозподілу-визнання [33, с. 96].

Проблему перерозподілу-визнання у сфері державного управління можна розв’язати через застосування в практичній діяльності державних службовців творчо-аналітичного підходу до справи.

Запропонована нами модель формування творчо-аналітичного підходу до справи повинна забезпечити координацію дій та творчий взаємовплив партнерів, сприятиме конструктивному діалогу між ними, дасть змогу практично розв’язати проблему перерозподілу-визнання, тобто з’ясувати реальний рольовий статус конкретної жінки і конкретного чоловіка, що передбачає подолання гендерних стереотипів.

Під гендерними стереотипами розуміють судження щодо ролі й місця жінок і чоловіків у системі суспільних відносин. Зокрема, у сфері державної служби України жінці головним чином відводиться виконавча роль. Як свідчать статистичні дані [27, с. 143-144; 28, с. 151], співвідношення жінок-керівників і жінок-спеціалістів не є адекватним порівняно з чоловіками: кількість осіб - керівників чоловічої статі дещо перевищує кількість спеціалістів, а серед жінок частка керівників істотно менша, тоді як загальна кількість жінок на державній службі значно більша й становить 72,7%.

Цілком слушною є думка науковців, що ситуація в державному управлінні відтворює те, що ми маємо в суспільстві. І якщо в суспільстві низький рівень розуміння гендерної рівності з погляду стереотипних соціальних ролей, то це знаходить своє відображення й у державному управлінні. Але разом із тим, державне управління акумулює в собі еліту нації і суттєво впливає на зміни в суспільстві та його розвиток. Саме тому необхідно звернути особливу увагу на гендерний аспект культури державного управління [5, с. 214].

Сьогодні, як зазначає О.І.Кулачек, “ян” української влади залишився без “інь” у розумінні продуктивного начала, а не вторинного додатку”. Тому виконання Україною Копенгагенських критеріїв передбачає цілеспрямовані акції на загальнодержавному рівні щодо збільшення кількості жінок на вищих управлінських посадах, розширення прав і можливостей жінок у контексті прав людини, а також як необхідний елемент перебудови адміністративних структур, створенню умов для поступової гармонійної інтеграції в ЄС [9, с. 60].

Формування в державних службовців творчо-аналітичного підходу до справи, з нашої точки зору, сприятиме подоланню гендерних стереотипів. Це, у свою чергу, буде сприяти утвердженню гендерної культури у сфері державного управління, що передбачає застосування оптимального співвідношення маскулінного (чоловічого) і фемінного (жіночого) стилів керівництва.

Маскулінний стиль керівництва, або альфа-стиль, базується на досвіді “абстрагування конкретного завдання від оточення”, вимагає чіткого рішення за принципом “усе або нічого” та спрямовується на досягнення швидких результатів і “цілковитої перемоги” [38]. Жіночий стиль керівництва (бета-стиль) характеризується постановкою довгострокових цілей та процедурною стороною їх досягнення [37].

Альфа-стиль - це конкурентний стиль, що передбачає чітку субординацію персоналу; бета-стиль асоціюється зі створенням команди. І чоловіки, і жінки на керівних посадах повинні вміти володіти як альфа-, так і бета-стилем керівництва, що є виявом гендерної культури.

Крім того, слід зазначити, що в процесі застосування в роботі державних службовців творчо-аналітичного підходу до справи буде формуватись їхній індивідуальний стиль діяльності. Р.В.Войтович пропонує класифікувати індивідуальний стиль “за такими ознаками, як характер планування (жорсткий, ситуатив-

ний); характер орієнтації діяльності - внутрішній (спрямований на вирішення конкретного завдання) та зовнішній (спрямований на людей)” [4, с.70].

Характер орієнтації діяльності, з нашої точки зору, можна розглядати як стратегічний напрям формування стилю життєтворчості управлінської еліти.

Виходячи з головної мети культури праці державних службовців визначимо інші **цілі культури праці державних службовців**, тобто з’ясуємо, до чого мають прагнути, що потрібно здійснити державним службовцям через оволодіння ними культурою праці. Цілі мають ланцюговий характер і подаються нами таким чином:

- культура праці державного службовця: творчо-аналітичний підхід до справи → формування індивідуального стилю діяльності → формування стилю життєтворчості особистості;

- культура праці державного службовця: гармонізація взаємовідносин влади і соціуму → розвиток громадянського суспільства → зміцнення демократії → входження країни в Європейське співтовариство;

- культура праці державного службовця: співпраця влади і соціуму → задоволення потреб громадян → довіра до державної влади → піднесення авторитету державної влади;

- культура праці державного службовця: розвиток культурного потенціалу державного управління → розвиток культури державного управління → успіх у розбудові держави → формування позитивного іміджу державного службовця → підвищення престижу державної служби;

- культура праці державного службовця: розвиток культури державного управління → розвиток політичної культури державного службовця і громадян → цивілізованість суспільства;

- культура праці державного службовця: творчо-аналітичний підхід до справи → подолання гендерних стереотипів → розвиток гендерної культури у сфері державного управління;

- культура праці державного службовця: творчо-аналітичний підхід до справи → формування творчого типу людини → вихід із глобальної кризи суспільства.

Обґрунтувавши і розкривши головну мету й окресливши цілі культури праці державних службовців, перейдемо до розгляду її функцій.

Функції характеризують культуру праці державних службовців у динаміці й розкривають її призначення у сфері державної служ-

би. До *функцій культури праці державних службовців* нами віднесені такі: 1) моральна; 2) смислоутворююча; 3) адаптивна; 4) інформаційно-пізнавальна; 5) утилітарна; 6) комунікативна; 7) регулятивна; 8) інструментальна; 9) профілактична; 10) самореалізації; 11) символічна.

Цей перелік функцій культури праці державних службовців свідчить про її поліфункціональність. Охарактеризуємо зміст кожної з них.

Моральна функція відображає здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль через дотримання принципів моральних відносин.

Смислоутворююча функція формує лейтмотив праці державних службовців - відповідальність.

Завдяки *адаптивній* функції індивід пристосовується до соціальної групи, організації, інституту, чим забезпечується включення працівника в життя та діяльність колективу.

За допомогою *інформаційно-пізнавальної* функції відбувається оновлення та поглиблення цінностей і знань особи, удосконалення її вмінь та навичок, розширення наукового й загальнокультурного світогляду.

Сутністю *утилітарної* функції є запобігання “старінню” досвіду і знань працівника, що є перешкодою для здійснення ефективної діяльності персоналу державного управління.

Комунікативна функція забезпечує взаємодію співробітників у процесі обміну інформацією, виступає засобом співпраці людей, налаштовує їх на взаєморозуміння.

Аспекти *регулятивної* функції розкриваються таким чином: норми і принципи організації формують та регулюють поведінку й мотивацію до праці індивіда, тобто культура праці виступає індикатором поведінки особи й регулятором його мотивації.

Інструментальна функція характеризує культуру праці як процес вдалого розв’язання проблем і вирішення завдань, що формує компетентність і ефективність. І якщо вчені розглядають компетентність як “уміння правильно робити речі”, а ефективність - “уміння робити правильні речі”, то сутність цієї функції визначається як “уміння правильно робити правильні речі”.

Завданням *профілактичної* функції є запобігання дезорганізації роботи державних службовців та їхній професійній деформації.

Призначення функції *самореалізації* полягає в тому, що культура праці виступає контекстом для самореалізації особистісного потенціалу державних службовців.

З позиції *символічної* функції культуру праці державних службовців можна розглядати як “візитну картку” особистості державного службовця, що виражає квінтесенцію організації його діяльності, яка впливає на імідж державного службовця.

У цьому контексті дедалі більше зростає значення професійного навчання і підвищення кваліфікації державних службовців у процесі становлення й розвитку їхньої культури праці.

Державна система навчання державних службовців покликана готувати, формувати управлінську еліту, якій повинна належати вирішальна роль у підвищенні ефективності державного управління. У зв'язку з цим підвищується роль створеної системи навчання керівних кадрів, яка була започаткована Указом Президента України від 30 травня 1995 р. “Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців”.

На сьогодні ця система включає Національну академію державного управління при Президентові України (далі - Академія), Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів, Дніпропетровський, Львівський, Одеський, Харківський регіональні інститути державного управління, а також 10 вищих навчальних закладів України, на які покладено завдання з підготовки та перепідготовки фахівців державного управління і ринкової економіки, що мають ліцензію. Це такі заклади, як: Дніпродзержинський державний технічний університет, Дніпропетровський національний університет, Донецький національний технічний університет, Івано-Франківський державний технічний університет нафти та газу, Київський національний економічний університет, Національний аграрний університет, Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля (м.Луганськ), Одеська національна юридична академія, Тернопільська академія народного господарства і Харківський державний економічний університет. Крім того, до системи увійшли регіональні центри підвищення кваліфікації кадрів, інститути і центри підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів ряду міністерств і державних комітетів.

Робота цих закладів має бути вагомим внеском у справу навчання державних службовців, підготовки управлінської еліти в якісному і кількісному відношенні.

Детальніше розглянемо досвід роботи Національної академії державного управління при Президентові України.

Серед найважливіших принципів організації підготовки керівного персоналу державної служби, на яких функціонує Академія, слід виділити: міждисциплінарність (домінування

багатофункціональності над моноспеціалізацією в діяльності керівника); професіоналізм і науковість (навчання на практичній та теоретичній базі); якість і концентрація (підготовленість програм, викладачів, методичне й технічне оснащення навчального процесу); розвиток і гнучкість (підготовка не тільки для нинішніх, а й для майбутніх потреб та для діяльності у змінному середовищі); різноманітність (рівноважливості різних форм навчання) [11, с. 22].

Діюча система, розроблена і запроваджена навчальна програма підготовки магістрів державного управління [25], яка значно вдосконалена порівняно з попередніми двома [29; 14], дають можливість не лише щорічно нарощувати кількісні показники з підготовки спеціалістів державного управління, а й забезпечувати високий рівень знань теорії та практики. Програма підготовки магістрів державного управління є програмою підготовки в Україні нової генерації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Опанування цією програмою дає змогу слухачам Академії в повному обсязі використовувати можливості широкоаспектного аналітично-дослідницького підходу до розв'язання управлінських проблем, виконувати функції висококваліфікованих експертів, радників, консультантів, аналітиків з проблем державного управління, місцевого самоврядування, адміністративної реформи.

Магістерська програма базується на між- та багатодисциплінарній моделі підготовки фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня і побудована за модульним принципом.

Серед модулів, який був би спеціально зорієнтований на вивчення проблеми культури праці державних службовців в Україні, програмою поки що не передбачено. Проте з огляду на висвітлення деяких аспектів культури праці державних службовців можна виділити три факультативних модуля: “Організація управлінської праці в державному апараті”, “Мистецтво ділового спілкування”, “Організація здорового робочого дня державного службовця (ергономіка праці державного службовця)”.

У рамках першого модуля розглядаються такі теми: “Управлінська праця як вид інтелектуальної діяльності”, “Форми управлінської праці”, “Добір, розстановка працівників. Організація їх взаємодії в процесі виконання завдань організації”, “Інформаційно-аналітичне забезпечення управлінської праці”, “Діловодство в державному апараті”, “Організація робочого місця управлінця”, “Отримання, переробка і надання інформації”, “Робота з документами в державних органах”.

Другий факультативний модуль присвячений таким питанням, як ділове спілкування, етика та етикет спілкування, організація ділової комунікації, формування позитивного іміджу державного службовця.

У контексті третього модуля висвітлюються: ергономіка, безпека праці та основні фактори ризику праці державних службовців, організація сучасного робочого місця державного службовця.

У нормативному модулі “Кадрова політика і державна служба” в рамках проблеми культури праці державних службовців можна відзначити такі питання, як: планування професійного розвитку персоналу державної служби, інформація та діловодство в діяльності органів державної влади, роль керівника у формуванні та організації роботи з персоналом управління, особистий стиль роботи керівника та його вплив на колектив, психологія управлінської діяльності, психологія ділового спілкування в управлінні, психологія ведення ділових переговорів, технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в конфліктах.

У модулі спеціалізації “Керівник у державному управлінні” виділимо наступні питання: сутність і зміст праці керівника, жінка-керівник, методика оцінки результатів роботи підлеглих, стиль роботи керівника.

У модулі спеціалізації “Психологія та конфліктологія в управлінні” цікавими в контексті культури праці державних службовців є теми, що стосуються спілкування, а саме: процеси обміну інформацією у спілкуванні керівника і підлеглого, інтерактивна і перцептивна сторони управлінського спілкування, механізми взаєморозуміння в управлінському спілкуванні тощо.

Деякі аспекти, що опосередковано стосуються проблеми культури праці державних службовців, можна також знайти у нормативному модулі “Етика державного службовця”, у модулі спеціалізації “Політична психологія”.

У планах і програмах підвищення кваліфікації державних службовців також висвітлюються окремі аспекти культури праці кадрів державної служби, що стосуються культури ділового спілкування, самоорганізації управління, стилю керівництва тощо [1; 15; 16].

Починаючи з 2003 р. навчальні модулі магістерської програми набули статусу навчальних дисциплін, про що свідчить нове Положення про підготовку магістрів державного управління [26].

Аналіз програм навчальних дисциплін показує, що деякі аспекти культури праці державних службовців більш-менш знайшли

своє відображення в програмах 14 дисциплін, що представлені 7 кафедрами:

- державного управління і менеджменту (“Кадрова політика і державна служба”, “Теорія організації управлінської діяльності”, “Керівник у державному апараті”, “Службова кар’єра”, “Організація управлінської праці в державному управлінні”, “Керівник у державних інституціях”, “Психологічні аспекти управлінської діяльності”);

- політології (“Політична психологія”);

- управління охороною здоров’я (“Організація здорового робочого дня державного службовця”);

- управління освітою (“Мистецтво ділового спілкування”);

- філософії і методології державного управління (“Етика державного службовця”);

- інформаційних технологій (“Іструментальні засоби сучасного офісу”);

- української мови (“Ділова українська мова в державному управлінні”, “Усне ділове мовлення”).

Вищенаведене, з одного боку, свідчить про актуальність і значущість даної проблеми, а з другого - про фрагментарність та несистемність викладання основ культури праці державних службовців у процесі їхньої професійної підготовки, а отже - про малоефективність формування й розвитку культури праці державних службовців України. У цьому контексті постає питання про створення в Національній академії державного управління при Президентові України кафедри психології, етики і культури державного управління.

Таким чином, можна зробити висновок: покладено лише початок великої, потрібної справи і попереду у всіх учасників цього процесу велика робота щодо формування й розвитку сучасних державних службовців, підготовки управлінської еліти, становленні їхньої високої культури праці на основі постійного набуття ними відповідних знань, умінь, навичок.

Формування, становлення й розвиток управлінської еліти держави - це складний і тривалий процес. Він вимагає, з одного боку, більш широкого залучення на державну службу енергійних, підготовлених, перспективних молодих людей, а з іншого - відпрацювання чіткої системи підготовки і перепідготовки нинішнього складу працівників органів державної влади. На наш погляд, важливе місце в цій роботі має належати:

- розробці концепції пошуку, розвитку та підтримки талановитої молоді для формування управлінської еліти;
- актуалізації на аксіологічному аспекті методології професійної підготовки державних службовців [18, с. 53], особливо це стосується факультету вищих керівних кадрів Академії;
- імперативному спрямуванню змісту фахового навчання державних службовців на випереджаючий характер соціальних процесів [36, с. 58];
- підвищенню ролі культурно-гуманітарної підготовки як пріоритетного напрямку в навчанні управлінських кадрів, що має насамперед озброїти їх навичками наукового, творчого та аналітичного мислення [10];
- переходу від інформаційного до моделюючого навчання, оскільки головним для сучасного державного службовця є здатність ефективно діяти в реальних ситуаціях [19, с. 70];
- формуванню особистої відповідальності державних службовців за свій власний професійний розвиток [20, с. 41];
- створенню тимчасових творчих колективів для експериментальних розробок, відбору та впровадження педагогічних інновацій з метою виявлення найефективніших форм і методів індивідуалізації навчально-виховного процесу державних службовців. Особливої актуальності це набуває у зв'язку з підготовкою вищих керівних кадрів державного управління.

Здійсненню цих завдань буде сприяти вирішення низки питань, які вбачаються у наступному.

Перше. Потребує вдосконалення програми навчальних дисциплін із спеціальності “Державне управління”. Ця робота має бути зосереджена на змістовному доповненні деяких дисциплін у плані розкриття проблем культури праці державних службовців або введенні нової дисципліни, яка конкретно була б зорієнтована на вивчення цієї проблематики.

Друге. Необхідно широко застосовувати акмеологічний підхід у навчанні державних службовців. Сутність цього підходу полягає в максимальному наближенні методів і форм навчання до психофізіологічних особливостей людини, у використанні інтерактивних методів навчання, застосуванні такої організації підготовки державних службовців, яка передбачає змагання [2, с. 4]. Відповідно до цього треба залучати до навчального процесу в Академії досвідчених практичних працівників не тільки в галузі державного управління, а й психологів, акторів, режисерів.

Третє. Сьогодні для України суттєвим є систематичне вивчення і творче використання світового досвіду стосовно організації фахового навчання державних службовців [12], зокрема Франції, оскільки французька система підготовки державних службовців забезпечує набуття кожним державним службовцем ґрунтовних знань у сфері державного управління, високої адміністративної та професійної культури тощо [34].

Четверте. Вважаємо за необхідне більш ширше представляти питання управлінської культури, культури праці, політичної, правової, організаційної культури державних службовців тощо в тематиці рефератів, контрольних і магістерських робіт слухачів, у науково-дослідних роботах кафедр, у роботі конференцій та семінарів, що проводять Академія, регіональні інститути державного управління, Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів.

П'яте. Пропонується відпрацювання альтернативної - "модульно-лакуної побудови" навчального матеріалу. Слово "лакуний" походить від лат. *lacuna*, що можна перекласти як пропуск, незаповнене місце. Виходячи з цього "лакуний принцип" побудови дисципліни означає, що навчальний матеріал має заповнити прогалини (упущення) в освіті державних службовців, тобто програма навчання має будуватися конкретно і локально з урахуванням обсягу знань кожного слухача. Модульний принцип побудови навчальних дисциплін на практиці головним чином означає компетентність, професійність та самовираження викладача. Запропонований нами "лакуний принцип" побудови дисципліни має бути спрямований на задоволення наукових інтересів і професійних потреб слухачів. Особливо це стає актуальним у зв'язку з підготовкою управлінської еліти в контексті індивідуалізації навчально-виховного процесу на факультеті вищих керівних кадрів Академії.

Таким чином, професійне навчання сучасного державного службовця вимагає підвищення ролі культурно-гуманітарної підготовки, що пов'язана з формуванням духовності на основі загальнолюдських цінностей, і має озброїти управлінські кадри навичками творчого, інноваційного й аналітичного мислення, сприяти зростанню культурного потенціалу управлінської еліти, а отже, формуванню й розвитку її культури праці.

**СПИСОК
ВИКОРИСТАНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ**

1. Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4-5 груд. 1997 р. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 349 с.
2. *Амосов О., Амосова Л.* Концептуальні положення щодо філософії реформи підготовки сучасного управлінця // Зб. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - Вип. 2. - Ч. 3. - С. 3-9.
3. *Бакуменко В.Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 328 с.
4. *Войтович Р.В.* Ідеологія, технологія та стиль у державному управлінні: Навч.-метод. посіб. - К.: Вид-во НАДУ, 2003. - 192 с.
5. *Гонюкова Л.* Культура державного управління: гендерний аспект // Розвиток культурного потенціалу державних службовців в Україні: Наук. пр. / За заг. ред. В.А. Ребкала. - К.; Житомир: Полісся, 2002. - С. 206-224.
6. *Закон України про державну службу.* - К.: Парлам. вид-во, 2000. - 24 с. - (Сер. "Закони України").
7. *Закон України про службу в органах місцевого самоврядування.* - К.: Парлам. вид-во, 2003. - 20 с. - (Сер. "Закони України").
8. *Князєв В.* Сучасні суперечності в науці про державотворення // Державне управління перехідних суспільств в умовах глобалізації: Матеріали засідання міжнар. круглого столу. - К.: Укр. пропілеї, 2001. - С. 23-25.
9. *Кулачек О.* Жінки в державному управлінні: європейський досвід та реалії України // Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (29 трав. 2002 р., Київ). - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - Т. 2. - С. 58-61.
10. *Логунова М.* Культурно-гуманітарна підготовка державних службовців як чинник підвищення ефективності управлінської діяльності // Вісн. УАДУ. - 1997. - № 1. - С. 21-27.
11. *Луговий В.* Про деякі принципи підготовки керівного персоналу державної служби // Вісн. УАДУ. - 1996. - № 1. - С. 14-22.

12. *Луговий В., Яцуба В.* Актуальні проблеми підготовки і використання керівних кадрів державної служби (аналіз світового досвіду) // Вісн. УАДУ. - 1999. - № 1. - С. 46-56.
13. *Мадіссон В.В., Шахов В.А.* Політологія міжнародних відносин: Навч. посіб. - К.: Либідь, 1997. - 176 с.
14. Навчальна програма підготовки магістрів державного управління за спеціальністю 8.150000 “Державне управління”. - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - 306 с.
15. Навчальні плани та програми підвищення кваліфікації державних службовців. - К., 1996. - 96 с.
16. Навчально-тематичні плани та програми, методичні розробки для системи підвищення кваліфікації державних службовців. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 72 с.
17. *Надольний І.* Духовна аура особистості як соціальна домінанта становлення громадянського суспільства // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ): У 3 т. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - Т. 2. - С. 409-411.
18. *Нишчик Н.* Державна служба в Україні як фактор державотворення // Вісн. держ. служби України. - 1995. - № 1. - С. 47-53.
19. *Нишчик Н.Р.* Політична культура державних службовців // Вісн. держ. служби України. - 1998. - № 3. - С. 64-70.
20. *Оболенський О.* Навчання державного службовця як складова його професійної діяльності // Вісн. УАДУ. - 1999. - № 3. - С. 35-41.
21. *Пірен М.* Духовність - базова основа способу життя державного службовця України // Розвиток культурного потенціалу державних службовців в Україні: Наук. пр. / За заг. ред. В.А.Рєбкала. - К.; Житомир: Полісся, 2002. - С. 23-37.
22. *Пірен М.* Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 1. - С. 242-250.
23. *Плаксій Л.І.* Удосконалення змісту та методів підвищення кваліфікації державних службовців в умовах адміністративної реформи в Україні: Автореф. дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.01 / Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2000. - 20 с.
24. Політична психологія: Конспект лекцій до навч. модуля / Уклад. М.М.Логунова та ін. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 64 с.

25. Положення про підготовку магістрів державного управління. Програми навчальних дисциплін: Спеціальність 8.150000 “Державне управління”. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 400 с.
26. Положення про підготовку магістрів державного управління. Програми навчальних дисциплін: Спеціальність 8.150000 “Державне управління”. - К.: Вид-во НАДУ, 2003. - 508 с.
27. Праця в Україні у 2000 році: Ст. зб. / Держкомітет статистики України. - К., 2001. - 395 с.
28. Праця України. 2001: Стат. зб. / Держкомітет статистики України. - К., 2002. - 436 с.
29. Програма підготовки магістрів державного управління. - К.: Вид-во УАДУ, 1997. - 220 с.
30. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Європейський Союз: Словник-довідник. - К.: К.І.С., 2001. - С. 7-13.
31. *Тронь В.П.* Стратегія прориву: [Монографія] / Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 1995. - 344 с.
32. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік // Кучма Л.Д. Націю звеличують великі цілі і діла. - К., 2000. - С. 23-94.
33. *Фрейджер Н.* От перераспределения к признанию? Дилеммы справедливости в постсоциалистическую эпоху // Гендер. исслед. - 2000. - № 5. - С. 85-114.
34. *Чмига В.О.* Система підготовки державних службовців у Франції: Автореф. дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.05 / Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2002. - 20 с.
35. *Штогрин Д.* Концепція національної еліти в історіософії Дмитра Донцова // Людина і політика. - 2002. - № 3. - С. 47-52.
36. *Яцуба В.* Роль підготовки і підвищення кваліфікації державних службовців в удосконаленні державного управління // Вісн. держ. служби України. - 1997. - № 4. - С. 54-59.
37. *Bown G., Braly C.* Getting to the Top. Women in Management. - London: The Domino Cosultancy Ltd, 1993. - 157 p.
38. *Friedman B.* The Second Stage. Summit Books. - New York, 1981. - P. 68-69.

Ніна

Федчун

**РОЛЬ
РЕГІОНАЛЬНОЇ
ЕЛІТИ
У СТАНОВЛЕННІ
МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУ-
ВАННЯ**

Механізми забезпечення регіональною політико-управлінською елітою гарантій місцевого самоврядування ще не дістали достатнього дослідження. Держава поки що недостатньо виконує свої зобов'язання щодо створення умов для розвитку місцевого самоврядування та виховання політико-управлінської еліти. Більшою мірою вона декларує свої наміри щодо реалізації системи гарантій, яка залишається нереалізованою в діях органів виконавчої влади і в реальному законодавстві.

Відсутність реальних гарантій спричиняє ряд проблем, які стосуються відокремлення комунальної власності від державної, забезпечення самостійності місцевих бюджетів, надання пріоритету територіального управління над галузевим управлінням тощо.

Не реалізуються конституційні положення щодо матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, гарантій його самостійності. У суспільстві склалися групи політичної еліти, які по-різному підходять до побудови місцевого самоврядування та залучення населення до системи управління територією і розв'язанням місцевих проблем [10, с. 47].

Одні з них (урядовці, політики, науковці) усвідомлюють роль самоврядування в стабілізації політичної та економічної ситуації в управлінській державі та розглядають ефективну систему самоврядування як опору держави. Ведуть роботу над реалізацією програми державної підтримки і розвитку місцевого самоврядування. Розробляється ціла низка проектів законодавчих актів про комунальну власність, місцеві податки і збори, місцеві референдуми, міліцію місцевого самоврядування та ін., які до цього часу Верховною Радою не прийняті.

Для активізації розв'язання проблем місцевого самоврядування створено декілька державних координаційних структур та асоціацій органів місцевого самоврядування, а саме: Асоціація міст України та громад, Українська асоціація місцевих та регіональних влад, Асоціація сільських, селищних та міських рад, які координують свою роботу у формі Конгресу місцевих та регіональних влад України.

Ці структури й асоціації вбачають своє завдання в згуртуванні органів місцевого самоврядування в роботі, що веде до демократизації суспільства, децентралізації влади та збільшення ресурсів для повнішого задоволення потреб населення. Утверджуючи та відстоюючи право територіальних громад на ведення суспільних справ під свою відповідальність, вони стоять на позиції не протистояння різних гілок влади, а взаємодії, взаємного контролю та конкуренції.

Інша група управлінської еліти (керівники центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування) практично рухаються “в руслі загальної політики”, “не поспішаючи”, але й не демонструючи “особливої” позиції. Ця позиція офіційно не афішується, але завдяки їй затягується процес, спрямований на розбудову місцевого самоврядування. Не виконуються положення законів, Укази та доручення Президента України з питань місцевого самоврядування, у тому числі з таких важливих питань, як міжбюджетні відносини, управління комунальною власністю, порядок

розгляду судами справ, пов'язаних з діяльністю органів місцевого самоврядування тощо. На місцях їх позиція виявляється не в захисті інтересів територіальних громад і права громадян на місцеве самоврядування, а підтримки політики керівників місцевих державних адміністрацій, спрямованої на збереження певного обсягу владних повноважень і реальне володіння і розпорядження власністю, усунення від управління об'єктами комунальної власності територіальних громад.

Решта - це ті, хто декларує і вимагає здійснювати особливий шлях розвитку місцевої влади під прикриттям псевдонаціональної або псевдореформаторської риторики. Вони заявляють, що одним із головних чинників економічної кризи в державі є перехід від жорсткого централізованого управління до введення інституту самоврядування [10, с. 202].

Саме завдяки цьому можна пояснити проблеми, що виникли в становленні самоврядування в Україні протягом останніх років. Серед них:

- внутрішня неузгодженість і несистемність законодавства України, які викликані тією причиною, що ряд законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих до набрання чинності діючої Конституції України, не приведено у відповідність до конституційно закріпленій концепції місцевого самоврядування;

- неповнота і неоднозначність законодавчого регулювання питань організації та діяльності місцевого самоврядування. Тільки Конституцією України вимагалось у сфері місцевого самоврядування прийняття більше двадцяти законів, а з прийнятих за цей час більшість Постанов Кабінету Міністрів України, що торкалися організаційної діяльності органів місцевого самоврядування, суперечать Конституції України. Серйозні труднощі в практичній діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування викликає і неоднозначність тлумачення або розуміння окремих норм Закону України "Про місцеве самоврядування", але в тлумаченні цих норм відмовлено Конституційним Судом України, а Верховна Рада України не внесла змін до відповідного закону [10, с. 202].

Недотримання законодавства про місцеве самоврядування на сьогодні має низку проблем:

- невиконання норм закону органами і посадовими особами державної влади, органами місцевого самоврядування регіонального рівня, юридичними особами і громадянами;

- прийняття актів органами виконавчої влади, що ущемляють інтереси місцевого самоврядування;

- відсутність чіткого правового розмежування предметів відання та повноважень між органами державної влади і органами

місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування сіл, селищ, міст і регіональними органами місцевого самоврядування, що заважає ефективному розв'язанню ряду важливих проблем населених пунктів;

- нерозв'язання проблеми забезпечення фінансово-економічної самостійності територіальних громад, що включає в себе великий комплекс питань, які мають бути вирішені як на державному, так і на місцевому рівнях влади;

- недостатня кількість кваліфікованих управлінських кадрів органів місцевого самоврядування, яка викликана тим, що система кадрового забезпечення, навчання виборних осіб місцевого самоврядування і службовців, тобто регіональної еліти ще не склалась і держава не має достатньо коштів для розв'язання цієї проблеми;

- нераціональне залучення кваліфікованих спеціалістів політико-управлінської еліти до управління як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях;

- недосконалість системи судового захисту місцевого самоврядування, у тому числі відсутність права звернення органів місцевого самоврядування в Конституційний Суд України, адміністративних судів, а також нерегульованість механізму розгляду справ за позовами органів місцевого самоврядування, виконання судових рішень та недостатня робота щодо підвищення кваліфікації суддів у сфері права місцевого самоврядування [11, с. 307].

Для розв'язання всіх цих проблем відсутня цілісна державна політика розвитку місцевого самоврядування. Концепція адміністративної реформи, звичайно, не охоплює багатьох питань, спрямованих на створення умов реалізації конституційних положень місцевого самоврядування, соціально-економічного розвитку самоврядних територій, формування інститутів громадянського суспільства із залученням представників найбільш підготовленої політико-управлінської еліти.

Саме з їхньої ініціативи останніми роками відбувся ряд подій, які визначають ключові проблеми та тенденції розвитку місцевого самоврядування на наступні роки. Ці процеси потребують певного коригування стратегії реформування зазначеної сфери. Серед головних подій слід відзначити появу документів, в яких містяться нове концептуальне бачення розвитку місцевого самоврядування, проведення адміністративної реформи, регіональної політики. Упровадження нових концептуальних засад має наблизити нас до європейських стандартів місцевого самоврядування, які сформульовані в Європейській хартії

місцевого самоврядування. До таких засад, зокрема, належать положення “Про Концепцію державної регіональної політики” та “Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні” тощо.

Одним із важливих документів є Послання Президента України до Верховної Ради України “Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки”. У цьому документі місцевого самоврядування розглядається як найважливіша складова процесу європейської інтеграції. Реалізація європейського вибору відбудеться лише за умови переходу від декларативного до реального місцевого самоврядування. Інтегрування України в європейські структури потребує такої моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу.

Як зазначив у своєму виступі Президент України Л.Кучма на урочистих зборах Асоціації міст України 7 грудня 2000 р., серед напрямів діяльності, що повинні оптимізувати цю модель взаємовідносин, пріоритетними є: децентралізація влади, розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевого самоврядування. У цьому процесі найкращим чином має реалізувати себе регіональна політико-управлінська еліта.

Радикальна реорганізація політичної влади безпосередньо має вплинути на зміну системи місцевого самоврядування з врахуванням європейських традицій, відповідно до яких інститут місцевого самоврядування функціонує і розвивається в умовах парламентсько-президентської республіки. Це потребує також розгляду питання про зміцнення місцевого самоврядування на регіональному рівні й врахування цього факту у виконанні відповідних пунктів Програми законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування. Здійснити такі радикальні зміни можливо лише за умови проведення конституційної реформи, тобто внесення змін до Основного Закону, у тому числі й тих, що стосуються сфери місцевого самоврядування. Тут теж є широке поле діяльності політико-управлінської еліти.

Для розвитку місцевої і регіональної демократії політико-управлінською елітою необхідно:

- реформувати адміністративно-територіальний поділ країни та запровадити систему регіонального самоуправління;
- вирішити питання щодо надання обласним та районним радам, а також містам Києву та Севастополю своїх власних адміністративних органів (виконкомів);

- чітко розмежувати повноваження органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;
- забезпечити органи місцевого самоврядування необхідними управлінськими регіональними кадрами для ефективного виконання ними своїх повноважень;
- удосконалити систему судового захисту прав та інтересів місцевого самоврядування та впорядкувати питання щодо конфліктних ситуацій між місцевими виборними органами та посадовими особами і представниками органів виконавчої влади, тобто між представниками політико-управлінської еліти;
- удосконалити правовий статус міського голови;
- забезпечити регулярне інформування Інституційного комітету Конгресу щодо виконання Програми державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні;
- удосконалити систему місцевих виборів, що запотребовано непрозорістю виборів Президента України (2004 р.).

Поряд з цим, для вирішення даних питань потрібно розв'язати головні проблеми, які заважають розвитку місцевої та регіональної демократії, а саме:

- дефіцит законодавства щодо місцевого самоврядування, особливо в частині чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування;
- існування великої кількості так званих делегованих повноважень, що позбавляє суб'єкти місцевого самоврядування організаційно-правової самостійності;
- недосконалий статус органів місцевого самоврядування регіонального рівня;
- невизначеність фінансово-економічних та інших основ місцевого самоврядування;
- брак "політичної волі" щодо здійснення адміністративної реформи на місцевому і регіональному рівнях на засадах децентралізації державного управління, деконцентрації владних повноважень, субсидіарності;
- відсутність прозорих процедур розв'язання так званих компетенційних спорів і конфліктних ситуацій на місцевому і регіональному рівнях, у першу чергу, у судовому порядку між управлінською елітою;
- слабка обізнаність представників місцевого самоврядування, державних службовців, громадськості зі змістом ЄХМС та її вимог;
- порушення чинного законодавства з боку державних структур [10, с. 268].

Обґрунтованість вимог та рекомендацій щодо місцевої і регіональної демократії підтверджується практикою діяльності політико-управлінської еліти органів місцевого самоврядування. Зараз у виконанні своїх функцій та повноважень органи місцевого самоврядування стикаються з безліччю проблем, які ставлять під сумнів виконання вимог законодавства щодо їх організаційної та фінансової самостійності. На жаль, місцеве самоврядування має все ще декларативний характер і тому потребує кардинального оновлення з точки зору наближення українського законодавства до європейських стандартів, подальшого реформування бюджетних відносин, розвитку ресурсного забезпечення життєдіяльності територіальних громад. Розвиток законодавства має передбачити забезпечення дієвої системи гарантій виконання функцій та повноважень органів місцевого самоврядування. З цією метою підготовлено матеріали Державної стратегії управління місцевим і регіональним розвитком. Головна ідея цих документів полягає в тому, щоб радикально змінити чинну модель територіальної влади. Вона має бути повністю приведена у відповідність з європейськими засадами шляхом перерозподілу владних повноважень на користь місцевого самоврядування.

Адміністрування у сфері публічних фінансів залишається головним важелем державного управління. Фактично гарантії місцевого самоврядування зведені до намагання усе вирішити і розподілити на рівні держави. Органи місцевого самоврядування без сторонньої допомоги не спроможні розв'язати свої проблеми, забезпечувати розвиток території.

Найбільш нагальними проблемами, які виникають у процесі функціонування самоврядних структур, є наступні:

1) органи місцевого самоврядування та їх об'єднання не задовольняють темпи становлення правових засад місцевого самоврядування, які визначаються особливостями соціально-економічної ситуації, досягнутим рівнем інституційних перетворень та співвідношенням політичних сил у парламенті;

2) законопроектна діяльність набагато випереджає розгляд та прийняття розроблених законопроектів. На сучасному етапі суттєвим недоліком законотворчого процесу є відсутність комплексного, системного підходу до розвитку законодавства про місцеве самоврядування.

Для ефективного впровадження проектів законів, які регулюють діяльність регіональних структур, треба прийняти закони

України “Про Кабінет Міністрів України”, “Про нормотворчу діяльність органів місцевого самоврядування”. Для проведення адміністративної реформи необхідним є прийняття: Кодексу про адміністративні процедури, Адміністративно-процесуального Кодексу, нової редакції Кодексу про адміністративні правопорушення, а в подальшому - Адміністративного кодексу України. Це надасть змогу закінчити кодифікацію правових норм у сфері державно-управлінських відносин. Програма законодавчого забезпечення закладає модель розвитку законодавства про місцеве самоврядування. Цим жорстко регламентується діяльність самоврядних органів, що відображає сильний контроль виконавчої влади за місцевим самоврядуванням, у частині забезпечення делегованих повноважень.

Традиційний підхід до розширення правової бази місцевого самоврядування має певні перспективи. Зокрема, перспективною розробкою є напрацювання нових редакцій законів про місцеве самоврядування та про місцеві адміністрації. У них повніше реалізовано системно-функціонально-цільовий підхід (наближений до європейських зразків). Завдяки цьому чіткіше визначено статус кожного елемента системи місцевого самоврядування, насамперед, територіальної громади, функцій та повноважень органів місцевого самоврядування різних рівнів, а також їхні повноваження і повноваження відповідних місцевих державних адміністрацій щодо надання адміністративних і громадських послуг.

У сучасних політико-правових умовах перспективним є альтернативний підхід до розвитку законодавства про місцеве самоврядування, який би базувався на більш ліберальній концепції територіальної організації влади.

Законом мають визначатись в основному засади місцевого самоврядування, забезпечення державних гарантій його здійснення, а більшість питань має бути передано на регулювання статутним правом. Такий підхід дозволяє чіткіше визначити предмет закону і зосередитися на регламентації принципів положень організації і функціонування місцевого самоврядування, які потім деталізуються в інших законах та в статутах територіальних громад.

Реалізація альтернативного підходу до розвитку законодавства про місцеве самоврядування має передбачити також чіткіше та повніше визначення статусу міст Києва та Севастополя, приведення його у відповідність з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування. Насамперед, необхідно розмежувати повноваження місцевих ор-

ганів місцевого самоврядування в столиці, яке відсутнє в чинній редакції Закону України “Про столицю України - місто-герой Київ” [3].

Подальший розвиток законодавства про місцеве самоврядування можливий при дотриманні методологічних позицій, згідно з якими цей процес має відбуватися на таких засадах:

- альтернативного підходу до розвитку законодавства про місцеве самоврядування;
- комплексного підходу до предмету законодавчого регулювання в контексті всіх системних реформ, зокрема, адміністративної, адміністративно-територіальної, судово-правової, регіональної політики тощо;
- послідовності та узгодженості законопроектної та законотворчої діяльності;
- органічного поєднання статусного (установчого) функціонального і галузевого методів законодавчого, нормативного регулювання;
- апробації законотворчих розробок на науково-практичних заходах і погодженні положень таких розробок у процесі державно-громадських консультацій;
- фінансового обґрунтування законопроектів;
- постійного наукового моніторингу, супроводження та експертизи законотворчих розробок;
- проведення законодавчих державно-правових експериментів щодо запровадження нових форм організації місцевого самоврядування та інших інновацій в ході муніципальної реформи;
- децентралізація нормативно-правового регулювання на основі місцевих статутів;
- підвищення ролі політико-управлінської еліти органів місцевого самоврядування, їх договірної співпраці з найвищими органами державної влади.

Проведення конституційної, бюджетної, податкової, адміністративної, адміністративно-територіальної, муніципальної реформ підвищить роль місцевого самоврядування.

Виходячи із вищезазначеного слід зробити висновки, що орієнтування суспільства і органів державної влади спрямоване на становлення громадянського суспільства, подальший розвиток місцевого самоврядування та підвищення ролі управлінської регіональної політико-управлінської еліти. Останні мають стати рівноцінними, поряд з державою, партнерами в державотворенні, що потребує розробки нової стратегії розвитку суспільства, яку знову ж таки творить і здійснює політико-управлінська еліта.

Нова стратегія, що орієнтується на проведення кардинальних змін у системі політичної влади та місцевого самоврядування, актуалізує необхідність додаткового осмислення питань подальшого розвитку місцевого самоврядування та формування нової політико-управлінської еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сес. Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К., 1997. - 80 с.
2. Закон України про місцеве самоврядування в Україні. - К.: Парлам. вид-во, 2004. - 72 с. - (Сер. "Закони України").
3. Закон України про столицю України - місто-герой Київ. - К.: Київська міська Рада, 1999. - 98 с.
4. Закон України про місцеві державні адміністрації. - К.: Парлам. вид-во, 1999. - 32 с. - (Сер. "Закони України").
5. Послання Президента України до Верховної Ради України "Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки". - К.: Преса України, 2000. - 96 с.
6. Європейська Хартія про місцеве самоврядування // Місцеве самоврядування. -1997. - № 1-2. - С. 90.
7. *Бабіч П.* Взаємовідносини представницької та виконавчої влади на регіональному рівні: організаційно - правовий аспект // Зб. наук. пр. УАДУ. - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - Вип.1. - С. 124-126.
8. *Баймуратов М.* Законодавство України про місцеве самоврядування: актуальні питання реалізації // Зб. наук. пр. УАДУ. - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - Вип. 1. - С. 300-302.
9. *Кравченко В.В., Пітник М.В.* Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні. - К., 2001. - 176 с.
10. *Кравченко В.В.* Муніципальне право України. - К., 2003. - 670 с.
11. *Лазор О.Д.* Основи місцевого самоврядування. - К., 2003. - 431 с.

Євген

Козловський

**ШЛЯХИ
ФОРМУВАННЯ
ЕЛІТИ
В ТУРИСТИЧНІЙ
ГАЛУЗІ**

**(вітчизняний та
іноземний досвід)**

Процеси соціальної модернізації та національного державотворення висувають на перший план проблеми кадрового забезпечення сучасних трансформаційних перетворень - формування нової управлінської еліти в Україні, нарощування й конструктивного використання кадрового потенціалу в усіх сферах суспільного життя. Реалізація державної політики, спрямованої на адміністративне реформування та розвиток туристичної сфери, удосконалення

системи управління, забезпечення сталого розвитку туристичної галузі, збільшення її частки в макроекономічних показниках та підвищення іміджу держави на міжнародному рівні значною мірою залежать від керівного кадрового потенціалу, рівня підготовки керівників і спеціалістів, зайнятих у туристичній галузі.

Існуючі підходи, форми й методи роботи з керівними кадрами та спеціалістами в туристичній галузі не враховують вимоги сучасних економічних відносин, пов'язаних із переходом від адміністративно-командної системи планового ведення економіки до ринкової, що потребує формування нової державної кадрової політики в установах, організаціях та на підприємствах різних форм власності, що працюють на туристичний ринок. Велика роль у підтримці гідного життя сучасного суспільства, ефективного функціонування будь-якої галузі, зокрема туристичної, належить управлінській еліті.

Необхідність формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі в Україні, актуальність цієї проблематики зумовлюється низкою чинників:

- *по-перше*, сукупність нових процесів і явищ, що виникають під час становлення ринкових відносин у туризмі, зумовлюють необхідність прискореного розв'язання проблем кадрового забезпечення необхідних галузевих перетворень, оскільки саме від еліти туризму залежить реальність здійснення державної політики та успіх проголошених Президентом України реформ у галузі туризму;

- *по-друге*, серйозними прорахунками в кадровій політиці та низькому рівні кадрового забезпечення цього сектора економіки, необхідністю ліквідації адміністративних важелів управління зверху до низу в доборі та розстановці кадрів;

- *по-третьє*, необхідністю всебічного аналізу набутого вітчизняного й зарубіжного досвіду та дослідження існуючого в Україні досвіду формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі;

- *по-четверте*, невизначеністю державної кадрової політики, недостатністю її теоретичної розробки в науковій літературі з урахуванням комплексності й багатогранності проблеми, відсутністю аналогічних наукових досліджень, в яких би розглядалися проблеми кадрового забезпечення вітчизняної туристичної галузі на сучасному етапі.

Стан наукової розробки проблеми формування еліти щодо реалізації державної кадрової політики в галузі туризму свідчить,

що на сучасному етапі спеціального дослідження із цих проблем не проводилось. Науковий і дослідний матеріал надто обмежений.

Новизна дослідження цієї проблеми полягає в тому, що вперше зроблена спроба узагальнити й адаптувати до сучасних умов попередній іноземний та вітчизняний досвід формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі, також у дослідженні набули подальшого розвитку шляхи поліпшення діяльності органів управління та структур, що здійснюють добір, розстановку, використання, підготовку й підвищення кваліфікації керівних кадрів і спеціалістів, зайнятих у сфері туризму.

Усе вищевідзначене наводить нас на думку про те, що:

- комплексний аналіз формування й реалізації державної кадрової політики в туристичній галузі та особливостей формування еліти для її кадрового забезпечення може скласти основу подальшого вивчення ролі й функцій державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення кадрової політики в галузі туризму;

- результати дослідження й висновки можуть бути використані як науковими, так і практичними працівниками системи державного управління вітчизняним туризмом та підприємцями для вдосконалення форм і методів роботи з керівниками й фахівцями галузі;

- одержані результати дозволять визначити шляхи вдосконалення туристичної освіти, спрогнозувати мережу, обсяги, структуру й напрями підготовки еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі, визначити критерії, яким вона повинна відповідати в умовах ринку.

На сьогодні існують чимало праць, в яких ставляться та певною мірою осмислюються проблеми формування еліти та державної кадрової політики. У цьому плані, з нашого погляду, особливої уваги заслуговують праці таких вчених: В.Б.Авер'янова, Г.В.Атаманчука, О.А.Воронька, С.Д.Дубенко, В.М.Князева, Г.І.Лелікова, М.М.Логунової, В.І.Лугового, В.К.Майбороди, І.Ф.Надольного, П.С.Назимка, Н.Р.Нижник, О.Ю.Оболенського, М.І.Пірен, В.А.Рєбкала, В.А.Скуратівського, В.П.Троня, В.В.Цветкова, Г.В.Щокіна та ін. У працях вищезгаданих учених зроблені спроби щодо визначення понять “еліта”, “державна кадрова політика”, розглянуті основні принципи кадрової політики, системи кадрової роботи, головних напрямів реформування державної служби, створення системи ефективного державного

управління й підготовки нових кадрів для органів державного управління й місцевого самоврядування тощо.

Теоретико-практичним аспектам державного управління туризмом, його глобальним тенденціям та регіональним особливостям, організаційно-правовим засадам та проблемі кадрового забезпечення галузі присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Л.Г.Агафонова, В.Д.Безносьок, М.Б.Біржаков, Д.Боуен, М.І.Волошин, В.Г.Гуляєв, В.О.Квартальнов, Ф.Котлер, Г.А.Папірян, Р.Ю.Попова, В.С.Сенін, Т.Г.Сокол, В.І.Цибух, Д.Флетчер, Г.Харріс, Ф.О.Чудновський та інших дослідників.

Слід зазначити, що поки немає жодної монографії або дисертації з проблематики формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі або здійснення державної кадрової політики в галузі туризму, недостатньо вивчені механізми її формування та реалізації.

Виходячи із актуальності й недостатньої вивченості проблеми ставимо за мету встановити науково-теоретичні засади змісту державної кадрової політики в туризмі, особливості формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі, розробити на цій основі відповідні рекомендації і пропозиції.

Державна кадрова політика в туризмі набуде більшої ефективності й досконалості за таких умов:

- урахування попереднього іноземного та вітчизняного досвіду її здійснення;

- наукового обґрунтування функцій організаційної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів для туристичної галузі в загальному контексті реформування вищої та післядипломної освіти;

- нових засад формування й використання елітних кадрів в умовах радикального реформування туристичної галузі та економічного господарювання в цілому;

- створення умов і технологій для оперативного аналізу стану справ кадрового забезпечення в туристичній галузі з метою вчасного реагування на зміни, що виникають у соціально-економічному житті держави.

Вирішальним фактором подолання негативних процесів в економіці та соціальному житті країни є здатність влади ефективно керувати, забезпечуючи стабільність і відродження колишньої сили держави, створення сприятливих умов для життя її громадян,

відкриття нових можливостей для розвитку людського потенціалу України. Доводиться констатувати, що реформи останнього десятиліття створили абсолютну незатребуваність кадрового потенціалу країни, певною мірою дезорієнтували людей щодо суспільних цінностей.

Президент України Л.Д.Кучма у своєму Посланні до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр.” підкреслив, що “масштаби і складність зазначених завдань потребують прискореного формування та оновлення управлінської еліти, залучення до системи управління на всіх рівнях енергійних, компетентних та ініціативних кадрів нової генерації” [1, с. 5].

Розглядаючи особливості походження української еліти, можна умовно виділити її основну групу - це еліта, так би мовити, “старого ешелону”, яка посіла провідні позиції у різних галузях, зокрема і в туризмі. Поруч з перевагами представників цієї елітної групи (неабиякий досвід і знання, знайомство з кращими надбаннями світової та вітчизняної думки, багаторічні традиції інтелектуальної діяльності, соціальні та професійні зв’язки) їм притаманні також й суттєві проблеми у самореалізації в нових історичних умовах. Ці труднощі зумовлені якісно новим і своєрідним періодом, який переживає українське суспільство. Крім того, не завжди досвід, уміння, навички та методики, сформовані у минулому, можливо ефективно пристосувати до вимог сьогодення.

На цьому етапі рівень економічного розвитку господарства тісно пов’язаний з рівнем освіти та кваліфікацією робочої сили. Туризм останнім часом перебуває чи не в найгіршому становищі порівняно з іншими галузями господарства. Донедавна в Україні не було жодної повноцінної вищої школи, що готує кадри туристичного профілю. Відсутність вітчизняного досвіду ефективної підготовки для туристичної галузі працівників та фахівців всіх рівнів обумовило необхідність вивчення іноземного досвіду щодо шляхів формування еліти туризму [2, с. 72].

Ознайомлення з практикою роботи найбільш відомих іноземних закладів освіти туристичного профілю дозволило би внести деякі корективи в побудову відповідних рівнів вітчизняної туристичної освіти за участю спеціалізованих навчальних закладів: це середні загальноосвітні установи та ліцеї як система додаткової освіти; заклади середнього рівня підготовки (коледжі), у процесі якої також реалізуються елементи додаткової освіти; заклади вищої освіти з існуючим переліком програм за фаховими спеціальностями.

Навчання готельному й туристичному менеджментові ведеться в іноземних школах і вузах у межах спеціальних програм.

Початкова освітня ступінь - одержання сертифіката, що дає можливість дістати саму просту роботу в секторі готельного господарства та туризму. Навчання триває півроку або рік. Пройшовши ще один курс, можна одержати диплом, а продовжуючи навчання далі, - вищий диплом (advanced diploma). Його аналог в Україні - диплом про середню спеціальну освіту.

Бажаючі зайняти провідні позиції в індустрії готельного господарства та туризму можуть пройти більш тривале навчання протягом 3-4 років та одержати ступінь бакалавра (BA in Hospitality або BA in Hotel / Tourism Management). Для особливо амбіційних студентів передбачений додатковий річний курс для одержання ступеня магістра. Також існують спеціальні післядипломні програми (Postgraduate Diploma) для тих, хто вже має вищу освіту.

Найпрестижніші вузи туристичного та готельного менеджменту знаходяться у Швейцарії. Перша у світі школа готельного менеджменту з'явилася саме у цій країні. Це одна із найбільших і найпрестижніших шкіл - SHMS у містечку До біля Монтре, де проходять навчання більш 550 студентів. Школа входить у Швейцарську асоціацію шкіл готельного менеджменту (ASEN).

У ASEN входить й інша відома школа Hotel Institute Montreux, навчання в якій дозволяє одержати 2 дипломи: швейцарський та американський. Випускники школи автоматично стають членами британської Hotel Catering International Management Association. У навчальний рік входить п'ятимісячна практика.

Разом із тим непогані перспективи подальшого працевлаштування відрізняють туристичні вузи Ірландії. American College Dublin пропонує спільний курс, після закінчення якого студенти одержують дипломи Swiss American Hospitality Institute (SAHI) і AN&MA. Навчання готельному менеджментові в Griffith College Dublin також ведеться за швейцарською моделлю та включає вивчення таких дисциплін, як туризм, теорія продажу, маркетинг, бухоблік та ін. Вартість навчання в Ірландії практично вдвічі нижче, ніж у Швейцарії.

Один із найбільш престижних приватних навчальних закладів Франції у сфері туристичного та готельного бізнесу - Institute Vatel. Навчання ведеться англійською мовою, але для проходження обов'язкової практики необхідне знання французької мови. Під час практики студентам виплачується заробітна плата, а проживання

та харчування сплачується наймачем. У Німеччині існує система безкоштовної освіти. Українські студенти, які закінчили 2-й курс, можуть продовжити навчання в галузі туризму та готельного бізнесу в німецьких вищих школах, де сплачується тільки проживання, харчування і підручники [3].

Туроператори, що займаються освітнім туризмом, також пропонують відомі школи готельного менеджменту та туризму у Великобританії, Іспанії, Чехії, на Мальті та в інших країнах Європи. Менш затребувані, хоча й представлені на ринку, школи Австралії, Нової Зеландії, Канади і США.

У галузі національного та міжнародного туризму українській туристичній індустрії доводиться конкурувати з чітко організованим туризмом іноземних країн. Аналіз діяльності вітчизняних турфірм, готелів та ресторанів свідчить, що якість наданих ними послуг та особливо рівень підготовки персоналу поступається загальноприйнятим світовим стандартам. У свою чергу, українські освітні стандарти також істотно відрізняються від освітніх стандартів Америки та Європи.

Процес об'єднання Європи, його поширення на схід і на прибалтійські країни, супроводжується формуванням спільного освітнього та наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Цей процес дістав назву Болонського (від назви університету в італійському місті Болонья, де були започатковані такі ініціативи). Його метою є створення до 2010 р. європейського наукового та освітнього простору задля підвищення спроможності випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підняття конкурентоспроможності європейської вищої школи. Для того, щоб вступити до Болонської співдружності і, головне, стати її повноправним членом, Україні треба буде піти на суттєві перетворення в системі вищої освіти і науки. Найважливіше при цьому провести ґрунтовний порівняльний аналіз вітчизняної системи науки й освіти з європейською. За результатами цього аналізу визначити, що потрібно буде змінити в нашій системі, і започаткувати необхідні реформи. Відповідно до Указу Президента України від 17 лютого 2004 р. №199 "Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України" Міністерству освіти і науки, Міністерству закордонних справ, центральним органам виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, доручено створити міжвідомчу комісію з метою вивчення аспектів

Болонського процесу та внесення в установленому порядку пропозицій щодо участі в ньому України [4, с. 13].

Основні напрями державної кадрової політики в галузі туризму закріплені в новій редакції Закону України “Про туризм” - головному нормативному документі, який регламентує туристичну діяльність (вступив у силу з 1 січня 2004 р.). Відповідно до ст. 26 Закону України “Про туризм” професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами в порядку, визначеному законодавством.

Підготовка окремих категорій фахівців туристичного супроводу (гідів-перекладачів, екскурсуючих, спортивних інструкторів, провідників тощо), які не потребують здобуття громадянами професійно-технічної або вищої освіти із здобуттям кваліфікації за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, може здійснюватися у встановленому порядку юридичними чи фізичними особами.

Центральний орган виконавчої влади в галузі туризму (Державна туристична адміністрація України) бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації, затверджує перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них та порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу [5, с. 34].

Але на практиці в Україні спеціальна професійна підготовка, як правило, не затребувана. Увага на професійну підготовку персоналу звертається тільки при проведенні сертифікації туристичних та готельних послуг, підприємств громадського харчування, ліцензування турфірм. При цьому туристичні фірми зобов'язані мати в постійному штаті одного працівника з професійною освітою в галузі туризму.

Засвідчені в установленому порядку копії документів, що підтверджують рівень освіти, кваліфікації та стаж роботи, необхідні для провадження відповідного виду господарської діяльності, додаються до заяви про видачу ліцензії на здійснення туристичної діяльності [6, с. 132].

Підвищення вимог до ліцензування туристичної діяльності та сертифікації туристичних, готельних послуг і послуг громадського харчування змусить підприємства переглянути кадрову політику, зорієнтуватися на перепідготовку та підвищення кваліфікації своїх працівників з метою підвищення якості обслу-

говування. Такі заходи зумовляють створення регіональних центрів з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сфери туризму.

Тенденції розвитку системи туристичної освіти в Україні дозволяють визначити відповідні кроки, що необхідні для належної підготовки майбутньої еліти для кадрового забезпечення туризму:

- орієнтація на вивчення попиту та наявності додаткових послуг у регіонах України та в цілому по країні;
- широкі можливості профконсультації та профорієнтації майбутніх фахівців на всіх етапах професійної кар'єри;
- індивідуалізація навчання, орієнтована на вияв та розвиток здібностей слухачів;
- широке використання нових ефективних методів та засобів навчання, що забезпечують уміння мислити, аналізувати, спілкуватися з колегами;
- застосування точних методів та сучасної техніки для ефективної організації та управління навчанням, забезпечення гарантованої якості навчання.

Сьогодні заклади освіти в Україні, особливо в обласних центрах, працюють без взаємодії з туристичними підприємствами, без реальної оцінки потреби регіону у фахівцях з туризму та відповідних вимог до їх кваліфікації. Такий шлях веде до нераціонального формування системи підготовки фахівців у вузах туристичного профілю та відсутності конкретної спрямованості на розвиток туризму. Крім того, проблеми виникають у студентів старших курсів при проходженні виробничої та переддипломної практики, написанні курсових і дипломних робіт. Це явище обумовлено тим, що підприємства туристичної галузі здебільшого не приймають молодих фахівців та не надають їм можливості в реальних умовах застосувати свої теоретичні знання та реалізувати їх на практиці. Від співробітництва відмовляються і деякі органи державного управління, чия робота повинна бути спрямована на координацію діяльності галузі та пошук ресурсів, у тому числі кадрових.

Для формування туристичної регіональної еліти доцільно було б створити обласні навчальні центри з підготовки та перепідготовки кадрів, на базі яких необхідно постійно проводити тематичні семінари, а також консультаційно-інформаційну роботу щодо розвитку туризму на місцях, із залученням в цих заходах приватних підприємців та місцеве населення, що надають туристичні послуги.

Ситуація на ринку праці в галузі туризму така, що в недалекому майбутньому реальне зародження професійної конкуренції

серед фахівців приведе до підвищення вимог щодо професійних умінь та навичок. Безперервна підготовка еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі повинна здійснюватися на різних рівнях професійної кваліфікації, від рядових працівників до вищого керівництва.

Традиційна система додаткової професійної освіти (ДПО) для фахівців туристичної галузі в Україні здійснюється, як правило, через туристичні навчальні заклади. Частина керівників та фахівців підвищує свою кваліфікацію в навчальних центрах, спеціально створених усередині фірм та корпорацій. Усе більшого значення в підготовці кваліфікованих управлінських працівників набувають бізнес-школи, інститути консалтингу та маркетингу.

Прикладом цього може слугувати діяльність АТ “Кримтур”, де існує навчальний центр, що займається підготовкою кадрів для своєї системи та має можливість надати свою навчальну базу для інших туристичних фірм. У дочірніх підприємствах системи зайнято понад 2000 осіб (майже 100 професій). У такий спосіб здійснюється якісна підготовка та перепідготовка кадрів для туристичної галузі: екскурсіводів, організаторів, інструкторів з туризму, гідів, покоївок, кухарів тощо. Програми підготовки затверджені Міністерством освіти і науки України та складаються з лекцій, семінарських та практичних занять, навчальних екскурсій, походів, вивчення передового досвіду з використанням широких можливостей відділень центру та матеріальної бази АТ “Кримтур” у Сімферополі, Севастополі, Євпаторії, Феодосії, Ялті, Гурзуфі. Після успішного складання іспитів та одержання посвідчення найбільш гідні з них можуть одержати роботу в системі АТ “Кримтур” [7].

Модель ДПО в туризмі повинна містити у собі підвищення кваліфікації, стажування, професійну перепідготовку. Крім кадрової підтримки інноваційних процесів в економіці України сучасна система ДПО допоможе розв’язати низку важливих соціальних проблем, а саме:

- зниження безробіття серед фахівців;
- професійної перепідготовки мігрантів і колишніх військовослужбовців;
- раціональної професійної орієнтації молоді;
- залучення у сферу освіти малоактивних верств громадян, осіб із важкодоступних районів.

Аналіз ситуації, пов'язаної зі станом безперервної освіти в туризмі, підтверджує необхідність розробки так званого сімейства спеціальностей і спеціалізацій, що сприяють професійно орієнтованій системі підготовки елітних кадрових ресурсів. Запозичення іноземного досвіду підготовки фахівців полегшує розуміння ряду позицій щодо побудови професійної освіти, однак специфічні моменти, характерні для туристичної сфери в Україні, обумовлюють необхідність розв'язання конкретних проблем, що передують побудові професійно-кваліфікаційного профілю фахівців. Йдеться про:

- визначення секторів виробничої діяльності та відповідної структури робочих місць у вітчизняній системі туризму;
- побудову професійно-кваліфікаційної структури кадрових ресурсів;
- розробку переліку напрямів, спеціальностей та спеціалізацій у системі безперервної туристичної освіти.

Слід зазначити, що вищенаведений алгоритм побудови професійно-кваліфікаційного профілю кадрових ресурсів підлягає ревізії та відновленню залежно від змін кон'юнктури ринку праці у сфері туризму. Маємо на увазі не розрахунки кількісної потреби фахівців, а їх якісний склад та особливості побудови безперервної системи туристичної освіти.

Засоби туризму є носіями та провідниками певної ідеології, способу життя, культури; вони широко використовуються у виховних та освітніх цілях. Природно, що “віссю обертання” фінансової діяльності у вітчизняній системі туризму є не інфраструктура обслуговування, а людина з його інтересами та потребами. Індивідуальний стиль життя людини, яка використовує усі свої можливості для поліпшення умов праці та особистого побуту, багато в чому буде визначатися й тим, яке місце в його способі життя посідають загальнокультурні та спортивні розваги, оздоровчі технології. Саме через задоволення особистих потреб найпростіше реалізовувати програми виховання талановитої молоді та соціальної підтримки різних верств населення. У вищенаведених факторах варто шукати головні передумови до проектування відповідного комплексу спеціальностей у туризмі.

Прогноз розвитку системи туризму в Україні та пов'язаний з ним аналіз потреби формування еліти для його кадрового забезпечення свідчать про те, що розвиток туристсько-оздоровчої інфраструктури буде йти більш швидкими темпами, що спричи-

нить за собою необхідність збільшення кількості підготовлених фахівців.

Формування змісту туристичної освіти тісно пов'язано з функціонуванням закладів освіти та формами передачі відповідних знань. Серед найвідоміших ВНЗ, що готують кадри для вітчизняного туризму слід відмітити Київський національний університет імені Тараса Шевченка (географічний факультет, кафедра країнознавства і туризму), Київський національний університет культури та мистецтв (факультет менеджменту і бізнесу, кафедра міжнародного туризму) та Інститут туризму Федерації профспілок України.

Академічній структурі закладів та системі вітчизняної туристичної освіти протягом багатьох років була притаманна класична форма роботи з майбутніми фахівцями. Створювалися стійкі "догмати" змісту освіти на різних його рівнях. При цьому формувалися та продовжують удосконалюватися дві системи освіти:

- університетська (з тенденціями розширення загальнонаукових знань);
- інститутська (з тенденціями усе більшого нагромадження знань про професійну діяльність).

Немає необхідності коментувати цінність обох систем, важливо зазначити проблематичність вибору оптимальних сполучень й обсягів загальнонаукових та загальнопрофесійних розділів знань для включення в освітні стандарти вузівської підготовки фахівців з туризму. Звідси в доборі змісту освіти надзвичайно важливо спиратися на принцип збереження традицій та історичного досвіду функціонування системи освіти. Відповідно до профілю професійної діяльності менеджера з туризму загальнопрофесійні та спеціальні розділи освіти групуються за такими видами діяльності: управлінської, організаційної, економічної, планово-фінансової, інформаційно-дослідницької, методичної та ін.

Туристичний ринок має потребу у великій кількості фахівців інших напрямів для таких видів діяльності, як: ресторанне обслуговування, адміністративний менеджмент, туроперейтинг (туроператорська і турагентська діяльність), екскурсійна робота, діловий туризм, екологічний туризм, оптова й роздрібна торгівля в туризмі, туристський маркетинг, телекомунікаційні системи, економіка туризму, туристсько-спортивний оперейтинг, бух-

галтерський облік та статистика туризму і т.д. Для цього в туристичних ВНЗ України необхідно відкривати нові спеціальності, наприклад такі, як “Маркетинг”, “Управління персоналом”, “Теорія та практика міжкультурної комунікації”, “Менеджмент іноземного туризму”, “Екологічний туризм”, “Менеджмент анімації” та ін., що дозволить готувати не лише менеджерів з туризму, але й маркетологів, лінгвістів, педагогів професійного навчання для сфери туризму тощо. Під час навчання майбутнім фахівцям потрібно надати можливість засвоїти різні професії сфери туризму: агент, референт, оператор систем бронювання, рекламний агент, юрисконсульт, працівник правової кадрової служби, інструктор з безпеки туризму, аніматор, екскурсовод, гід-екскурсовод зі знанням іноземної мови, турсервісер-еколог, офіціант, бармен, покоївка, портьє, кухар-кондитер, гід-провідник та багато інших професій.

На тлі традиційно сформованих розділів освіти спостерігається дефіцит базових знань про особливості контингентів населення, з якими доводиться взаємодіяти фахівцям, основних інститутів соціалізації особистості, видах соціального сервісу та змісту соціально-психологічної допомоги населенню через засоби організованого відпочинку, рекреації та туризму.

У цьому зв'язку в дисципліні спеціалізацій повинні бути включені елементи курсів, вивчати які доцільно в програмах магістратури в напрямі удосконалювання професійної освіти та підготовки науково-педагогічних кадрів у рамках наукової спеціальності 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”. У зміст освіти магістерських програм доцільно як основу включити насамперед соціально-педагогічні проблеми підготовки кадрових ресурсів, історію та культурологічні особливості туристичного простору регіонів України і т.д. Програми магістерської підготовки повинні містити комплекс знань про суб'єктів управління, забезпечення нормативно-правового регулювання за видами туризму.

Відповідно до встановленого порядку зміст професійної освіти реалізується безперервно та за рівнями початкової, середньої, вищої та післявузівської професійної освіти. Побудова змісту освіти, що забезпечує придбання необхідних умінь, навичок та теоретичних знань для виконання відповідних функцій професійної діяльності, підкоряється певній логіці. Найбільш рухливими, необхідними в постійному відновленні рівнями освіти, є рівні вищої та післявузівської професійної освіти.

Заклади освіти, що готують туристичні кадри, набувають усе більшого значення в житті українського суспільства. Сучасна освіта приваблює до себе увагу не тільки як галузь діяльності з підготовки еліти для туризму, але і як середовище, в якому відбуваються професійне самовизначення фахівця, самоствердження особистості. Тому в змісті спеціальних рівнів освіти усе більшу деталізацію набуває навчання, орієнтоване на особистість. Воно забезпечує вибір майбутнім фахівцем "освітніх траєкторій" та більш повне задоволення попиту на фахівців для сфери туризму [8].

Вищевикладене свідчить про необхідність створення цілісної галузевої системи підготовки еліти кадрових ресурсів туристичного профілю з розширенням спектра спеціальностей та кількості підготовлених кадрів, здатних відродити кращі вітчизняні традиції та забезпечити належний розвиток системи туризму в Україні.

Аналіз ситуації, пов'язаної зі станом кадрових ресурсів для сфери туризму, підтверджує необхідність розробки доктрини вітчизняної системи освіти, заснованої на трьох теоретико-методичних компонентах її реалізації:

- побудови професійно-кваліфікаційної структури кадрових ресурсів і робочих місць у системі туризму України;
- розробки теоретико-методичних основ змісту професійної освіти фахівців;
- створення нормативно-правової бази для забезпечення ефективного функціонування державних й недержавних закладів освіти туристичного профілю.

У державній програмі розвитку туризму на 2002-2010 рр., затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583, зазначається, що подальший розвиток туризму гальмується недостатньою забезпеченістю туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами [9, с. 143].

Слід зауважити, що відповідно до цієї програми Міністерством освіти і науки України, Державною туристичною адміністрацією України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством економіки та європейської інтеграції України, а також Асоціацією навчальних закладів туристичного і готельного профілю на цьому етапі вживаються заходи щодо кадрового забезпечення туристичної галузі, а саме:

- удосконалюється подальший розвиток системи освіти для підготовки спеціалістів туристичної галузі, розробляється концепція підготовки працівників туристичної галузі;

- подані в установленому порядку пропозиції щодо введення в навчальних закладах напряму "Туризм", "Готельне господарство" та наукової спеціальності "Теорія та методика професійної освіти (туризм)";

- запроваджуються нові форми післядипломної освіти та підвищення кваліфікації кадрів туристичної галузі;

- доповнено Класифікатор професій ДК 003-95 з назвами професійних груп робіт працівників галузі та закінчується розробка Довідника кваліфікаційних характеристик працівників галузі;

- створений науковий центр розвитку туризму, основним завдання якого є розробка наукових засад та підходів до системного розвитку туристичної галузі [9, с. 4].

На жаль, будь-які реформи, закони, укази, предметні розпорядження, програми, концепції і довгострокові проекти - все це не буде перетворено у життя і залишиться лише на папері, якщо радикально не зміниться ставлення до споконвічної проблеми "людського фактора". Державні рішення втілюють у життя конкретні люди та від того, наскільки вони професійні, порядні, віддані інтересам своєї країни, наскільки порівнюють труднощі сьогоденного життя громадян України зі своїми власними проблемами, залежить якість влади, її здатність до позитивних перетворень, готовність служити суспільству, а не олігархам, криміналу або закордонним спонсорам. У зв'язку з цим саме сьогодні набуває виняткової важливості політика влади щодо формування елітних кадрів державної служби, від реалізації якої залежить, чи досягнемо ми позитивних результатів у кожній сфері діяльності, зокрема в туризмі [10, с. 107].

Зазначимо наявність ще однієї обставини, що впливає на ефективність державної влади - це її низький якісний склад. Сама державна служба, зокрема в державних виконавчих органах влади в туристичній сфері, стала непривабливою для людей, що прагнуть чогось домогтися в житті, людей цілеспрямованих, ініціативних, спрямованих на серйозну та вдумливу роботу на користь своєї країни. На цьому етапі в системі державних органів управління відсутня стабільність, абсолютно ілюзорними здаються перспективи професійного просування, виплачується принизлива заробітна

плата, практично не пов'язана з результатом роботи [11, с. 367]. Крім того, більшості молодих спеціалістів, що бажають пов'язати своє життя із державною службою, не зрозуміло, заради яких цілей та інтересів вони повинні жертвувати матеріальним статком, якого можуть домогтися поза сферою державної служби.

Управлінський досвід роботи в туристичній сфері у працівників, як правило, мінімальний, а про додаткову освіту та підвищення професійної кваліфікації серйозно говорити взагалі не приходиться. Відбувається старіння кадрів. Молодь на державну службу, як правило, не йде через низький рівень матеріальної винагороди за роботу та різке падіння її престижу [12, с. 6]. Поширеною стає думка, якщо вже йти на державну службу, то тільки для того, щоб забезпечити сприятливі умови для розвитку власного туристичного бізнесу, придбання потрібних зв'язків або просто для особистого збагачення. У таких умовах серед чиновників середнього рівня розповсюджується безініціативність, у творчої людини немає виходу її активності. Їй стає не цікаво працювати, вона змушена або пристосовуватися до ситуації, поступово втрачаючи свій потенціал, або йти туди, де її здібності й ініціатива будуть затребувані й оцінені, а це, як правило, поза межами державної служби. У результаті цих негативних процесів відбувається своєрідне "вимивання" кадрового інтелекту, повсюдне поширення усередненої "сірості", нездатної до будь-якої творчої діяльності.

Важливим напрямом реформування системи державної служби України є забезпечення конкуренції, об'єктивності та гласності під час прийому та просування по службі. Попередження рецидивів непрофесіоналізму та некомпетентності формування кадрового потенціалу потрібно здійснювати на основі відбору висококваліфікованих фахівців нової генерації. З цією метою необхідні більш прозорі, об'єктивні процедури прийняття на державну службу, запровадження єдиного порядку проведення відкритого конкурсу зі складанням іспиту [13, с. 7]. З метою пошуку потенційних лідерів, молоді, що має неординарні якості, доцільно розробити порядок прийняття на державну службу перспективних випускників вищих навчальних закладів, фахівців не тільки туристичної, але й підприємницької, банківської та фінансово-економічної сфери.

Ці заходи вимагають істотних змін у характері діяльності кадрових служб органів виконавчої влади. Останні повинні зосередитися, у першу чергу, на аналітичній та організаційній

роботі з кадрового менеджменту, аналізу ефективності діяльності відповідного органу, його структурних підрозділів, професійної діяльності кожного державного службовця, прогнозу розвитку персоналу, планування кар'єри службовців, забезпечення навчання та моніторингу ефективності роботи.

На жаль, сьогодні приходится констатувати, що реальні можливості кадрового відновлення державної влади на початку 90-х рр. виявилися упущеними.

Сьогодні вперше за кілька останніх років виникають умови для активної роботи в напрямі формування дієздатної державної служби та ефективної кадрової політики. З'являється реальний шанс зробити цей напрям пріоритетним, системним й обов'язковим для виконання всіма органами державної влади країни, незважаючи на опір різних груп впливу, протидію криміналу та тихий саботаж у середовищі чиновництва. На порядок денний, насамперед, виступають питання об'єктивної оцінки якості людського, інтелектуального потенціалу державної служби, його професіоналізму, кваліфікації, правосвідомості та культури, а також реалізації вивіреного механізму залучення, закріплення й просування нового покоління кадрів у системі управління, виховання відповідальності, розвиток державного мислення.

Проведене дослідження проблем формування еліти для кадрового забезпечення туристичної галузі в Україні дозволяє сформулювати ряд узагальнюючих висновків і рекомендацій, що мають теоретичне й практичне значення.

Подоланню негативних тенденцій у період формування управлінської еліти в галузі туризму та здійснення цілісної державної кадрової політики в туристичній галузі має сприяти розробка на державному рівні науково обґрунтованої концепції, яка повинна визначити перспективи розвитку галузі й необхідне для цього випереджаюче кадрове забезпечення, засоби та механізми кадрового забезпечення реформ у галузі; найближчі, коротко-строкові та стратегічні напрями роботи з кадрами; принципи й критерії добору й розстановки кадрів в органах державного управління вітчизняним туризмом.

Важливими умовами реалізації ефективної державної кадрової політики в туристичній галузі та формування еліти туризму мають стати вдосконалення нормативно-правової бази, де знайдуть відображення розробки стратегії формування та використання ка-

дрового корпусу, зокрема визначення адекватної сучасним вимогам структури відповідних органів державного управління, їх повноважень та компетенції в роботі з кадрами керівних працівників і спеціалістів різних категорій та рівнів; удосконалення системи механізмів економічного, організаційного, освітньо-інформаційного забезпечення державної кадрової політики в туристичній галузі; підвищення результативності діяльності її суб'єктів, професіоналізація кадрів тощо.

З огляду на низьку результативність навчання кадрів туристичного профілю, відсутність раціональних відносин вищої школи із замовниками й споживачами, недосконалу систему фінансування державних навчальних закладів та недостатнє використання програм міжгалузевих дисциплін та активних методів навчання, передового іноземного досвіду необхідно перебудувати існуючу систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для туристичної галузі, активізувати перехід до підготовки спеціалістів нової формації, здійснити поєднання фундаментальної підготовки з практичним навчанням, створити умови для безперервного навчання фахівців із метою постійного оновлення їхніх знань та підвищення професійного рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. - 2002. - 4 черв. - С. 2.
2. *Безносюк В.Д.* Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України: Дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01. - Л., 2001. - 198 с.
3. Гостиничный менеджмент в мире // http://abroad.ru/ref_theme/useful_18.htm
4. Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України: Указ Президента України від 17 лют. 2004 р. №199 // Офіц. вісн. України. - 2004. - № 7. - С. 13.

5. Закон України про внесення змін до Закону України “Про туризм” // Офіц. вісн. України. - 2003. - № 50. - С. 34.
6. Про внесення змін до переліку органів ліцензування та переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 берез. 2004 р. № 267 // Офіц. вісн. України. - 2004. - № 10. - С. 132.
7. Расширение подготовки кадров по международному туризму в Крыму // <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/scientist/edition12/tom1/n01253.htm>
8. Підсумки роботи галузі за 2003 рік та вирішення проблем щодо подальшого її розвитку: Доп. голови Державної туристичної адміністрації України на Всеукр. форумі працівників туристичної та курортно-рекреаційної галузі від 25.12.03 р. // <http://www.united.com.ua/v251203.doc>
9. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2002 р. № 583 // Офіц. вісн. України. - 2002. - № 18. - С. 143.
10. *Квартальнов В. А.* Туризм: история и современность: Избр. произведения : В 4 т. / Рос. межд. акад. туризма. Система подготовки туристических кадров. - М. : Финансы и статистика, 2002. - 397 с.
11. *Воронько О.А.* Формування кадрів державної служби, управлінської еліти - основа втілення кадрової політики // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001р., м. Київ): У 3 т. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - Т.1. - С. 367-370.
12. *Леліков Г.І.* Урядовий пріоритет: кадри нової генерації: [Бесіда з начальником Голов. упр. держ. служби України / Бесіду вів В.Ступак] // Уряд. кур'єр. - 2002. - 1 листоп. - С. 6.
13. Проблеми та пріоритети удосконалення добору, розстановки й підготовки кадрів державного управління в Україні / В.Луговий, В.Князєв, В.Куценко, Г.Литвинов // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 4. - С. 5-19.
14. Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки: Монографія / За ред. М.І. Пірен, В.А. Ребкала; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2003. - 180 с.

- 15.** Українська еліта та її роль в державотворенні : Матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. (18-19 трав. 2000р., м. Київ) / Редкол.: В.М. Князєв, М.І. Пірен; М-во освіти і науки України; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2000. - 205 с.
- 16.** Elite configurations at the apex of power / Ed. by Mattei Dogan. International studies in sociology and social anthropology. - Leiden Boston: Brill, 2003. - 301 p.
- 17.** *Syratt G.* Manual of Travel Agency Practice. - Linacre House, Oxford, 1992. - 260 p.
- 18.** The Structure of power in America. The corporate elite as a ruling class / Ed. by Michael Schwartz. - New York; London : Holmes & Meier, Cop., 1987. - 256 p.

Марія

Пірен

**ЧИ Є “ВИБРАНА
ВЕРСТВА”
УКРАЇНИ
СИМВОЛОМ
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ
НАЦІЇ?**

Після розпаду СРСР народ України обрав правильний шлях розвитку своєї вітчизни: незалежна держава, демократичні перетворення, упровадження ринкових інструментів господарювання. Що ж до реалізації цього вибору, то тут нас чекало немало розчарувань. Переважна більшість нової української еліти, цієї “вибраної верстви” (якщо користуватися термінологією В. Липинського), сповідуючи старе мислення, поставилася до висунутих історією завдань з рідкісною безвідповідальністю та безпрецедентною фаховою бездарністю. З’ясувалося, що вона не тільки не володіє знаннями суті ідеї ринкових

відносин, але й байдужа до долі співвітчизників, керується власними корпоративними інтересами.

Пасток на шляху до утвердження ринкових відносин в Україні виявилось багато - починаючи з ментальності, психології меншовартості, духовно-політико-ідеологічного задурманювання тощо. Найпершою і, цілком можливо, вирішальною причиною було нерозуміння у своїй уже державі національно-державного чинника та сприйняття його як чогось несучасного, нереспектабельного, та навіть небезпечного. Спрацювали колишні стереотипи: національне - отже націоналістичне. При епохальних негативах початку ХХІ ст., зокрема, таких як "завершення ери довіри" між людьми, державами, культурами, світ "відкритих суспільств" став насправді світом недовіри. За логікою це призвело до зневіри в українському національному відродженні, унаслідок чого високі посадовці, що уособлювали державу (і які державно-народне багатство мали зберегти і зорганізувати, аби створити базові економічні основи та духовні засади становлення незалежної України), запіклувалися власним збагаченням, посиленням своїх кланів.

Здійснювати таку політику в Україні "вибраній верстві" допомогли іноземні радники не вищого гатунку - поважні вчені-економісти з високою репутацією в науковому світі до нас практично не приїздили. У Києві навіть не можна було порушувати питання про регулятивну роль держави, державне сприяння економічному зростанню, владі закону тощо. Все це кваліфікувалося як антиреформаторські підступи [1, с. 7-8]. Тим часом будь-якій мислячій людині зрозуміло, що без влади закону, без компетентності, без забезпечення державою прав власності, без культури та етики підприємництва, без ідеї державотворення - ринкової економіки не утвердити. Але це було вигідно тим, хто жадав швидко збагатіти. А збагачення оте відбувалося за рахунок зубожіння народу. Наші олігархи "відважно" пішли на цей "подвиг". Недаремно моніторинг громадської думки в Україні постійно засвідчує народне розчарування щодо "вибраної верстви".

Для нашого політико-управлінського олімпу вибір був таким: або бути багатим, або бути шанованим народом і залишатися його захисником та символом нації. Хто ким став - свідчить сьогодні. Відтак перед українським суспільством постає завдання відновити престиж "вибраної верстви", довіри до української національної ідеї в її новітній інтерпретації.

Хоча, якщо говорити по суті, цієї ідеї й нині не існує, її ще належить випрацювати згідно з реаліями ХХІ ст., поклавши левову частку її реалізації в майбутньому на титульний етнос, який становить в Україні (за переписом 2001 р.) 76% населення. Що ж до ролі

національних меншин у державотворенні, то є природний закон соціуму: ніякі “меншини” - складові населення української держави (як і будь-якої іншої сучасної держави) не змінять соціально-економічного стану. Вони можуть лиш посилювати або уповільнювати головну державотворчу силу [9]. Радикальні перетворення повинен зніціювати титульний етнос, який має створити навколо себе біополе злагоди, толерантності та консолідувати усіх громадян України на державотворчі процеси, закладені в концепції національної ідеї державотворення [10, с. 62].

Водночас маємо мати на увазі, що без національної ідеї державотворення Україні неможливо нагромадити “соціального капіталу” - атмосфери довіри, співробітництва, взаємодопомоги, працьовитості тощо. Саме цей капітал нині у нас є великим дефіцитом як в реаліях буття, так і у сфері наукового його осмислення. Тому вельми актуальною треба вважати тезу Л. Кучми, що світоглядним орієнтиром суспільної консолідації в Україні має стати національна ідея, яка визначатиме основні пріоритети суспільно-політичного життя [6, с. 30].

У сучасному українському суспільстві є люди, які вважають національний фактор чимось суто публіцистичним, риторичним. І дотримуються такої думки тому, що є здеціоналізованими. Можна сказати, що це рештки минулої радянської доби, а не ознаки майбутньої української державотворчої молодості. Погляньмо на росіян. Вони, живучи в будь-якому національному утворенні, завжди залишаються собою - росіянами, і пишаються своєю національною належністю, шанують свої символи, традиції, віру, мову. А тим часом значна частка українців не ідентифікує себе з Україною як з батьківщиною, з українським стереотипом навіть у власній державі. Повчальні, наприклад, відповіді на запитання “З чим насамперед пов’язане ваше уявлення про батьківщину?” (див. табл. 1 [4, с. 91]).

Таблиця 1

Рідна природа	21,1 %
Народні звичаї, обряди, пісні	27,3 %
Моя земля, територія	19,2 %
Історичне минуле	11,8%
Місце, де народився і виріс	58,7 %
Держава, громадянином якої я є	18,7%
Видатні діячі мого народу	2,0 %

Так ось, тільки з “місцем, де народився і виріс” 58,7% респондентів пов’язують своє уявлення про вітчизну. З поняттям “держави, громадянином якої я є”, ідентифікує себе лише 18,7% респондентів. Відтак поняття “держава” для 80% наших громадян не є тим національним феноменом, який становить для громадян інших країн найвищу цінність.

Який висновок можна зробити з цього? Єдиний: держава не дбає про людину як найвищу суспільну цінність. Але ж маємо погодитися, що в наш час джерелом найбільшого багатства у світі є людина з її знаннями (людський капітал - human capital (англ.)), тобто психологічно і фізично здорова людина зі знаннями, освітою, культурою. І все це можливо створити тільки в національній державі. Творення найбільшого багатства - виховання особистості з її освітою, знаннями, світоглядом - повинно стати прерогативою держави у сфері національних інтересів.

У зв’язку з цим найсерйозною проблемою стає формування національної ідеї, яка має об’єднати всіх громадян України. Свого часу чимало говорилося, що національна ідея у нас не спрацювала. А не спрацювала вона тому, що про це мало дбали люди, котрі стали при владі. Вони були заклопотані зовсім іншими проблемами.

На жаль, і сьогодні в Україні є ще чимало людей, котрі вважають “дешеву ковбасу” мірилом усіх речей. Аби повернути народ обличчям до державотворчих процесів, потрібно повернути народну довіру до керівництва країни, розпочати, зрештою, духовно-культурне відродження нації: цілковито відмовитися від бездуховно-культурних „надбань” минулого (радянського), так само, як і від нинішніх “духовних” “надбань” цинічної, корумпованої, бездуховної української буржуазії.

Ведучи мову про національну державу, мусимо зауважити, що вона, держава, має забезпечувати життєві інтереси усіх верств і станів, тобто всієї нації. Слід мати на увазі, що в Європі, та й у решті світу, характерною ознакою більшості незалежних країн є наявність кількісно переважаючого одного етносу в їх межах [2, с. 33]. Бачимо, що сучасна Польща заселена переважно поляками, Німеччина - німцями, Франція - французами, Україна - українцями і т. д. Причому цікаво, що етнічні меншини можуть злитися з основною нацією у справі державотворення, не втрачаючи своєї етнічної самобутності. Хоча історія знає випадки, коли окремі державні утворення силою утримували в собі певну кількість країн, населених окремими етносами,

яким не дозволялося будувати власну державність. Це були здебільш імперії, історично приречені на розпад (Велика Британія, СРСР та ін.).

Важливо, щоб ми спромоглися виробити власну українську економічну мудрість, враховуючи складні соціальні, політичні, економічні, демографічні, екологічні, історичні та психологічні чинники для піднесення України до рівня сучасних розвинених націй. Без вибудовування національної держави Україна ніколи не зможе стати поважною європейською країною. У новій Європі (ЄС) немає місця для народу, що не пройнявся почуттям єдності, згуртованості на основі мови, традицій, культури, а лишається роз'єднаною "етнічною масою". Зайвого клопоту - "міжетнічних конфліктів" ніхто в Європі не бажає.

Більшість економістів зі світовим ім'ям (серед них Дж. Робінзон, Г. Мюрдаль) обґрунтовують політику тісного зв'язку економіки з національною ідеєю, культурою, нацією, нацією-державою. Б. Рассел свого часу писав, що людство живе у складнощах ідей, але найскладнішою є породжена людством ідея національна. Історичний досвід етнонаціонального розвитку вчить, що коли великі імперії розпадаються, то утворюються нації-держави (Англія, Франція, Іспанія і т. д.), а в процесі їх розвитку народжується ідея "політики національного розвою". Ця ідея базується і формується в такому інституті, як нація-держава. Безпрецедентним в історії людства є фантастичний економічний успіх країн Південно-Східної Азії, які спираються на національну ідею, сформовану в нації-державі.

Мусимо пам'ятати й таку істину: жоден іноземний спеціаліст не має того досвіду, що його мають у своїй країні її корінні жителі. Тому якщо хочемо бути успішними у своїх реформах, то потрібно готувати власних спеціалістів, які б знали практику вітчизняного господарювання й уміли інноваційно запроваджувати його та гуманно, високодуховно, толерантно утверджувати етнополітику.

Зрозуміло, що іноземна технічна допомога в розумних межах необхідна, вивчення і творче засвоєння зарубіжного досвіду безумовно корисне. Але до певної межі! Економічні успіхи тієї чи іншої країни залежать від того, чи вдається національну ідею, патріотизм, національне економічне мислення поставити в центр політики державної управлінської еліти. В Україні поки що цього не сталося.

З огляду на необхідність налагоджувати плідний діалог між традиційними для українського суспільства цінностями і культурними загальнолюдськими інноваціями, зумовленими, зокрема,

глобалізаційними процесами, українська національна ідея має набути творчого розвитку. Саме через діалог між традиціями та інноваціями, що сприятиме конструктивному синтезу ідей, стратегій, теоретичних розробок альтернативних, а іноді й протилежних ідеологічних напрямів, стає можливою консолідація українського суспільства та утвердження політичної нації, а відтак і подальший демократичний розвиток, унаслідок чого створюються умови для вільного розвитку всіх етносів України.

Знання про роль національної ідеї в економічній теорії і практиці в Україні мусить спиратися на новітні політичні й економічні знання. Нове в науці - це правильне осмислення нацією людського капіталу. Так, на Заході окремі прогнозисти-економісти осмислюють для себе проблему, що людський капітал у вигляді знань, середньої (фахової) та вищої освіти, науково-дослідний потенціал, про який піклується нація-держава, стає основним джерелом багатства. Ось чому прикро, що ми, готуючи цей капітал, віддаємо його іншим. За дванадцять років Україну залишило близько 7 млн осіб.

Головними дійовими особами на кону розвитку соціального і людського капіталу є вчителі, науковці, висококваліфіковані державні службовці, інженери, зайняті на сучасному виробництві. Саме вони і нація-держава можуть забезпечити Україні успішну мобілізацію того, що є найважливішим, - динамічне економічне, політичне, духовне й культурне піднесення та відродження.

Політичні інститути, сфера культури формують людський капітал. Водночас вони тісно пов'язані з національним фактором, бо саме національний чинник об'єднує культуру кожного народу. А культура, як і освіта, потребує загальнодержавної підтримки. І тут ми маємо великі проблеми. Особливо непокоїть низький рівень політичної культури молоді.

Дуже важливо, щоб держава користувалась пієтетом у суспільстві. Небезпека в тому, що державу, її управлінські структури опановують клани з їх вузькими, егоїстичними інтересами. Справи у нас підуть добре, коли державою управлятимуть творчі, винахідливі, високодуховні люди - фахівці і патріоти, а не шахраї та підлабузники, яких нині безмір.

Варто подумати і над тим, щоби при доборі кадрів в урядові структури враховувалися етнонаціональні аспекти - наша політико-управлінська еліта має бути поліетнічною. І вона, безперечно, має бути не тільки високопрофесійною, але й патріотично налаштованою, без

“квартирантської психології”. А вже чого чекати від високого посадовця, який надбані в Україні капітали тримає в банках іншої держави?

За існуючими прогнозами, надходження прямих іноземних інвестицій в Україну до 2015 р. має зрости (порівняно з 2003 р.) в 4 - 5 разів і скласти 1,5 - 2,0 млрд дол. США за рік. Минулого року приріст іноземних інвестицій склав майже 1,2 млрд дол. Так що йдеться про цілком реальну перспективу. “Ми накопичили, - стверджує Президент України Л. Кучма, - вагомий досвід макроекономічної стабілізації - основи інвестиційної привабливості української економіки” [7, с. 24]. Це все добре! Але пора і нашим багатим людям вкладати свої капітали в українську економіку. Як на сьогодні, це ще гостра проблема, над якою мають замислитися високі урядовці.

Українські інтелектуали аналізують нинішнє становище, відтак народжується непростий діалог щодо стану нашого суспільства. Аксиома: з авансцени суспільно-політичного життя за останні п'ять - сім років фактично було усунуто українську інтелігенцію (маємо на увазі представників різної національності). А саме ця сила йшла в авангарді боротьби за українську незалежну державу, за збереження і відродження її культури, мови [1, с. 80-81].

Отже, життя засвідчує, що національна ідея має величезну внутрішню силу, її об'єднуюча цінність усвідомлюється значною частиною етносу, незважаючи на спроби дискредитації її як тоталітарною, так і іншими ідеологіями. Усвідомлення цінності для особистості надперсональних ідей, які, на перший погляд, не відповідають егоїстичним інстинктам самозбереження, зовсім не суперечать природі людини. Навпаки, за умов нормального розвитку особи ці здібності стають для її поведінки визначальними [2, с. 27]. Хотілося б, аби наша політична та управлінська еліта формувала свою етнічну свідомість у патріотичному, громадянському руслі [10].

Поглянемо на результати моніторингу з окремих проблем сучасного українського соціуму. Цікаві відповіді респондентів щодо найхарактерніших прикмет українського сьогодення (див. табл. 2) [4, с. 90].

Як бачимо, 54,6% респондентів відзначають, що “розвал економіки” - найхарактерніша прикмета нашого суспільства. А тим часом на владному рівні постійно говорять про економічне зростання. Так, “протягом 2000-2003 років, - зазначив Л. Кучма на науково-практичній конференції 21 квітня 2004 р. “Стратегія сталого

розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки (2004 - 2015)”, - ми отримали середньорічні темпи зростання ВВП майже 7,4 відсотка, а промисловості - 12,5 відсотка” [7, с. 6]. Висновок? “Багаті багатіють, а бідні бідніють”? То як же бути із стандартами ЄС, про які мріємо?

Населення злидарює - це засвідчили 47,1% опитаних. Водночас, на переконання 55,3% респондентів, квітнуть такі негативи, як хабарництво, корупція. Ці показники формують невпевненість громадян і, зокрема, молоді в майбутньому. Це засвідчують 38,3% опитаних. Не може не тривожити оцінка динаміки суспільних змін: лише 1,9% респондентів відзначили наявність “простору для ініціативи й свободи вибору”.

Таблиця 2

Свобода слова	9,1 %
Розвал економіки	54,6 %
Демократія	3,8%
Бездуховність	17,4%
Приватизація	17,2%
Хабарництво, корупція	55,3 %
Можливість працювати на себе, власна справа	11,8%
Невпевненість у майбутньому	38,3 %
Вільний виїзд за кордон	7,2 %
Зубожіння населення	47,1 %
Відродження церкви, релігії	15,3%
Екологічні проблеми	21,0%
Простір для ініціативи, свобода вибору	1,9%
Політична нестабільність	10,3%

На запитання “Як би ви могли охарактеризувати наш час?” було отримано такі відповіді (див. табл. 3 [4, с. 89]).

Обранців долі	7,2 %
Політиканів	33,3 %
Трударів	9,8 %
Жебраків	35,5 %
Авантюристів	23,3 %
Моральних авторитетів	2,2 %
Злодіїв	51,7%
Талантів	2,7 %
Бюрократів	25,9 %
Пристосуванців	24,4 %
Професіоналів	4,6 %
Важко сказати	12,4%
Не відповіли	0,1 %

Відповіді респондентів свідчать, що наш час - це час злодіїв, жебраків, політиканів, бюрократів, пристосуванців. Отже, у соціумі деградують загальноновизнані суспільні цінності. З такими стандартами в ЄС нас ніхто не чекає.

Тут якраз доцільно послатися на думку Президента України Л. Кучми. У книзі “Україна - не Росія” він пише: “Взагалі становлення демократії - видовисько не для людей із слабкими нервами. Як викривали, як паплюжили своє суспільство щирі й чесні американські письменники і публіцисти на початку минулого століття! Вони вважали його безнадійним. Звичайно, вони згущували фарби, але їхня критика не була даремною. Головне - обговорення було відкритим, і це урок для всіх молодих демократій. Етап становлення треба пройти, його неможливо переступити” [5, с. 452].

Що ж заважає нам організувати найкращі сили економістів, юристів, соціологів, психологів, політологів, аби за короткий час

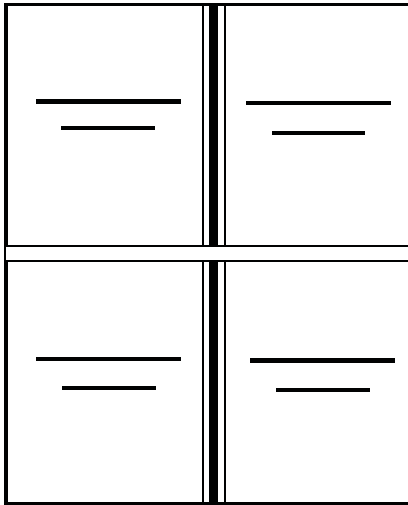
сформувані концепцію української національної ідеї державотворення, як це, наприклад, зробили в Росії [3]? Тільки брак патріотизму і громадянськості в українській політичній нації. Психологія меншовартості так глибоко засіла у нашій підсвідомості, яка видає імпульси побоювання, що ми своєю згуртованістю, державотворчими змаганнями та успіхами когось можемо налякати - чи то Європу, чи то Росію, чи то Америку. А нікого не налякаємо! Підвищення добробуту нації, розвій її культури, духовності тільки поліпшить міжнародний імідж нашої держави.

Отже, коли йдеться про прилучення людини, як представника певної спільноти (на етнічному чи національному рівні), до загальнолюдських цінностей, то це можна зробити лише через національне. Тут доречно згадати М. Бердяєва: “Хто не любить свого народу, той не може любити людство”, оскільки “...людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина, а не безлика людина” [14, с. 85].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Сікора В. Д.* Національна ідея в економіці (українська перспектива). - К.: ЕксОб, 1999. - 91 с.
2. *Свідзинський А.* Це складне національне питання. - К.: Видво ім. О. Теліги, 1994. - 60 с.
3. *Современная Русская идея и Государство.* - М.: Обозреватель, 1995. - 182 с.
4. *Українське суспільство і соціологічний моніторинг 1994 - 2003 / За ред. Н. В. Паніної.* - К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. - 98 с.
5. *Кучма Л.* Україна - не Росія. - М.: Время, 2004. - 560 с.
6. *Послання Президента України до Верховної Ради України. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році.* - К.: Інформ.-видав. центр Держкомстату України, 2004. - 472 с.
7. *Друга хвиля реформ: Виступ Президента України Л. Д. Кучми на наук.-практ. конф. 21 квіт. 2004 р.* - К: Преса України, 2004. - 48 с.
8. *Нагорна Л.* Поняття “національна ідентичність” і “національна ідея” // Політ. менеджмент. - 2003. - №2. - С. 14-31.

9. Міжнаціональні відносини та національні меншини України: стан, перспективи. - К.: Голов. спеціаліз. ред. літ-ри мовами нац. меншин України, 2004. - 380 с.
10. Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство: Теоретико-методологічні засади. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. - 264 с.
11. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. - К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. - 191 с.
12. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. - К.: Вид-во "Беркут", 2000. - 63 с.
13. Сміт Е. Національна ідентичність. - К.: Основи, 1994. - 224 с.
14. Бердяев Н. Судьбы России. Опыты по психологии войны и национальности. - М., 1990.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФОНІН Едуард Андрійович -
доктор соціологічних наук,
професор.

ВОЙТОВИЧ Радмила Василівна -
кандидат наук з державного
управління.

ВОРОНЬКО Людмила Олександрівна -
кандидат наук з державного
управління.

ДАРМОГРАЙ Наталія Миколаївна -
кандидат історичних наук,
докторант кафедри
політології Національної
академії державного управління
при Президентові України.

КОЗЛОВСЬКИЙ Євген Вікторович -
аспірант кафедри політології
Національної академії
державного управління
при Президентові України.

КРЮКОВ Олексій Ігорович -

кандидат філософських наук,
докторант кафедри політології
Національної академії
державного управління
при Президентіві України.

ЛОГУНОВА Марія Миколаївна -

кандидат філософських наук,
доцент.

ПІРЕН Марія Іванівна -

доктор соціологічних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України.

СИБИРЯКОВ Сергій Олександрович -

здобувач наукового ступеня
кандидата наук з державного
управління.

ТОКОВЕНКО Валерія Володимирівна -

доктор наук з державного
управління, доцент.

ФЕДЧУН Ніна Олексіївна -

аспірант кафедри політології
Національної академії державного
управління при Президентіві
України.

ШАХОВ Валерій Андрійович -

кандидат історичних наук,
доцент.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ	КОМПЕ- ТЕНТНІСТЬ
КУЛЬТУРА	ПОРЯД- НІСТЬ
СПРА- ВЕДЛИ- ВІСТЬ	ІННОВАЦІЙ- НІСТЬ
ЧЕСНІСТЬ	МОРАЛЬНІСТЬ
ВІДПОВІ- ДАЛЬНІСТЬ	МУЖНІСТЬ
ГРОМА- ДЯНСЬКІСТЬ	ТОЛЕРАНТ- НІСТЬ
ПАТРІО- ТИЗМ	ШЛЯХЕТ- НІСТЬ
ДУХОВНІСТЬ	ДОВІРА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Національна академія
державного управління
при Президентові України

ФОРМУВАННЯ Й ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО- УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Збірник
наукових праць

За загальною редакцією
доктора соціологічних наук,
професора М.І.Пірен

Відповідальний за випуск *В.А. Шахов*
Розробка оформлення *Л.О.Воронько*
Технічне редагування *Н.Ю. Копайгора, І.Е.Попович*
Коректор *Л.О.Воронько, Т.П.Ринковий*

Формування й оновлення політико- управлінської еліти в сучасній Україні

*Збірник
наукових
праць*

За загальною
редакцією
М.І.Пірен

Підписано до друку 4.04.2005.

Формат 60 x 84¹/₁₆. Тираж 150 пр. Обл.-вид. арк.10,3.

Ум. друк. арк. 11,8.

Видруковано з оригінал-макета у видавництві
Національної академії державного управління
при Президентові України.

03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20.